تەئریخی جاف

دانراوی

کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف

لێکۆڵینەوەی

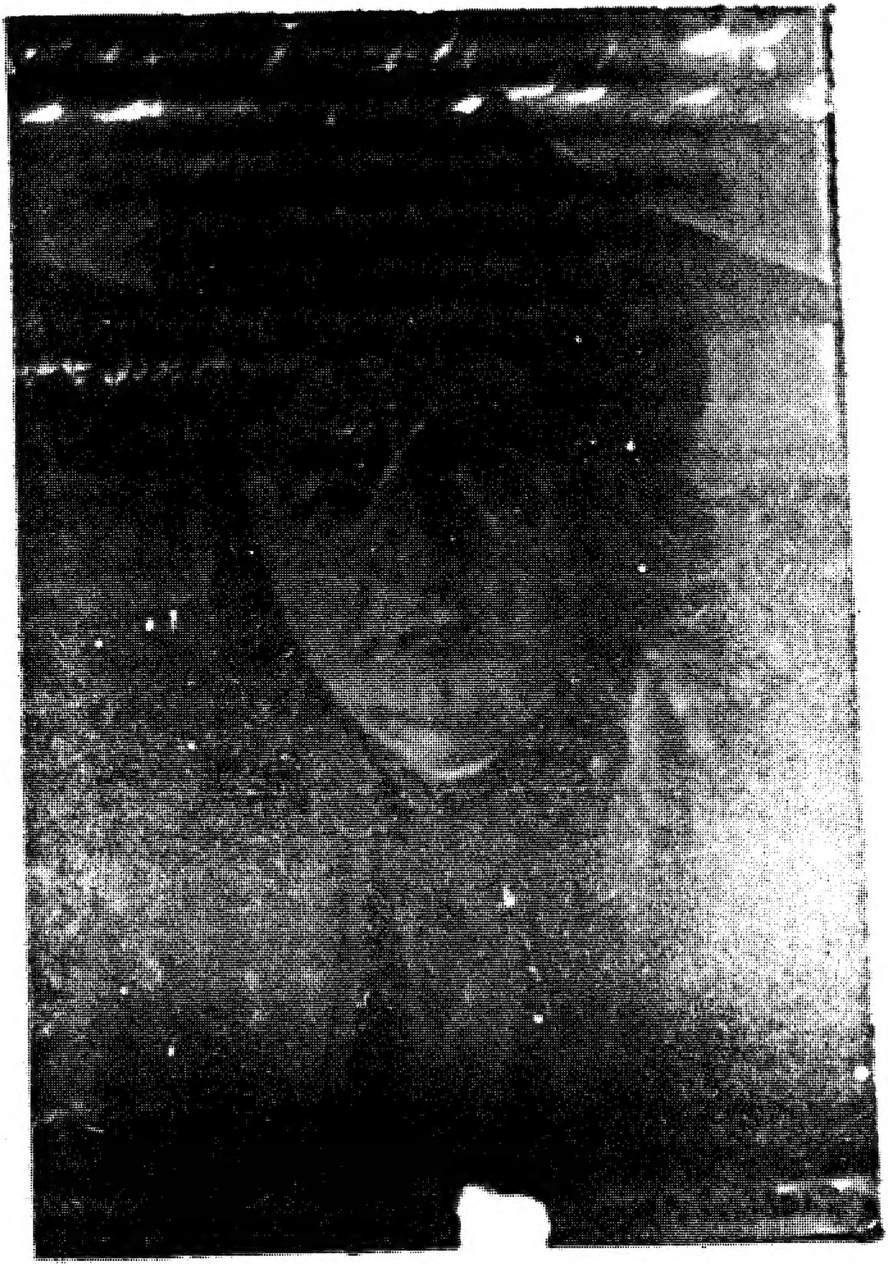
دکتۆر حەسەن جاف

پێشەکیی

محەمەد عەلی قەرەداغی

چاپی یەکەم

١٤١٦ ك - ١٩٩٥ ز

داودبەگی جاف

• محەممەدبەگی فەتاح‌بەگی جاف

بسم الله الرحمن الرحیم

سەرەتایەك

ئەو کەسەی بیەوێ شتێك دەربارەی مێژووی گەلی کوردو کوردستان بزانێت ، لە یەکەم هەنگاودا یەکەم کۆسپ کە پێی لێی هەڵدەکەوێ نەبوونی سەرچاوەی باشە دەربارەی ئەو مەبەستەی ، چ بە زمانی کوردی بێت یان زمانانی دیکە ، هەر لەبەر ئەمەیشە هەندێ نووسەری پشووقووڵ ، کە دەیانەوێ شتێك بۆ مێژووی کۆنی کورد بکەن بە ناو کتێبە مێژوویی‌یە گەورەکاندا دەگەڕێن‌و ، چییان دەربارەی باسەکە دەست بکەوێت کۆی دەکەنەوە .

ئەم دەردە سەخت‌و کوشندە تا ماوەیەکی درێژ هەروا بەردەوام دەبێت‌و ، زانایان‌و لێکۆڵەرەوانمان بەدەستیەوە دەناڵێنن . خوالێخۆش‌بوو کەریم‌بەگی فەتاح‌بەگیش کە بیری لەوە کردوەتەوە شتێك دەربارەی مێژووی جاف بنووسێت ، ئەو تەگەرە گەورەی لەرێگەدا بوەو ، خەمبارانە دوای ئەوەی پێی‌هەڵکەوتوەو خەریك‌بوە نووچ‌بات ئاوا دەردی دڵی خۆی دەربڕیوە :

« بۆ موحافەظەی تێکنەچوونی ئیستیقلالی بابان زۆر بەگزادە لە بەگزادەکانی جاف‌و پیاوی چاکی جاف کوژراون‌و ، بەم رەنگە رۆییون‌و ، خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ناویشیان نیە ، ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومەراو پاشاکانی کورد موبالاتیان بە تەئریخی کورد

نەکردوەو ، تیکرار ئەینووسمو بەیانی دلگیریی ئەکەم کە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە عەوری تەئریخەوە ، ئەمما رابوردووی کوردی بێچارە چۆتە ژیر خاكو خوێی بێ تەئریخیوە • ئەکەنا ئەتوانم بنووسم بۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خوێنی خۆی رژاندوەو ناویشیان نیە ! » •

کەریم بەگ بەم پێزانینەوە کە خاوەنی ئەو هەستو سۆزەیش بوە ویستوویەتی هەستەکەی بە هەناسەهەلکیشانی رووتو دەستەوسانیو دەستەوئەژنۆ دانیشتنەوە نەباتەسەرو ، بەوەی پێیدەکرێ شتێك بکات • ئەوەتا هاتوە ـ با کەمو بچووکیش بێت ـ گەوهەرێکی گرانبەهاو ملوانکەیەکی مرواریی دوای خۆی بە یادگارێکی زیندەو نەمر بۆ بەجێهێشتووین • یادگارێك ، ئەگەر لە صەدانو هەزارانی زاناو رۆشنبیرانی پێشوومان یەکێکیان ـ هەرکەسەو لەبواری خۆیدا ـ کارێکی وای بکردایە ئێستە شتێکی دی دەبووینو ، ئێمەیش وەك گەلانی خوداپێداوی جیهان خاوەنی سەروکلاوی خۆمان دەبووین •

خوالێخۆش بوو کەریم بەگی جاف هاتوە نووسینی مێژووی جافی هەلبژاردوە بۆ ئەوەی وەك یادگاریکی شاکاری بابەتی خۆی بمێنێتەوەو ، پشتاوپشت یادی بکرێتەوەو ، ریزی زیاتر ببێت •

ئەگەر بمانەوێ بەکورتیی لە بایەخی ئەم کارە شاکارە بدوێین بایەخی سەرەکیی لەوەدایە پیاوێکی شارەزای کارامەی بەتەنگاوەهاتوو لە بوارێکدا، کە خۆی شاسوار بوە تێیدا ، ئەسپی بیرو قەلەمی ژیری لنگداوەو ، ئەنجامەکەی (تەئریخی جاف) بوە ، تەئریخێك کە نووسراوی دەستی پیاوێکی قالبووی ناو دیوەخانو رەشدەواری جافو ، گەریدەو دنیادیدەی بەهارو پایزو گەرمیانو کوێستانکەری ئیرانو عێراقەو ، هەرچی نووسیوە یان خۆی دیویەتیو تیا ژیاوە ، یان وەك تەواتور دەماودەم چەندین جار لە کۆرو دیوەخاناندا بۆی گێرراوەتەوەو بوە بە بەشێکی بیرو هۆشو هەستی •

ئەوەتا دەبینی کە گەرمیانو کوێستانت پێدەکات هەر ئەوەندەی لە تۆ دەوێ کە شوێن فەلەمەلەی بکەویو بەس ، ئیتر ئەو لە قەرەتەپەوە بیگرە بە دەشتی ترکو کاکیی‌بەکاکیی گەرمیاندا دەت باو خال بە خالو نوختە بەنوختە ، وارگەبویری ناکات تا لەلەی پەیکولیی ، یان سەگرمە ، یان هەر نوختەیەکی دیکەوە ئاوات دەکاتو ، رێگەی خێلەکانت یەکە-یەکە نیشان‌دەداتو ، گشتیان دەباتە ئێرانو ئەردەلانو وارگەو لەوەرگەو بەهارخۆرییو هەوارەو هەواری ئەویشت بۆ دەنووسێ !

یان کە دێتە سەر هەلدانی ناوی سەرەك‌هۆزو خێلەکان بە ناوی خۆیانو باوباپیرو بنەچەیانەوە ناوی ئەو صەدانو هەزارانەی لەبیر ناچێت ..

هەروەها هەر فەصلێك لەو سیازدە فەصلەی کە نووسیویەتی ئەوەندە وردو شارەزایانە نووسیویەتی لەوە چاکترو باشتر نانووسرێت . ئەمانەیش هەمووی بێ ئەوەی کتێبێکی لەو بابەتەدا خوێندبێتەوە ، یان کەسێك پێش ئەو شتێکی وای نووسیبێ .

ئەمە بە تەنها بەسە بۆ ئەوە ئەم کتێبە لە بواری خۆیدا وەك شاکارێك بچێتە ناو مێژووی کوردەوەو ، بەردی بناغەی ئەم لایەنەی مێژووی گەلی کورد بێتو نەوەکانی دوای ئەو لێی‌زیاد بکەن .

خۆ ئەگەر لە کاتی خوێندنەوەیدا هەست بە هەندێ لاوازیی لە رووی دارشتنو رستەسازییەوە بکرێت ، ئەوە تێروتەسەلیی ناوەرۆکو ، پوختو دروستیی زانیارییەکانیو ، بەبرشتییو بەپێزیی تۆمارکردنی رووداوەکانی ئەو لاوازییە لەبیری خوێنەر دەبەنەوە .

لەگەل ئەوەدا ـ وەك گوتوومە ـ کە ئەم کتێبە لەسەرنووسینی زۆر هەلدەگرێتو ، لەمەوولا دەمەتەقێی لەسەردەکرێت ، ئێستە ئەوەندە دەلێم: ئەگەر بە وردیی سەرنجی ناوی تیرەکانی کۆنو نوێی جاف بدرێت لەوانەیە چەند تیرەیەك ناویان لەم کتێبەدا نەبێت ، وەك تیرەکانی : گورگ‌کوشو ،

قەڵخانچكو ، ئیلیاسییو ، گاخۆرییو ، داراو ، بیبانییو ، خێڵی صۆفیو ، گشكیو ، یوسف‌یارئەحمەدیی (یوسوور ئەحمـەدیی) ، هـورمزیارو ، زەهاوییو ، دارخۆرو ، كافرۆشییو ، چنگنییو ..

منیش كە ئەم كتێبەم دۆزییەوە چیم‌كرد ؟ بێ‌گومان نووسەری ئـەم كتێبە كە خاوەنی ئەو بیرو هەستە پیرۆزو دڵسۆزییە كەم وێنەیە بوویێت ، ئاواتی گەورەیشی ئەوە بوە رۆژێ لـە رۆژان كتێبەكەی بگاتـە دەسـت خوێنەرانی كوردو ، وەك دەڵێن : (ماڵو پیاوی شارەزوور) نا (ماڵو پیـاوی كورد) دانەیەكی لە كتێبەی هەبێتو ، مێشكیان بە زانیارییەكـانی زاخـاو بدەنەوەو ، شتێك لە رابوردووی بەشێك لە گەلەكەیـان بزانـن . جا بـۆ هێنانەدیی ئەم‌ئاواتەو ، خزمەتێك بە مێژووی گەلی كورد لەم دەرفەتەدا ئـەم كتێبە ـوەك خۆیـ وەك بەڵگەنامەیەكی مێژوویی ، دوای ئەوەی بە رێنووسی باوی ئەمڕۆی كوردی نووسیمەوە .. پێشكەشی كتێبخانەی كوردیـــی ئەكـــەم .

گومان لەوەدا نیە ئەم كتێبە كەلێنێكی گەورە لە كتێبخانەی كوردیدا پڕدەكاتەوەو ، لەمەولا سوودی باشی لێوەردەگیـرێو ، سەرچاوەیەكـی دروستو جێگەی متمانەی كاری ئەمەولای ئەو كەسانە دەبێت دەیانـەوێ شتێك بۆ مێژووی گەلی كورد بكەن . جگە لەوەیش ئەم كتێبـە جێگـەی دەمەتەقێو قسەوباس دەبێتو ، لە فرە لاوە لەسەر نووسین هەڵدەگرێت . بەڵام ئێمە لەم دەرفەتەدا تەنها كتێبەكە دەبووژێنینەوەو گیانی پاكی نووسەرە دڵسۆزە بەڕێزەكەی لـە ئارامگـای هەمیشەیـیدا بـەوە شاد دەكـەین كـە بەرهـەمەكـەی لە چنگـی مـۆتەكـەی لەناوچوون رزگـار دەكـەینو بڵاویدەكەینەوە .

لێرەدا ئەوەندە نابوێرم کە دۆزینەوەی کتێبێکی ئاوا بەڵگەی زیانی قەرەبوونەکراوەیە لەگەلەکەمان ، چونکە پیاوێکی وەکوو کەریم‌بەگ کە ماوەیەکی زۆر نی‌یە ماڵئاوایی لە جیهان کردوەو ، لە ژیانی خۆیدا بەدەستەلاتو دەسترۆیشتوو بوەو ، مەبەستیشی بوە رەنجەکەی بەفیڕۆ نەڕواتو ، دوای خۆیشی ماڵو شوێنەواری پارێزراوەو ، نەوەکانیشی خوێندەوارو رۆشنبیر بوون ، کەچی ئەم کتێبە بەنرخەی ، کە یادگاری گەورەی بوە بۆ گەلەکەی ، بەو دەردە چوە کە تا ئێستە سەرو سۆراخی نەکراوەو ، لەوانەیش بوو بۆ یەکجاریی سەری تێدابچێت ئەگەر ئەو رێکەوتە نەبوایەت کە ئەم دەستخەتەم تێدا دۆزی‌یەوە ! جا ئەمە حاڵی ئەم کتێبە بێت دەبێ مەلایەکی هەژاری بێ‌دەرامەت کە ٢٠٠-٣٠٠ ساڵ یا زیاتر لەمەوپێش لە کوێرەدێیەکی چەپەکی دوور لە ئاوەدانیی کوردستاندا ژیابێت ، هاتبێ بەرهەمێکی باشی بەسوودی بۆ گەلو وڵاتەکەی نووسیبێ ، کە بەهەزار ناری عەلی کاغەزو مەرەکەبی نووسینەوەی نوسخەیەکی دەستکەوتبێتو ، نوسخەکەیش لەژیانی‌خۆیدا بڵاونەبووبێتەوەو ، دوای خۆیشی دەست بێوەژنێکو دوو سێ زەڕنەقووتەی سەلکەوپێچکە کەوتبێت •• دەبێ چی لێ‌چاوەڕوان بکرێت ؟ گومانیش لەوەدا نیە لەم بابەتانەمان زۆر بوە •

ئەم دەستخەتە چۆن دۆزرایەوە ؟

ئەم پیاوە -خوالێخۆشبوو کەریم‌بەگ- پیاوێکی وردبینو دووربین بوەو ، بەپارێزەوە بۆ شتی روانیوە ، هەر ئەو پارێزو دووربینییەیشی ئەم کتێبەی لە چنگی لەناوچوون -کە دەیانو سەدان بەرهەمی کۆنو نوێی زانایانی کورد بەقوڕگیدا چوون - پارازتوە • چونکە -وەك دەحەسەنی کوڕی دەڵێت - کاتی خۆی کە ئەم کتێبەی داناوە چوار نوسخەی لێ نووسیوەتەوەو ، بۆ لای پیاوانی رێزلێگری ئەم جۆرە شتانەی ناردوون ،

کەچی هێشتا لەم ماوە کەمەدا خەریك بوە ئەمانیش تێدابچن‌و ، تەنها ئـــەم دانەیان ـ کە تا ئێستە زانرابێت ـ بە پەلەقاژە قوتاربوە •

خوالێخـۆشبـوو نوسخەیـەك لـەو چوارەی بـۆ لای مێژوونووسی بەناوبانگ خوالێخۆشبوو عەباس عەزاویی ناردوە • ئەمیش بـەداخەوە ـ کە خۆی نەخۆشیی کەنەفتی کردوە ـ هێشتا لە ژیانداو لە سەر نوینی نەخۆشی‌و پەککەوتەیی‌و سەرەمەرگ بوە ، نەوەکانی دەستیان خستوەتە لیبخانەکەیی‌و پرژوبلاویان کردوەتەوە ، لە پاشماوەی ئەو کتێبانەو ـ دیارە دوای چەنـــد کەوو بێژنگێك ـ کۆمەڵێ شڕەوپڕە ماونەتەوە راجیحەخانی کچی ـ کاری راست بێت ـ لە باتی ئەوەی بیاندا بە دەمی گڕی ئاگرەوە هێناونی بۆ (دار صدام للمخطوطات)و ،لە ناو ئەوانەیش‌دا (تەئریخی جافی کەریم بـەگ) بـوو ؛ بەڵام کە هاتبوە ئەوێ بێ‌ناوونیشان‌و بێ‌نازو ناو لە سـەری نووسرابـــوو (مخطوط ترکی ٠٠٠)و ئەگەر ئەم گەشت‌وگێڵەی من نەبوایـە لەوانە بـوو ـ هەر هیچ نەبێ ـ تا ماوەیەکی دوورو درێژ هەواڵێك لەم یادگارە نەبوایەت •

ئەم نوسخەی بەردەستیشمان پەڕەی یەکەمی کەوتوەو هەندێـك لـە پێشەکی‌یەکەی دانەر تێداچوە •

دوایی کە بەڕێز حەمەسەعیدبەگی جاف نموونەی ئەم دەستخەتەی بینی ئاگاداری کردمەوە کە ئەمە خەتی رەزابەگی جافەو ، ئەم پیاوەیش سـاڵی ١٩٤٠ کۆچی دوایی کردوە • واتە دەبێ ئەم دەستخەتە پێش ئەو مێژووە نووسرابێتەوە •

ئەم دەستخەتە لە(دارصدام للمخطوطات)دا بە ژمـارە (١٤٢٧٠) پارێـزراوە •

دەمێنێتەوە ئەوە بڵێم ـ کەزووتریش ئیشارەم بۆ کرد ـ دانەری ئـەم کتێبە مێژووی گێڕاوەتەوەو ، شێوازی ئەدەبیی لە گێڕانەوەکەدا بەکـار ـ

نەهێناوەو ، جارجاریش دووچاری ئاڵۆزیی‌و لاوازیی لە داڕشتن‌دا بوەو ، کەم‌کەمیش لەبیرچوونی هەیە • ئەوانەم وەك خۆیان نووسیوەو چەند جارێك، لە پەراوێزەوە ـ بۆ نموونە ـ هەندێك لەو کەم‌وکووڕییانەم دیاریی کردوەو ، ئەوانی دیکەیشیم داوەتە دەست هەست‌و بیرو شارەزایی خوێنەر •

دەبێ ئەوەیشم لەبیرنەچێت کە دانەری ئەم کتێبە ناوی دەیان گوندو شاخ‌و کانیاوو ملەو هەڵەت‌و ••• هێناوە ، ئەو ناوانەیش گەرمیان‌و کوێستانی ئێران‌و عێراقیان گرتوەتەوە ، خۆشبەختانە لەگەڵ بەشێکی زۆری ناوی ئەو شوێنانەی گەرمیان‌و سەنگاوو قەرەداغ‌و شارەزوور ، شارەزا بووم‌و ، هەندێکیشیانم لە شارەزایان پرسی‌و ، بە تایبەتیی حاجی ئیبراهیمی شاتریی گەلێ شوێنی پێ‌وتم‌و ، یارمەتیی‌دام لەوەدا ناوەکان بە گوێرەی ڕێنووسی ئێستە بە دروستیی بنووسم ، خودا لەشی ساغ‌و تەمەنی درێژی پێ ببەخشێت • هەرچەند هێشتا چەند ناوێکیشم وەك پێویست بۆ ساغ نەکراوەتەوە •

محەمەدعەلی قەرەداغی

لێکۆڵینەوەیەکی « تەئریخی جاف »

ئـەم کـوردە کـە لە لاپەڕەی مێژووی دێرینیـدا بـەو ناوەوە کـە نەتەوەیەکە ناسراوە • بێگومان کورد لە چەند هۆزو ، تیرەو ، خێڵو بنەماڵەو خێزان پێکهاتوە ، بەمانەو بە مەرجەکانی تری نەتەوە ، وەك بوونی مێژووی هاوبەشو ، سەرزەمینێکی ناسراو کە ولاتیان بێو ، ئابووریی هاوبەشو ، هاوقازانجییو ،•• چەند مەرجێکی تریش •• بنچینەی بوونی نەتەوایەتیی بۆ خۆی چەسپاندوە کە پێیدەڵێن (نەتەوەی کورد) •

بۆ زیاتر شارەزابوون لە نەتەوەی کـوردو ، زانینی مێژووی گـەلی کورد پێویستمان بە شارەزابوون لە تیرەکانی کورد هەیەو ، هۆزێك لـە هۆزەکانی گەلی کوردیش هۆزی ناسراوی جافە ، کە یەکێکـە لە هـۆزە سەرەکییەکانی میللەتی کورد ، کە مێژووی پڕ لەشانازیی ئەم میللەتەیـان پێکهێناوە •

ئاشکرایە زانینی مێژووی هۆزی جاف دەبێتە بەڵگەنامەیەکی شایان کە مێژوونووسان لە داهاتوودا سوودێکی باشی لێوەربگرن بۆ نووسینی مێژووی میللەتی کورد ؛ چونکە ئەوانەی ئەیانەوێ دەربارەی گەلی کـورد شتێ بزانن و تۆماری بکەن لە یەکەمهەنگاودا یەکەم کۆسپ کە پێیان لێی هەڵدەکەوێ نەبوونی سەرچاوەیەکی باشە دەربارەی گەلەکەیـان • ئـەم

دەردە سەختە کوشندە تا ماوەیەکی درێژ هەروا بەردەوام دەبێت‌و ، نووسەران‌و لێکۆڵەرەوان‌و رۆشنبیران بەدەستیەوە دەناڵێنن •

بێگومان یارمەتیدەری نووسەران بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو کۆسپانەدا یاداشت‌و نووسینی پیاوەناسراوەکانی میللەتی کوردە کە لە قۆناغێکی تایبەتیی مێژووی گەلەکەماندا نووسراون • ئەم جۆرە نووسراوانە یارمەتیەکی شایانی رۆشنبیران‌و زانایانی میللەتی کورد ئەدەن بۆ باشترلێکۆڵینەوەی مێژووی کۆمەڵایەتی‌و سیاسیی‌و ئابووریی میللەتەکەیان، چونکە نووسین لەسەر هەر بابەتێکی سیاسیی‌و کۆمەڵایەتیی‌و زانستیی پێویستیی بە چەند گەڕانەوەیەك بەرەودواوە هەیە بۆ بنەوانی مەسئەلەکەو رای مێژوو بەڵگەی باوەڕپێکراوی نووسراو ، یان قسەی ریشسپیی‌و پیاوە بەتەمەنەکان ئەگەر رووداوەکە دوور نەبێت ، چونکە بەم جۆرە لە حەقیقەتی مێژوویی نزیك ئەبینەوەو غایەی مێژوویش گەیشتن بەحەقیقەت بەولاوە شتێکی تری تێدا وەدەر ناکەوێ •

خوالێخۆشبوو کەریم‌بەگی جاف ١٨٨٥ ـ ١٩٤٩ یەکێ لەو پیاوە ناسراوانەیە کە دەربارەی مێژووی هۆزی جاف نووسراوێکی بەنرخی بۆ بەجێ‌هێلاوین • ئەوەی شایانی باسە ئەم نووسراوو یاداشتانە بوونە مایەو کەرەسەی نووسراوی زۆربەی مێژوونووسەکانی وەك خوالێخوشبووان : محەمەد ئەمین زەکی بەگ‌و ، عەلادین سەجادی‌و ، عەباس عەزاویی‌و ، هەندێ لەمێژوونووسانی تر کە لەم دواییەدا لە مێژووی کورد دوواون •

کەریم‌بەگی جاف (تەئریخی جاف)ی بە چوار نوسخە نووسیبووەوە : یەکەمیان : لای مستەفابەگی کوڕی بوو ، لە رووداوەکانی ١٩٦١دا لەناو چوو •

دووەمیان : لای حەسەن فەهمی‌جاف بوو •

سێیەمان : لای مێژوونووسی کورد ئەمین‌زەکی بەگ بوو • کە باسی

جافی لە کتێبەکانیدا نووسیوە پەنجەی بۆ نووسینەکەی کەریم بەگ ڕاکێشاوە •

نوسخەی چوارەم : لای خوالێخۆشبوو عەباس عەزاویی بوو •

بەندە لە وتارێکدا بە سەردێڕی دۆزینەوەی هەندێ یاداشتی ونبوو بەشێ لەو یاداشتانەم لە کتێبخانەی حەسەن فەهمی جافدا وەچنگ کەوت و بڵاوم کردەوە[1] •

لەو وتارەدا هیوام دەربڕی کە نوسخەیەکی تەواومان دەست کەوێت و لە هەلێکا پێشکەشی خوێندەوارانی کوردی بکەین ، چونکە ئەو نووسراوە بەنرخە یادگارێکی گەورەی باوکم بۆ مێژووی گەلی کورد بوو •

لە ڕاستیدا ئەگەر هیمەتی دۆستی بەڕێز مامۆستا شێخ محەمەدعەلی قەرەداغی نەبوایە لەوانەبوو هەتا هەتایە بەدەست نەکەوتایەو ، ئەم بەرهەمە لە کیسی میللەتی کورد بچوایە • بێگومان دۆزینەوەی ئەم نووسراوە لەلایەن شێخ محەمەدعەلی قەرەداغییەوەو ، خستنە سەر ڕێنووسی باوی کوردی کارێکی بەنرخەو جێی سوپاس و پێزانینە •

شایانی باسە دانەری ئەم کتێبە مێژووی گێڕاوەتەوەو ، شێوازی ئەدەبیی لە گێڕانەوەکەدا بەکارنەهێناوەو جارجاریش دووچاری ئاڵوزیی و لاوازیی لە داڕشتنی نووسینەکانیدا بووەو ، کەم کەمیش هەڵەی مێژوویی تێدا دەبینرێ ، چونکە ناوبراو سەرچاوە فارسیی و تورکیەکانی چنگ نەکەوتوە بۆیە دووچاری ئەو هەڵانە هاتوە •

بەندە هەوڵ ئەدەم لە لێکۆڵینەوەی ئەم کتێبەدا دەست بۆ ئەو هەڵانە ڕاکێشم و ، بەگوێرەی توانا تێبینیەکانم تۆمار بکەم ، بەهیوای ئەوەی

---

(١) بڕوانە : ڕۆژنامەی (العراق) ژمارە ٢٧٦٧ چوارشەمە ٦ی ئازاری ١٩٨٥ •

سوودمەند بن • بێگومان ئەم هەڵانەو ئەو لاوازیە کەمانە لە رستەسازیـدا نابنە هۆی کەمکردنەوەی نرخی بەرزی ئەم بەرهەمە ، چونکە تێرو تەسەلیی ناوەرۆكو ، پوختو دروستیی زانیاریەکانی ئەو لاوازییانە لـە بیری خوێنەر دەیەنـەوە •

کەریم‌بەگی نووسەری ئەم کتێبە دلسۆزی هۆزو میللەتەکەی بوەو ، ئاواتی گەورەی ئەو بوە رۆژێ لە رۆژان کتێبەکەی بگاتە دەست خوێنەرانی کورد • جا بۆ هێنانەدیی ئەم ئاواتەو خزمەتێك بە مێژووی گەلی کـورد ، لەم دەرفەتەدا ، بە یارمەتیی مامۆستا شێخ محەمەدعـەلی قەرەداغـی ئـەم کتێبەمان بەرێکوپێکیـی وەك بەڵگـەنامەیەکـی مێژوویـی پێشکەش بـە کتێبخانەی کوردی کرد •

گومان لەوەدا نیە ئەم کتێبە کەلێنێکی گەورە لە کتێبخانەی کوردی‌دا پڕدەکاتـەوەو ، لەمـەودوا سوودی بـاشی لێ وەردەگیـرێو ، ئەبێتـــە سەرچاوەیەکی دروستو جێگەی متمانەی مێژوونووسانی کورد •

بێگومان ئەو نەتەوانەی مێژوویێکی هەژارو لاوازیـان هـەیە دەبێ رۆڵەکانیان هەوڵو تەقەلا بدەن مێژووی نەتەوەکەیان نە هەموو رووبەکەوە تێروتەسەل بکەن • ئێمەی کورد نالێین مێژوەکەمان لاوازە ، بەلام زۆریش بەسامان نیەو ، پێویستمان بە کۆششو هەولێکی فراوانو بەربلاوە کـــە نەخشی هەر مرۆڤێکی هەلکەوتووی کورد لەهەر چینێك بێ ، لەهـــەر رشتەیەکدا هەلکـەوتبێ ، بخەینـە بەرچاوو پێیـدا هەلـدەینو گەورەی بکەینو ، پتر رەنگو رووی ئاشکرا بکەین •

بەلام بەداخەوە ، هەر وەك مامۆستای بەرێز مەسعوود محەمەد دەلێ ، رۆشنبیری کوردی سەردەم وەها لەبەر زمانی خۆش‌دێت هەلنانو رێزلێنان بۆ مرۆڤـی بێ‌سامـانو رووتوقووت بێ ، رقـی لە شۆرەتـی پیاوانـی خاوەن‌سامانو دەسەلات هەلدەستێت ، حال گەیشتۆتە ئەو بارەی رۆشنبیرە

نەوباوەکانمان بە نووسینی بێ پێچوپەنا هەموو سەرۆك شۆڕشەکانی لەمەوپێشی کورد سەرکوتو تاوانبار دەکەن ، ئاشکرایە ئەو کوردەی بە چاوێکی سووکەوە بڕوانێتە گەورەپیاوانی میللەتەکەی خۆی بەهەلەدا چوە ، چونکە ئەوەی رێز لە گەورەپیاوانی نەتەوەکەی نەگرێ بەهیچ جۆرێ نیشتمانپەروەر نیەو ، شۆڕشگێڕو خەباتگێڕانی میللەتانی تریشی خۆش ناوێ • ئەمجا برا سەیرێکی دڵو دەروونی خۆت بکەو ، خورتەی هەناوت بەعەیارە دابنێ بۆ بەرتەك (رد فعل)ی ئەو خەبەرەی کە لە بارەی داخوازیی مەردایەتیی دەرەبەگێکی ٢٠٠ـ٣٠٠ساڵ لەمەپێشت بۆ باس دەکرێ ، تا ئەگەر خەبەرەکە بەلای تەبیاتەوە تاڵو تفت بوو خێرا بڕۆ بۆ لای پزیشکێکی نەفسییو لێیمەگوێزەوە هەتا ئەو پێژدۆکە دەمارەی هەناوت لە رەگەوە هەڵدەبڕێتەوە ، تۆ ئەگەر ئەو نەخۆشییە دەروونییەت چارەسەر نەکەیت هەمیشە ئامادەئەبیت لە بۆ بڕێ بەرژەوەندیخۆت بابدەیتەوە سەر دۆستو هاوڕێو هاومەذهەبو هاوئامانجەکانتو تەپڵی تۆپانیان پێبکەیتو بۆیاخێکی درۆزنیی لە کارەکەت هەڵسویو بیکەیت بە فەرمانی خەبات مێژوو چاکەی گەل چارەنووس(٢) •

میللەتی کورد بە درێژایی مێژوو قارەمانی لە هەموو چینو توێژاڵەکانی هەڵکەوتووەو هەڵیش دەکەوێ ، بێگومان نەتەوەی کورد لەم بارەوە نەزۆك نیە ، کەوابوو دانمان بە قەدیسیەتی کوردا نا بۆمان دەرئەکەوێ نەتەوەی کورد هەیەو ، نەتەوەیش هەبوو ئەبێ هەموو جۆرە کەسێکی تیدا هەبێ ، چونکی وەکوو بێشەلانی لێ دێ ، چۆن بێشە هەموو جۆرە دارێکی تێدایە لە : گەورە ، لە بچووك ، لە وەچ••• نەتەوەیش هەموو جۆرە

---

(٢) بڕوانە : حەمەئاغای گەورە ، مەسعوود محەمەد ، بەغدا ١٩٨٦ ، ل : ٥ ــ ١٠ •
هەروەها : شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارەوەی کوردستان ، لەندەن ، ١٩٩٠ ، ل : ١٧ •

کەسێکی تێدایە ، کەوابوو ئێمەی کوردیش هەموو جۆرە کەسێکمان تێدا پەیدابوە چ لە خاوەن شیر یا بیر ، بێجگە لەوانەش کەلێ لەو پیاوە غەیری کوردانە کە ئێستا لە بەرچاوی منو تۆدا بە دیمەن وەك کێوی هەڵگورد دێتە بەرچاومان ئەوە خاوەن قەڵەمەکانیان نەیانهێشتوە ئەو دیمەنانەیان ون بێ ، ئەگینا لە راستیدا وەنەبێ دیمەنی ئەوان زۆر لە دیمەنی پیاوەکانی ئێمە بەرزترو بەتەنو مەنتر بووبن •

ئەگەر پیاوانی ئێمەیش بنووسرایەنەوەو کردەوەکانیان بخرایەتە بەرچاو لەوان کەمتر نەئەبوون • جا بۆ ئەوەی زیاتر مێژووی میللەتەکەمان بە راستیی بنەخشێنینو بچەسپێنین پێویستمان بە لێکۆڵینەوەی بێپشووی زۆر هەیە ، بەڵام بێ ئەوەی لە رابوردوو و ئێستەمان بتۆقینو شەرم بمانگرێ •

دەبا بە راستەقینەکێ لە مێژووی پڕ لە شانازیی کوردەواریدا هەڵکەوتوە پیاهەڵدەین و ببوورن بەندە نەختێ زیاتر لەم رووەوە پێرادەکێشم دەڵێم : ئەگەر بۆرەقارەمانێکیشمان لێهەڵکەوتبێ بیکەینە قارەمان ساختە نیەو جێی خۆیەتی ، وابزانم هەر ئەمەیشە کە ئەرکی قسەڕاستەکانی سەرشانی رۆشنبیریو خوێندەوارانی کوردە لەم قۆناغەدا[٣] •

لە بارەی وشەی جافەوە :

بەشێ لە مێژوونووسان مێژووی هۆزی جاف ئەگێڕنەوە بۆ ٣٩٤٠ ساڵ لەمەوبەرو دەورەی ساسانیەکان[٤] • بەڵام ئەوی راستیی بێ هێچ

---

(٣) بڕوانە : نەخشی هۆزی جاف لە سایەی چەند سەرۆکێکیەوە لە مێژووی کوردا ، د. حەسەن جاف . گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ، دەستەی کورد ، ژ : ٢١ ـ ٢٢ .

(٤) بڕوانە : جریدة العرب مێژووی ١٩٩٠/٥/٢٩ .
هەروەها : رۆژنامەی ژیان ، ژمارە : ٤٥١ ساڵی ١٠ ، ١٩٣٥ .

جۆرە بەڵگەیەکی زانیاریی لەم ڕووەوە بەدەستەوە نیە قسە نەبێتو ، قسەی ڕووتیش ، وەکوو وتراوە ، نارِواتە گیرفانی مێژووەوە •

لە دەورەی فوتووحاتی ئیسلامدا ، بە تایبەت لە سەردەمی فەرمانڕەوایی خەلیفەی دووەمی ئیسلام عومەری کوڕی خەتابدا ـ خودا لێی ڕازیی بێ ـ ئەنصاریی لە سیروان ئەکەنە ئەوبەرەوەو ، لە شەڕێکدا عوبەیدیللای ئەنصاریی لە سیروان ئەکەنە ئە وبەرەوەو ، لە شەڕێکدا عوبەیدیللای ئەنصاریی ئەکوژرێو ، لە جێگایەکدا کە لە بناری چیای شنرۆیی نزیک بە هەڵەبجە کە 'پێی دەڵێن : (عەبابەیلێ) نێژراوە ، واتە ڕێکەوتی ساڵی ١٨کۆچیی کوردەکانی شارەزوور ، کە مەڵبەندی ئێلاتی جافە ، دێنە سەر ئایینی ئیسلام • بەڵام هیچ سەرچاوەیەکی ئیسلامیی باسی ئێلی جافی لەو ناوچەدا بەسەربەخۆیی نەکردوە •

وە لە سەردەمی دەوڵەتەکانی ئیسلامدا ئەمەوییەکانو عەباسییەکانو ئەو دەوڵەتانە پاش ڕووخانی بەغدا لە لایەنی هۆلاکۆوە لە ئێرانو ناوچەکانی کوردستاندا فەرمانڕەواییان کرد ناوی ئێلاتی جافمان بەرچاو ناکەوێ •

مایەی سەرسامییە خوالێخۆشبوو شەرەفخانی بەدلیسیی لە شەرەفنامەکەیا کە لە سەدەی یازدەهەمی کۆچی (١٠٠٥ك ١٥٩٦ز)دا دایناوە ، باسی خێڵی جافی نەکردوە • وا دیارە ئەم خێڵە لەو سەردەمەدا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبوەو پەرەی نەسەندوە بێ بە شایانی ئەوەی ناوی بچێتە دووتوێیی مێژوویەکی وەك شەرەفنامەوە ، بۆیە ئەویش خۆی لە قەرەی نەداوەو باسی نەکردوە •

بەڵام ئەوەی ڕاستیی بێ ناوی جاف پێش ئەو سەردەمەشو ، ئەگەر بمانەوێ ورد مێژوو دەستنیشان بکەین ، لە سەدەی حەوتو هەشتی کۆچیدا لە کتێبە دەسنووسەکانی تایفەی (یارسان)ی ئەهلی حەقدا بەرِوونیی بەرچاو ئەکەوێت • بۆ نموونە دایکی سولتان ساق (سۆلتان ئیسحاق)

سوهاك[٥] تازەکەرەوەو گەشەپێدەری تایینی یارسان ناوی (دایراك‌خاتوون)ی کچی حسەین بەگی جلەی‌جاف بوە[٦] بەڵکو ئاشکرایە هەندێ لە زانایانی یارسان خۆیشیان لە تایفەی جاف بوون ، وەك عێل‌بەگی جاف[٧] ، عابدینی جاف‌و ئیبراهیمی جاف • پاشتریش لە سەردەمی سەفەوییەکان‌و نادرشای ئەفشار ، (٦٨٨-١١٦٠/١٧٤٧)[٨]دا باسی جاف کراوە • میرزا مەهدی استرآبادی کە مونشی نادر بوە دوای کوشتنی نادر داوای یارمەتیی لە تیرەو هۆزەکانی کورد کە بریتیی بوون لە پەنجا طایفەی ناودار لە کرماشان‌و کوردستان‌دا کردوە • بەڵام لەو سەرەك هۆزانەدا جگە

(٥) لە بارەی مێژووی لەدایکبوونی سوڵتان ساقەوە کە لە بنەماڵەیەکی ئایینیی دانیشتووی بەرزنجە بوە ، جیاوازییەکی زۆر لە نێوان نووسەرەکاندا هەیە ، حاجی نیعمەتوڵلای جەیحوون‌ئابادیی ئەڵێ : لە ساڵی ٦١٢ی کۆچیدا لەدایك بوە . بەڵام لە دەستنووسێکی فەیضی کارکاردانی ، کە لە سەدەی نۆهەمی کۆچیدا نووسراوە ، وتراوە لە ساڵی ٤٤٥ی کۆچیدا لەدایك بوە . ماشائەڵلاسووریش ساڵی ٥٢٨ی نووسیوە . بڕوانە : شاهنامە حقیقت ، تهران ١٩٦٦ ، ل:٤٢٦ هەروەها سرودهای دینی یارسان ، تهران ، ١٣٤٤،ل:٩٥٨ .

(٦) بڕوانە : برهان‌الحق ، نور علی الهی ، تهران ، ١٣٢٤ ، ل٣٨ . هەروەها: بزرگان یارسان ، صدیق صفی‌زادە ، تاران ، ١٣٥٧ ، ل : ٦ .

(٧) عێل بەگی جاف (٨٩٨ - ٩٦١)سۆفیەکی ناودار بوە،هاوچەرخی سەفەوییەکان بوە ، زوربەی مێژوو نووسان ئەیگێرنەوە سەر طایفەی جاف‌و ، پێشگۆیەکانی بە شیعر ، بە ناوی (هەروا بوەو هەروا دەبێ) لەناو کوردا زۆر بەناوبانگە . بڕوانە : پیشبینییەکانی عێل‌بەگی جاف ، صدیق صفی‌زادە بۆرەکەیی ، تهران ، ١٣٦٠ ، ص : ٥ ــ ٦ .
هەروەها : حیات فرهنگی کورد در پرتوی ئیسلام پایان نامەدکتوراە ، د. حەسەن‌جاف ، سالی تحصیلی ٥٢ ــ ١٣٥٣ ، ص : ٢١٥ .
هەروەها : گۆڤاری کەلاوێژ ، ژ : ٣ ، ساڵی شەشەم ، ساڵی ١٩٤٥ .

(٨) بڕوانە : تاریخ نادرشاە ، مینورسکی ، ترجمە رشیدیاسمی ، تهران ، ١٣١٣ ، ص : ٨ .

له سەرۆکی هۆزی جاف‌و هـۆزی مەنگـوڕ هۆزێکـی تر نەهاتـوە بـە دەنگیەوە[٩] •

وە لە سەردەمی دەسەڵاتی زەندیەکانا (١١٦٦ هـ ـ ١٢٠٩هـ ١٧٥٣ ـ ١٧٩٤ م) هۆزی جاف بەم ناوە ناسراوبوە[١٠] •

ئەمە لە بارەی خێڵی جافەوە ، لە بارەی وشـەی جافیشـەوە ئـەوەی ئاشکرایە بۆچوونی زۆر بۆ ئەم وشەیە لە ئارادایە •. گومـان لەوەدا نیـە زوربەیان بەهەڵەدا چوون لەم روەوە • کەریم‌بەگی باوکم لەو بڕوایەدایـە کە ناوی جاف لە جەفاکێشەوە هاتوە • ناوبراو لەم بارەوە ئەڵێ : هۆزی‌جاف هۆزێکی ئازاو دلێر بوەو ، هەمیشە پێشتازی لەشکـری کاربەدەستـانو حوکمڕانانی کوردستان بون ، لە پێناوی ئەو لەشکرانەدا دەردو جەفایان کێشاوە • بۆیە پێیان وتـوون جـەفاکێش‌و ، بە تێپـەڕینی سـاڵ وشـەی جەفاکێش گۆڕاوە بە جەفاو جەفا بە جاف[١١] • قانیعی شاعیریش هەر لـەو بڕوایەدایە کە عەشیرەتـی جـاف پاشمـاوەی سوارە جەفایی‌یەکانـە ، کـە طایفەیەکی هەڵبژاردەی شاەسوڵتان‌حسەین ، ئاخرین‌فەرمانڕەوای صەفەوین (١٦٩٤ ـ ١٧٢٢)کە پێیان سپێرابوو دەورو بەری ئەصفەهـان لە چەتـەو ڕێگر پاك‌کەنەوە ، ئەم سوارانە خۆیان بوونە چەتەو ستەمێکی فراوانیان لە دانیشتوانی دێهاتی ئەو ناوچەیە ئەکردو بە سوارەی جەفایی ، واتە سوارەی زۆردارو بێ بەزەیی ، ناوبانگیان دەرچوو • ئەو سوارانە کە پێیان ئەوتـن

---

(٩) بڕوانە : خواجه تاجدار ، ژان‌گوره ، ترجمه‌ذبیح الله منصوری ، جلد ١ ، ص : ١١٠ •

(١٠) بڕوانە : مجمل التواریخ افشاریه وزندیه ، ابوالحسن بن محمدامـین گلستانه به اهتمام مدرس رەضەوی ، تهران ١٣٤٤ ، ص : ٣٠٠ •

(١١) مێژووی ئێلی جاف ، دەستنووسی مستەفابەگی کەریم بەگ کە لای منە• خوالێ‌خۆشبوو عەلادین‌سەجادی ئەم قسەی وەرگرتوەو ، باسی ئـەوەی نەکردوە لە کێی وەرگرتوەو ، بۆ خۆی تۆمارکردوە • بڕوانە : مێژووی ئەدەبی کوردی ص : ٤٧١ •

سوارەی جەفایی ، هەندێکیان ناویان ئاوابوو : هاروون ، شاتو ، میکائیل ، ئیسماعیل‌عوزەیر ، کەمال ... هتد ئێستایش بە خێلەکانی جاف ئـەڵێن : هاروونیی ، شاتریی ، میکائیلی ، ئیسماعیل عوزەیریی ، کەماڵەیی ...(١٢)

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مدرس لەو بڕوایەدایە کە جاف ئەسڵەکەی (ژاف)ە بە مەعنای تەڕە ، بەو مەعنایە عەشایری کۆچەریی جاف هەموو ساڵێ سەرکەوتوون بۆ کوێستانەکان بۆ سوودوەرگرتن لە گیاو خواردەمەنیی تەڕ بۆ خۆیانو حەیوانیانو ، وشەی (ژاف) بوە بە (جاف) .

خوالێخۆش‌بوو مامۆستا عەلادین سەجادیش لـەو بڕوایەدایـە کـە باپیرەگەورەی جاف ناوی جەعفەر بوە ، جەعفەریش بە کوردی بوە بـە (جافر) ئێستاش کورد بە (جافر) ئەڵێن (جافـە)و (جافـە)یش بە درێـژایی رۆژگار بوە بە جاف .

مامۆستا سەجادی لەم رووەوە بەڵگەش ئەهێنێتەوەو ئەڵێ : لـە نـاو کوردا (مەعرووف) ئـەبێ بە (مـارف)و (مەحمـوود) ئـەبێ بە(خولـە) و (موحەممەد) بە (حەمە)و (قادر) بە (قالە).. (جەعفەر)یش هەر بەو جۆرە بوە بە(جافە)و پاشان بوە بە (جاف)(١٣) .

وشەی (جاف) بە عەرەبیی بە مانای (وشك)ە ، ئیتر وشکی مادیی بێ یا وشکی مەعنەویی ، بە فارسیش بە پێی قامووسە باوەڕپێکراوەکانی وەك (برهان قاطع) واتایەکی ناپەسەندی هەیە . کە واتە ئەم وشە چ بەعەرەبیی لێکی‌بدەینەوەو چ بە فارسیی ، بۆ ئەوە ناشێ بکرێ بە ناوی عەشیرەتیکی ناسراوو بەناوبانگ .

بەپێی باوەڕی مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانیی وشەی جاف لە ناوی هۆزی جاوانەوە وەرگیراوە . ناوبراو ئەڵێ : جاوانیەکان هۆزێکی کوردن ،

(١٢) بڕوانە : گۆڤاری هەتاو ، ژمارە : ١٨٦ ، ساڵی ١٩٦٠ .

(١٣) مێژووی ئەدەبی کوردی عەلادین سەجادی ، بەغدا ، ١٩٥٢ ، ل : ٤٧١ .

کانی خۆی لە ئێرانەوە کۆچیان کردوە بۆ خوارەوەی عێراق‌و ، لەگەڵ هۆزی (بنی‌اسد) شاری حیلەیان دروست کردوە(١٤) پاشماوەی ئەم هۆزە ئێستا لە ناوچەی (دەماوەند)ی ئێراندا نیشتەجێن(١٥) وەك مامۆستای رۆژبەیانیی ئەیگێڕێتەوە • بەپێی نووسینی مێژوونووسی عەرەب (مەسعوودی) جاوانەکان لە ناوەڕاستەکانی چەرخی چواردەی کۆچیدا لە هۆزە هەرەبەناوبانگەکانی کورد بوون‌و(١٦) لە ناوچە شاخاویەکانەوە بەرەوخوار بوونەتەوە • ئەنجا مامۆستای رۆژبەیانیی ئەڵێ : (جاوان) لە پێشا(چاڤان)بوە • ئەمەش بە پێی شێوەی زمانی کرمانجیی سەروو کە لە جیاتیی هەموو پیتێکی (واو) (ڤێ) ئەخوێننەوەو ، شێوەکانی تری کوردی هەر (واو) ئەخوێننەوە • هەرچەند لە زمانی فارسیدا ئەم وشەیە بە(جابان)هاتوە • دوور نیە وشەی (جاڤان) عەرەبەکان بە (جافان)یان خوێندبێتەوە ، کە وشەیەکی دوانە (تثنیە)یەو بە درێژایی ساڵ بوو بێتە (جاف)(١٧) •

مێژوونووسی بەناوبانگی رووس مینۆرسکی(*) باوەڕی وایە جاوانەکان لە ناوچە شاخاویەکانی ئێرانەوە بەرەوسنووری رۆژاوای ئێران‌و باشووری

---

(١٤) بڕوانە : هۆزی لەبیرکراوی گاوان ، د. مستەفا جەواد ، ترجمە هەژار ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل : ١٩ •

(١٥) رەزمارا ئەڵێ : جابان دێیەکە لە ناوچەی ئەبرشیوی پشتکۆ ، ٢٧ کیلۆمەتر لە باشووری رۆژهەڵاتی دەماوەندەوە . بڕوانە : فرهنگ رزم‌آرا ، جغرافیای ایران ، ج : ١ ، ص : ٥٠ •

(١٦) مروج الذهب ، چاپی ئەورووپا ، ج : ٣ ، ل : ٢٥٤ •

(١٧) بڕوانە : محمد جمیل رۆژبیانی ، ایل جاوان‌و ناموران آن ، [وتارێکە لە کۆنگرەی ساڵی ١٣٥٥ی تەحقیقاتی ئێرانیدا خوێندوویەتەوە] •

(*) The Guran Ency. Minorsky (Journal, ...) (I)

هەروەها بڕوانە : وتاری نووسەر بۆ گۆڤاری (بررسیهای تأریخی)لە ژێر نیشانەی (تحقیق در مورد یك طائفەی ناشناختەی ایرانی) ، گۆڤاری (بررسیهای تأریخی ، شمارە ٢ ، سال‌سیزدهم) •

عێراق ڕۆیشتوون • دوور نیە هەر جاوانەکان بووبن کە نیشتەجێی ناوچەی سەرچەمی سیروان بوە هۆزی جوانڕۆی ئیمڕۆ بووبن • ناوی هۆزی (جوانڕۆ) لە ڕاستیدا (جوادروود) بوەو ، لە ئێران بە هەموو جافو تیرەکانیان ئەڵێن (جافیجوانڕۆ) • واتە (جاوان) بوە بە (جوان)و (جاف)یش هەر لەم دوو ناوەوە وەر گیراوە •

ئەوەی شایانی وتنە ئەوەیە لە قۆناغی سەدەی چوارەمو پێنجەمی کۆچیدا ناوی هەندێ لە تیرە ناسراوەکانی جاف وەکوو : (کەلالیی)و (هاروونیی) لە کتێبە مێژووییە عەرەبییەکانی زانا موسولمانەکاندا هاتوە • بۆ نموونە (قەلقەشەندیی) باسی تایفەی گەلاڵیی کردوە[١٨] •

لەم لێکدانەوەی سەرەوەوە بۆمان دەرئەکەوێ کە نزیکترین باوەڕێك لە ڕاستیەوە ئەوەیە وشەی (جاف) لە (جاوان)ەوە هاتبێو ، هۆزی (جاوان) بنەچەی هۆزی (جاف) بێو بەتێپەڕینی زەمان ناوەکە گۆڕابێو هۆزی تریش لەملاو لەولاوە لە دەوری هۆزی جاف کۆبووبنەوەو ، بە هەموویانەوە ئەم عەشرەتی جافەی ئیستایان لێ پێکهاتبێ •

ئەو ناوچانەی کە هۆزی جافیان تێدا نیشتەجێیە : ئەم عەشیرەتە لە عێراقدا بە زۆریی لە قەزاکانی پێنجوێنو هەڵەبجەو کەلارو سەنگاو دائەنیشن ، بگرە شاری هەڵەبجەو کەلار بە مەڵبەندی سەرۆکەکانی عەشرەتی جاف دائەنرێن • جافی تەلانو سمایل عوزێریش لە ناوچەی دووکانو سوورداشو ، جافەڕەشکەیش لە ناوچەی پشدەر نیشتەجێن • جافەکانی ئێرانیش لە ناوچەی مایدەشتەوە تا دەورو بەری قەسری شیرینو ، بە تایبەتیی لە ناوچەی زەهاو ، نیشتەجێنو ، تا سەرحەدی چەمی سیروان

(١٨) بڕوانە : صبح‌الاعشی ، القلقشندی ، ج ٤ ، ص ٣٧٤ هەروا : تنبیه الاشراف ، المسعودي ، ترجمه فارسی ابوالقاسم پاپنیده ، ص : ٨٤.

درێژئەبنەوە . جافی جوانڕۆ ئەمڕۆ سەر بەفەرمانداریی پاوەن‌و لە ناوچەی قەڵای جوانڕۆو ناوچەی دڕۆڵەو مەڕەخێڵ‌و شمشێرو تا ناوچەی هەورامان نیشتەجێن .

هۆزی جاف لە مێژوودا :

مێژووی نووسراوی جاف لە زاهیربەگی کوڕی یارئەحمەدبەگەوە[١٩] دەست‌پێ‌ئەکا . لە پەیمانەکەی نێوان سولتان موڕادی چوارەم‌و[٢٠] (١٦١٢ - ١٦٤٠ ز)شاه صەفیی[٢١] (١٦٢٩ - ١٦٤٢ز)صەفەویدا کە لە ساڵی (١٠٤٩ك ١٦٢٩ز)دا[٢٢].. بەسترا ، ناوی عەشیرەتی ضیائەدین کە بوە بە ضیائیی‌و بە کوردی بوە بە صەدانیی‌و ، هاروونیی‌و جاف هاتوەو ، ئەو دوو تیرەیە بە سەربەخۆیی لەگەڵ عەشیرەتی جافدا لەو پەیمانەدا باسیان

---

(١٩) یارئەحمەدبەگ چوار کوڕی بوە : زاهیربەگ ، تاهیربەگ میرەبەگ ، خانەبەگ . بەگزادەی کەیخوسرەوبەگی‌و ، بارام‌بەگیی ، نەوەی زاهیر بەگن ، تاهیر بەگ ، دوای کوشتنی زاهیربەگ چوە بۆ شام‌و ئێستا نەتەوەی لە گەڕەکی کوردەکانە لە صالحیە لە دیمەشق ، میرەبەگ نەتەوەی ماوە لە سلێمانیی ئەویش بە کاسبیوە خەریکن . خانەبەگیش باپیرەگەورەی بەگزادەی وەلەدبەگییە (١٠١٨-١٠٤٩ ، ١٦١٢ - ١٦٤٠).

(٢٠) سولتان موڕادی چوارەم هەڤدەهەمین پاشای عوثمانیە . لە تەمەنی ١٤ساڵیدا بوە بە پاشا لە (١٠٤٨ - ١٦٣٨ك)دا بە یەکجاریی بەغدای گرت‌و لە دەستی ئێرانیەکانی سەندەوەو بەستیەوە بە ئیمپراتۆریەتی عوثمانیەوە .

(٢١) شاه صەفیی (١٦٢٩ - ١٦٤٢ك) کوڕەزای شاه عەباسی گەورەیە ، کوڕی صەفیی میرزایە کە شاه عەباسی باوکی کوشتی .

(٢٢) ئەم پەیمان‌نامە بە پەیمان‌نامەی زەهاو بە ناوبانگە ، کە دوای پەیمانەکانی ئاماسیا ساڵی ١٥٥٥و پەیمان‌نامەکانی ساڵانی (١٥٦٨ - ١٥٩٠-١٦١٣) یەکەمین پەیمان‌نامەی راستەقینەیە کە سنووری لە نێوان دەوڵەتی عوسمانیی‌و ئێراندا دابین‌کردوەو ، عەشیرەتی جاف بە هۆی ئەم پەیمان‌نامەوە زوربەی تیرەکانی کەوتە بەشی عوسمانیەوەو ، ئەم عەشیرەتە بوە هۆی هەڵگیرسانی ئاشووب بۆ هەردوو دەوڵەتەکە . بڕوانە : (تأريخ العراق في العهد العثماني ، علي شاكر علي ، بغداد ، ١٩٨٤ ، ص ٨١) .

کراوه[٢٣]• ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ ئەو کاتە ئەم دوو تیرەیە سەربەخۆبوون ، بۆیە وا بە جیا لە جاف باس کراون • ئەم دوو تیرەیە تەنانەت ئەمڕۆش بە دوو تیرەی ناسراوی عەشیرەتی جاف دائەنرێن •

خوالێخۆشبوو حەسەن فەهمی جاف (١٣٢٣ - ١٩٠٤ / ١٣٩٣ - ١٩٧٣) لەم بارەوە ئەڵێ : وشەی (جاف) ناوە بۆ عەشیرەتێکی گەورە کە بریتیە لە سێ بەش : جافی مورادیی و جافەڕەشکە ، جافی جوانڕۆ ، جافی گۆران • جافی مورادیی و جافەڕەشکە لە عێراقدان ، بەشی جافەڕەشکە لە ولاتی پشدەر ئەژین و هەزار ماڵێک ئەبن • جافی جوانڕۆیش کە بریتین لە رۆستەم بەگیی یا بەگزادەی وەکیلی ، قوبادیی ، باوەجانیی ، ئێناخیی ، ئیمامیی ، ساتیاریی ، زەردۆیی ، وەلەدبەگیی و ••• چەند هۆزێکی تری بچووك • جافی گۆرانیش بریتین لە : تایشەیی ، قادرمیروەیسیی ، تێرزیی و ، چەند هۆزێکی تری بچووك[٢٤] •

زوربەی سەرچاوە مێژووییەکان لەو باوەڕەدان کە عەشیرەتی جاف لە سەردەمی سوڵتان موورادی چوارەمی عوسمانیدا (١٦٢٣ - ١٦٤٠) بەسەرۆکایەتیی زاهیر بەگ لە جوانڕۆوە هاتوونەتە خاکی عێراق و[٢٥]

(٢٣) یەکێ لە خاڵەکانی پەیمان‌نامەی زەهاو ئەمەیە شارەکان و ناوچەکانی خوارەوە ئەچنە بەشی دەوڵەتی عوسمانیەوە ، دەرەنەو ، جەسان و بەدرەو ، مەندەنیج و ، دەرەتەنگو ، جاف و ، ضیائەدین و ، هاروونیی و ئەو دێهاتانەی هان لە رۆژاوای زنجیرەوە تا قەڵای سالم لە ناوچەی شارەزوورو رێگوزەرەکانی بەردەمی شارەزوورو قەڵای زەڵم و قزلجەو تابیعەکانی ••• بڕوانە : (العراق في العهد العثماني ، علی شاکر علی ، بغداد ، ١٩٨٤ ، ص : ٧٨) •

(٢٤) دەستنووسی یاداشتەکانی حەسەن فەهمی جاف . حەسەن فەهمی جاف لەکوڕ : مەحمودو هۆشمەندو ، لە کچیش : نازەنین و ، پەروین و ، بانوو ، پەریخان و ، نەسرینی بوە •

(٢٥) ئەم نووسەرانە بریتین لە مامۆستا عەلادین سەجادی ، مێجەرسۆن ، ئەدمۆندز ، باسیل نیکیتین ، ئەمین زەکی بەگ ، کەریم بەگی فەتاح بەگیش لەم تەئریخەدا هەر لەو بڕوادایە •

ناوچەی (دزیایش)یان کردوە بە هەواری خۆیان • زاهیربەگ بەرەنگاری خان ئەحمەدخانی ئەردەلان بووەو لە جەنگدا دیل کراوەو دراوە لە فەنارە • سولتان موراد ئەم دەسەیەی لەبەر شەڕوشۆڕیک لە لە نیوان ئەوانو شای ئێراندا رووی داوە ، گرتوە ئەخۆیو ، لەمەوە پێیان وتراوە (جافی مورادیی) کە لە کاتی فەتحی بەغدادا لە سالی (١٠٤٨)ی کۆچیی (١٦٣٨-١٦٣٩)دا یارمەتیی سوڵتان مورادیان داوەو ، ئازایەتییو لێهاتوویییان نیشانداوەو، ئەویش لەقەبی (مورادیی)پێ بەخشیون[٢٦] • بەلام شاعیرەی بەناوبانگی کورد ماەشەرەف خانم (مەستوورەی کوردستانی)و ، ئایەتوللا شێخ موحەممەد مەردۆخی کوردستانی ، کۆچی عەشایری جاف بە سەرۆکایەتیی زاهیربەگ ئەگێڕنەوە بۆ سەردەمی نادرشای ئەفشارو سالی ١١٥٥ی کۆچیی (١٧٤٢ - ١٧٤٣) بۆ ئەو رووداوە دەسنیشان ئەکەن[٢٧] •

بە باوەڕی من بۆچوونی ئەم دوو نووسەرە لە راستییەوە نزیکترە • حەسەن فەهمی جافو ، مستەفا بەگی جافیش لەگەڵ ئەمان هاودەنگو هاوبڕوانو ، لایان وایە ئەم مێژووەی مەستوورەو مەردۆخ دەسنیشانیان کردوە ، بە مێژووی لێشاوکردنی جاف بۆ عێراق دابنرێ • بەلگەشیان ئەوەیە لە خۆیانەوە بە هەشت پشت یا هەشت ئەلقە ئەگاتە زاهیر بەگ ، کە ئەگەر لە سەردەمی سوڵتان مورادی چوارەمدا هاتبێ بۆ عێراق ئەکاتە ٣٣٥ ساڵو ، بە راستیش زۆر لە ئەقڵەوە دوورە هەشت پشت توانیبێتی ٣٣٥ساڵ ببینێ ، چونکە لە کەیخوسرەوبەگەوە تا زاهیربەگ چوار پشتە ، کەیخسرەوبەگ لە ١٨٢٠ی زایینیدا چاوی بە مستەر کلۆدیۆس جەیمس ریچ

---

(٢٦) تأریخ سلیمانیو وڵاتی محمدامین زکی بەغدا ، ١٩٣٩ ، ٧٩ •

(٢٧) مێژووی ئەردەلان ، ماەشەرەف خانم (مەستوورەی ئەردەلانیی)وەرگێرانی د. حەسەن جافو شکورمستەفا ، بەغدا ، ١٩٨٩ ، ل:٩٧ • هەروەها تەئریخی مەردۆخ ، بەرگی (٢) ل : ١٢٢ •

کەوتوە(٢٨)کە لەو ساڵەدا هاتوەتە سلێمانیو لەو کاتەوە تا ئیستا ئەکاتە ١٤٣ساڵ • چوار سالیتس بۆ جیاوازیی سای کۆچییو زایینیی زیادبکەین ، واتە لە کەیخوسرەوبەگەوە تا حەسەنفەهمی جاف ئەکاتە پێنج پشتو ، ئەم پێنجپشتەیش هەمووی ١٤٧ی ساڵی بریوەتەوە •

کەوابوو ئەگەر پێنج پشت ١٤٧ی بڕیبێ چۆن هەشت پشت٣٣٥ ساڵ ئەبڕێ ؟ دیارە ئەمە لە ئەقلەوە دوورە •

بەلای منیشەوە ـ هەر وەکوو تەئریخی مەردۆخیش ئەڵێ ـ ئەبێ زاهیربەگ لە ساڵی ١١٥٥ی کۆچیدا هاتبێ بۆ کوردستانی عوسمانیی ، بەم حیسابە لە زاهیربەگەوە تا ئەمرۆ ئەکاتە ٢٢٥ساڵو ئەمەش لەگەڵ هەشت پشتەکە جووتئەبێو ـ ئەقڵیش پەسەندی ئەکا •

هەروەها دیاریکردنی مێژووی کوشتنی زاهیربەگ بە فەرمانی خانئەحمەدخانی سێهەمی ئەردەلان(٢٩) لەلایەن مەستوورەی کوردستانییەوە ، کە لە خانەوادەی ئەردەلانەو ، مێژووی ئەردەلانی بە باشیی نووسیوەتەوە پشتگیرییەکی بەهێزە بۆ راستیی ئەم بۆچوونە کە زاهیربەگ لە ساڵی١١٥٥ی کۆچیدا هاتبێتە عێراق ، هەرچەند ئەوەش بێ وەلام ئەمێنێتەوە کە : ئەی ئەم لەقەبی (مرادی)یە لە کوێوە هات بۆ جافی عێراق ؟ مادام لەولاوە ئاشکرایە کە ئەم لەقەبەیان لە سەردەمی سوڵتان موورادی چوارەمدا دراوەتێ ، واتە پێش هاتنی زاهیربەگ بە خۆیو عەشرەتیەوە بۆ عێراق ئەم لەقەبە پەیدابووبێ ، بەڵێ رێی تێ ئەچێ پێش هاتنی زاهیربەگ بە خۆیو عەشرەتیەوە بۆ عێراق هەندێ تیرەی جاف

(٢٨) بڕوانە : رحلة ريج في العراق عام ١٨٢٠ ، كولديوس جيمس ريج ، ترجمة بهاءالدين نوري ، ص : ١٣٢ .

(٢٩) دوای کوشتنی زاهیربەگ لە لایەن خانئەحمەدخانەوە ، تاهیربەگی برای کۆچی کردووەو رۆشتوە بۆ شام • جاف لەو شوێنەدا ، کە ئێستە بەدێی چەمەرگە بەناوبانگە لە ناحیەی وارماوا کۆتەڵو چەمەرانە بۆ زاهیربەگ ئەگێڕنو هەر لەو شوێنەدا بەخاکی ئەسپێرن .

خۆیان سەربەخۆ کۆچیان کردبێ بۆ عێراق و[٣٠] لە موناسەبەتێکدا ئەم لەقەبەیان وەرگرتبێ[٣١] .

هۆی هاتنی زاهیر بەگ و عەشرەتەکەی بۆ خاکی عوسمانیی ئەوە بوە هەموو ساڵێ هەندێ جەردەو پیاوخراپ لە ئێرانەوە هاتوون و لە سیروان پەڕیونەتەوە بۆ ناوچەی (دزیایش)و (پێواز)و (بانیخێلان)و هەندێ جێگای ترو تالانیان کردوەو ، مەڕو مالاتی خەلکەکەیان بردوە . میرەکانی بابان بە دەست ئەم دزو جەردانەوە داماون ، وەلامیان ناردوە بۆ زاهیربەگ بۆ ئەوەی ئەم جەردانە لەناوبەرێ ، ئەویش بە چوارسەد ماڵێکەوە گواستوویەتیەوە بۆ ناوچەی دزیایش و لەوێ دامەزراون و ، جەردەکانیان تەفرو تووناکردوە . بابانەکانیش لە پاداشی ئەم کردەوەیەدا ئەو ناوچانەیان پێ بەخشیون[٣٢] .

---

(٣٠) باسیل نیکتین لەو بڕوایەدایە کە تیرەکانی هاروونیی و گەلالیی هاوبەشی هێرشەکەی سولتان مورادی چوارەمیان بۆسەر بەغدا کردوەو ، لەقەبی مورادییان وەرگرتوە . بڕوانە : الاکراد باسیل نیکتین ، ترجمة دار الروایة ، بیروت ١٩٥٠ ص : ١٦٦ .

(٣١) لەمەولایش لە (تەئریخی جاف)دا بەدرێژیی ئەم بابەتە دەخوێنیتەوە ، کە (کەریم بەگ) هۆکارەکەی شیی کردوەتەوە .

(٣٢) ادمونس بە هەلە هاتنی زاهیربەگ بۆ دزیایش بۆ ساڵی ١٢٨٦ك ١٧٧٢ز ئەگێڕێتەوە ، کە ئەو سەردەمە ئەحمەد پاشای بابان فەرمانڕەوای میرنشینی بابان بوەو لەو ڕووەوە ئەلێت : کە ئەحمەدپاشا تاوانی سەرۆکایەتی چل جەردەیەك ، کە ناوچەکانی ئیمارەتی بابانیان تێکدابوو ..سەپاندیە سەری زاهیر بەگداو ، لە سەر ئەم تاوانە کوشتی هەر وەکو قادربەگی کوڕی جەردەکانی گرت و کوشتنی . (بڕوانە : کرد ، ترك ، عرب ، ترجمة جرجیس فتح‌الله ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص : ١٣١) .

چەندساڵێك ئەم جافانە بەهاوین‌و زستان لە ناوچەی دزیایش ئەمێننەوە ناپەرمنە خۆیان بچنەلویستان ، نەوەك عەشایرە ئەسلییەکانی نیشتەجێی ئەو ناوچانە وەك : گەلالیی‌و ، شێخ‌سمایلیی‌و ، سمایل‌عوزێریی‌و تایفەکانی تربچن بەگژیانا • ساڵێکیان پێ‌بەجەرگی خۆیانا ئەبێن‌و ئەچن‌و لەگەڵ ئەو عەشایرانە ئەبێ بە شەڕیان‌و لە شەڕەکەدا زاڵ‌ئەبن بەسەریانا • ئیتر ئەم سەرکەوتنە ئەبێ بە هۆی کۆبوونەوەی هەموو تیرەکانی جاف لەژێر فەرمانڕەوایی زاهیربەگداو ، زاهیر بەگ ئەبێ بە سەرۆکی هەموو جافی کوردستانی عوسمانیی •

پاش کوژرانی زاهیربەگ سەرۆکایەتیی جاف ئەکەوێتە دەستی قادربەگ‌و[٣٣] سلێمان‌بەگی کوڕانی زاهیربەگ • لەسەردەمی ئەم قادربەگەدا بوە کە جاف زۆر پەرەئەسێنن •

نەخشی هۆزی جاف لەسایەی چەند سەرۆکێکیەوە لە مێژووی کورددا :

هەوڵ دەدەین لەم کورتەباسەدا باسی چەند سەروکێکی هۆزی جاف بکەین کە نەخشێکی لە مێژووی نەتەوەکەماندا بەئاشکرا هەبوە • وا بزانم روونکردنەوەی ئەم نەخشە کەلێنێکی چکۆلە لە مێژووی نەتەوەکەماندا پڕدەکاتەوە •

بێگومان ئەم سەرۆك‌هۆزانە نەخشێکیان لە توندوتیژکردنی زۆرانبازیی‌و کێشەوبەرەی عوسمانیی‌و ئێرانیاندا هەر لەسەر کوردستانەکە خۆی هەبوە • ئەم کێشەوبەرەیش زۆرتر لە دووبەرەکیی میرە کوردەکان ، بەتایبەتیی میرنشینی بابان‌و ئەردەڵاندا ، بەدیاردەکەوێ •

---

(٣٣) حسەین بەگی حەسەن لە نامەیەکدا نووسیویە کە قادر بەگ کوڕی عەبدوڵلابەگە ، عەبدوڵلابەگیش کوڕی زاهیربەگە .

خوالێخۆشبوو کەریم بەگ نەیتوانیوە ، لەبەر چەند هۆیەک ، بەدرێژیی پەنجە بۆ بارو نەحسی سیاسیی ئەم سەروبەندە لە مێژووی میللەتی کوردا رابکێشێ • وا دیارە چەند تێبینیی سیاسیی و کەمیی سەرچاوەو دەستنەکەوتنی بەسەرچاوە بیانیەکان هۆی ئەم کەموکورتیەن کە لە نووسینەکەیدا بەرچاو دەکەون •

لە دوای سەدەی پانزەو سەرەتای سەدەی شانزەهەمدا بەرەبەرە توندوتیژبوون و پەرەسەندنی کێشەو هەرای نێوان دەولەتی عوسمانیی و دەولەتی سەفەویی لەسەر داگیرکردنی کوردستان ، بە نیازی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتێکی گەورەو بەربلاو خۆی نواندو ، کێشەکە گەیشتە ئەوپەڕی و لە شەڕی چالدێراندا خۆی نواندو ، کوردستان زەرەرو زیانێکی زۆری لێکەوت و ، ئەم ولاتە لە نێوان دەولەتیعوسمانیی و دەولەتی سەفەویدا دابەش کرا[34] •

بەلام سەرۆک هۆزو تیرە کوردەکان کە ناوبەناو سەربەخۆو جاربەجار نیوەسەربەخۆ مافی میرایەتی خۆیان پشتاوپشت دەپاراست ، نەیاندەتوانی بێلایەن بمێننەوەو خۆیان ئەداپاڵ یەکێ لەو دۆ هێزە ، چونکە لەو قۆناغەدا هەستی سەربەخۆیی لەناو ئەو نەتەوانەی ، کە لە ژێر سێبەری ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی و دەولەتی سەفەویدا دەژیان ، هێشتا بە تەواویی خۆی نەنواندبوو ، دیارە هۆی ئەمەیش روونە ، چونکە زۆربەی ئەو نەتەوانەی

---

(٣٤) بروانە : شەرەفنامەو راپەڕینی کوردەکان سالی ١٨٨٠ ، نووسینی د. جەلیلی جەلیل • وەرگێڕانی د. کاوس قەفتان • بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل : ٧١ •

هەروا : مێژووی کورد لەسەدەی شازدەهەمدا ، نووسینی د. شەمسەدین محەمەد ئەسکەندەر ، تەرجەمەی شوکور مستەفا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ، دەستەی کورد ، ژ: ٢٠ ، ١٩٨٩ •

که موسوڵمانبوون بیریان له جیاوازیی نەتەوایەتیی نەدەکردەوە ، بەڵام بیریان له جیاوازیی مەدهەبیی ئەکردەوە •

هەردوو دەوڵەتەکەیش هەمیشە هەوڵی ئەوەیان دەدا کوردەکان لە دژی یەکترو بۆ یارمەتیدانو پشتیریلێکردنیان بەکاربێنن • سەفەویەکان بۆ ئەوەی وڵاتی ئێران لە عوسمانیەکان ، لە خۆیان بە میراتگری خەلافەتی ئیسلامیی دەزانی[٣٥] بپارێزن • لەگەڵ دەوڵەتە رۆژاواییەکان دژی عوسمانیەکان رێكدەکەوتنو ، بۆ ئەوەی بتوانن رقی گەلانی ئێرانو گەلە موسوڵمانەکانی تر لە دژی عوسمانیەکان بجوولێننەوە ، لە هەر جۆرە پڕوپاگەندەیەك بۆ ئەم مەبەستە درێغییان نەدەکردو ، بەڕاستیی تەنگیان بە عوسمانیەکان هەڵچنیبوو ، لە کاتێکدا هێزی چەکداری عوسمانیەکان وڵاتە مەسیحیەکانی ئەوروپای رۆژاوای خستبوە مەترسیەوەو ،توانیی شاری (ڤیەننا) ی پایتەختی دەوڵەتی (نەمسا)گەمارۆ بدا (١٥٢٩)[٣٦] لەو کاتەدا لە پڕ لە پشتەوە سەفەویەکان جەبهەیەکیان لە عوسمانیەکان کردەوەو هێرشیان بردە سەر سنوورەکانی عوسمانیی‌و ، صەفەویەکان لە سەردەمی شائیسماعیلەوە شەڕو شۆڕێکی سەختو بەردەوامیان لەگەڵ عوسمانیەکاندا دەستپێکردو ، ئەم کێشە بوە هۆی ئەوەی عوسمانیەکان لە دەورو بەری ڤیەننا پاشەکشێ بکەن[٣٧] •

---

(٣٥) انظر : لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، علي الوردي ، بغداد ١٩٦٩ ج : ١ ، ص : ٤٩ .

(٣٦) هەندێ لە مێژوونووسان لەو بڕوادان دواکەوتنو لاوازیی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پاش پاشەکشەی عوسمانیەکان لە دەورو بەری ڤیەننای پایتەختی نەمسا لە ساڵی١٦٨٣ازدا دەستپێدەکا . (بڕوانە : السلطان عبدالحميد ، حياته واحداث عهده ، اورخان محمد علي ، مطبعة الخلود ١٩٨٧) .

(٣٧) بڕوانە: تشيع علوى وصفوى ، د.علي شريعتي ، چاپخانە ارشاد ل : ٥٥ـ٥٦ .

لەم زۆرانبازیـە خوێنینـەدا نەتـەوەی کـورد زیانێکـی گـەورەی لێ‌کەوت‌و ، کوردەکان بە ناوی دوژمنایەتیی سونیگەریی‌و شیعەگەرییەوە بوون بە داردەستی ئەم دوو دەوڵەتەو ، کوردستانیش بوو بە مەیدانـی شەڕو شۆڕی خوێنینی ئـەم دوژمنـە سەرسەختانـەو ، هـەراو هـوریای سنوورو دووبەرەکیی‌و نەفامیی کـوردەکـان هـەموو کاتێـك مەبەستـی بەگژیەکاچوونی بۆ ئەم دوو حوکوومەتە ئەدۆزیەوە •

ئەگەر کوردەکان تەربیەی سیاسییان ببوایە لەم کێشەیەدا بە جۆرێك هەڵئەسووڕان کە هەردوو دەوڵەتەکە زەبوون‌بکەن ، بەڵام ، بەداخـەوە ، بیرو هۆشێکی وەها بەکەڵك لە سەری سەردارە کوردەکاندا بەدی‌نەدەکرا •

سەفەویەکان بـۆ لەناوبردنی میرنشینە کـوردەکـان لەبـەر ئـەوەی زۆربەیان سونی‌مەزهەب بوون تێکوشیون[٣٨] • بـەڵام سەرەڕای ئەوەی ئەم سەفەوییانە بەهێز بوون توانستی لەناوبردنی یەکجـاریی میرنشینـە کوردەکانیان لە وزەدا نەبووەو ، هەرکاتێ دەستیان ڕۆیشتبێ هەوڵیـان‌داوە بە هێز لەناویان بەرن[٣٩] ئەگەر نەشیان‌توانیبێ ئەوە هەوڵی ئەوەیان داوە سیاسەتی خۆنزیك‌کردنەوە لە میرەکـان بەکاربێنن‌و ژنیان داوە بـە میـرە بەهێزەکانیـان‌و ، بە خەروار ئەلقـاب‌و نیشـان‌و شمشێری مورەسەعیـان پێشکێش کردوون ، ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە هەوڵیان داوە دەس‌بخەنە ناو بارودۆخی ناوخۆی میرنشینەکانەوەو ، دوژمنایەتیی نێوان

هەروەها بڕوانە : امبراطوری عثمانی ، ویسن‌ووسبینج ، ترجمه سهیل آذری ، تهران ١٣٤٦ هـ ص : ١٥ – ١٩
تأریخ الشعوب الاسلامیة ، عبدالعزیز سلیمان نوار ، بیـروت ١٩٧١ ، ج/١ • ص : ٢٨ •

(٣٨) بڕوانە : مێژووی نەتەوەی کورد ، صالح‌قەفتـان ، بەغـدا ، سـاڵی ١٩٦٥ ، ل : ٣٤ •

(٣٩) هێرشی شاعەباس بۆ سەر قەڵای دمدم بۆ لەناوبردنی خانی لەپزێڕیـن‌و کۆتایی بەدەسەڵاتهێنانی لە کوردستاندا نموونەی‌ئەمەیە •

بنەماڵەکانیان بەتین بکەن و، دژی هۆزو میرنشینە بەهێزەکانی کورد کە لەژێر فەرمانیاندا نەبوون بیانجووڵێننەوە • ئەم سیاسەتە تا زەمانی نادرشاو زەندیەکان و ناصرەدین شای قاجار بەردەوام بوەو ، نموونەی ئەم سیاسەتە بەتایبەت کە سیاسەتی قاجاریەکان بوەو لەگەڵ میرنشینی ئەردەڵاندا نواندوویانە سیاسەتی نالەباری پاشاکانی ئێران بوە لە دژی کوردەکانی ژێردەستیان[٤٠] •

ئەوەی راستیی بێ عوسمانیەکان ، لەم بارەوە ، لە سەفەویەکان بەسیاسەتتر بوون و ، بۆ ئەوەی کەڵکی زۆرتر لە کوردەکان وەربگرن هەستی دینیی و مەزهەبییانیان هاوردۆتەجۆش و ، سەربەخۆیی یەکی تەسکیان پێداون • مەلائیدریسی بەدلیسیی کەزاناو هۆشیارێکی کورد بوە کردوویانەتە دەمسپیی خۆیان و ، بەدلیسیی بەباشیی هەوڵی داوە میرنشینە کوردەکان یەكبخات و بیانکاتە پاڵپشت بۆ عوسمانیەکان و عوسمانیەکانیش سەربەخۆیی یەکیان داوە بە میرنشینە کوردەکان •

ئەم هەڵوێستەی مەولانا ئیدریس لە چیەوە هاتوە ؟ لەم روەوە ئەسکەندەر مونشیی لە عالەم ئارای عەباسیدا نووسیویە : کورد کە هەست بە مەترسیی دوژمن دەکەن دەگەڵ یەکتریی رێك دەکەون و یەكدەگرن ، بەڵام کە ئەم مەترسییە لەگۆڕێدا نەما دەبنە دوژمنی گیانیی یەکتریی و شیرو تیر لەیەك دەسوون[٤١] •

مەلا ئیدریسی بەدلیسیی کە هەستی بە پرژو بڵاوی و بێ سەرو

---

(٤٠) بۆ رۆشنایەکی زۆرتر لەم بارەوە بڕوانە ئەم کتێبانەی خوارەوە :
(زبدة التواریخ)ی سەنەندەجی ، مەلاشەریفی قازیی سەنەندەجیی ، فەسڵی یازدەهەم ، ل : ٣٨٨ ـ ٥٢٣ . مێژووی ئەردەڵان ، مەستوورەی کوردستانی ، وەرگێڕانی د. حەسەن جاف و ، شوکور مستەفا •

(٤١) بڕوانە : مێژووی کورد لە سەدەی شازدەهەمدا ، نووسینی شەمسەدین محەمەد ئەسکەندەر ، وەرگێڕانی شوکور مستەفا گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ، دەستەی کورد ، ژمارە : ٢٠ ، ١٩٨٩ . ل : ١٥٠ .

بەری کورد کردبووو ، سووریش دەیزانی کورد تا ئاوابن نە بەهیچ دەبن و نەهیچیان بۆ دەلرێتو ، بەلکو وردە وردە چیشیان هەیە لە دەسی دەدەن، بۆیە زیرەکانە ـ بە گوێرەی بارو دۆخی ئەو سەردەمە ـ لەگەڵ مەسەلەکەدا رەفتاری کرد ، بەلاّم دووبەرەکییو ناتەباییو تێنەگەیشتوویی میرە کوردەکان لەوە قووڵتر بوو دەرمانی دەستی مەلائیدریس دەردەکەیان دەرمانو برینەکەیان تیمار بکات[٤٢] .

---

(٤٢) ئەوەی لێرەدا نابێ پشتگوێ بخرێت ئەوەیە ، بەداخەوە ، هەندێ لە رۆشنبیرانی کورد ، لەبەر ناشارەزاییان لە مێژووی زانایانو ناودارانی کورد ، وا چەسپوەتە دڵیان کە مەولانا ئیدریسی بەدلیسی وەك کەوڵ سووری بەرلەشکرو نۆکەری عوسمانییان دەستی لەشکری عوسمانی گرتوەو میرەکانی کوردی بۆ بەنگ کردوونو ، کوردستانێکی گەورەو فراواونو دەوڵەمەندی وەك هێلکەی پاکراو خستۆتە بەردەستیان !
بەلاّم راستیەکە زۆر پێچەوانەیەو ، مەولانا ئیدریس یەکەم زاناو رۆشنبیری کوردە ـ تا ئێستە زانرابێت ـ زۆر زیرەکانە هەوڵی داوە بۆ وەدیهێنانی فەرمانڕەوایەکی ناوخۆی کوردستان کە لەگەڵ کەشو هەوای ئەو سەردەمەدا بگونجێو ، یەکەم کەس بوە نیظامی (ڤیدراسیون)بۆ کورد بێنێتەدیو ، ئەو بوو کارێکی وای بۆ میرنشینە کوردیەکان کرد ، کە ئەگەر ئەو میرانە ئەو ئیدارەو رێکخراوەی ئەویان بپاراستایەو خۆبەخۆ بەرنەبوایەنە گیانی یەکتریی ئەوا پاشەڕۆژێکیان دەبوو جێگەی دڵخۆشییو مایەی سەرفرازیی کورد بێت .
هەر مەولانا ئیدریسیش بوو ئیمارەتی (حصن کیف)ی دروست کردو مەلیك خەلیلی لەسەر داناو ، بەو شێوە نەیهێشت کوانووی ئەییووبیان کوێربێتەوە .
جگە لە گەلێ کاری گەورەی دیکەی کە مایەی شانازی گەلو ولاّتێکە .
(بڕوانە : مشاهیرالکردوکردستان . محمد امین زکی ، الجزء الاول بغداد ، مطبعة التفیض الاهلیە ، ١٣٦٤هـ ١٩٤٥م ، ص : ١٠٤ ـ ١٠٦)
هەروەها : هەڵوێستێکی جوانمەردانەی مەلا ئیدریسی بەدلیسیی . محەمەدعەلی قەرەداغی . هاوکاری ٢٠٦٩ ، ١٩٩٤/١١/٦ .
هەروەها : مەولانائیدریس بتلیسی ، م. جەمیل رۆژبەیانیی . رەنگین ژمارە : ٧٤ ، ١٩٩٤ .

دوژمنانی کوردو داگیرکەرانی کوردستانیش هەمیشە ئەم بارە نالەبارەی دووبەرەکیی‌و ناتەبایی نێوانیانیان قۆستوەتەوەو ، لەو رێگەوە هەولی لەناوبردنی سەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردیان داوە ، ئەوەی راستیی بێ کوردەکان هەتا نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم دەستبەرداری سەربەخۆیی خۆیان نەبوون(٤٣) .

گومان لەوەدا نیە کە دەولەتی عوسمانی‌و دەولەتی ئێران هەمیشە رێبازی سیاسەتی (لێکیان کەرەوەو تێکیان بەرەوە)یان لە نێو هۆزو بنەمالە ناسراوەکانی کورددا بەکارهێناوە ، تا بتوانن لەو رێگاوە بەئاسانیی بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیان لە کوردستاندا بەدەستبێنن‌و ، نەهێلن یەکێتیی‌و یەکدلیی‌و هاوکاریی لەنێوان کوردەکاندا بچەسپێ‌و ، بۆ ئەم ئامانجە بەگژیەکداکردنی هۆزو تیرەو بنەمالە کوردەکان چاکترین چەك‌و نزیکترین رێگەبوە . بۆ نموونە حوکمڕانانی ئەردەلان بە پیلانی ئێرانیەکان دژی بابانەکان دەجوولانەوە ، یا وەکوو بابانەکان بە پیلانی عوسمانیەکان دژی ئەردەلانیەکان کاریان دەکردو ، بە درێژایی تەمەنی ئەم دوو میرنشینە بەپیلانی ئەم دوو دەولەتە لەشکریان لەیەك کردوەو هەزاران کوردی بێچارەو بێتاوان لەم شەڕانەدا خوێنیان رژاوەو گوندیان تالان کراوە(٤٤).

عەلی سەیدۆ گۆرانیی لەم بارەوە دەلێت : ئەگەر میرنشینی ئەردەلان‌و میرنشینی بابان‌و باقیی میرنشینە سەربەخۆکانی کورد یەکیان بگرتایە هیچ هێزێکی بێگانە نەیدەتوانی زەفەریان پێ بەرێت‌و لەناو نەدەچوون(٤٥) .

---

(٤٣) راپەرینی کوردەکان ، نووسینی د. جەلیلی جەلیل ، وەرگێرانی لە رووسیەوە د. کاوس قەفتان ، بەغدا ١٩٨٧ ل : ١٩ .

(٤٤) بڕوانە نەخشی جاف لە سایەی چەند سەروکێکیەوە لە مێژوودا ، د. حەسەن جاف ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کورد ، ژمارە ٢٢/٢١ .

(٤٥) من عمان الی عمادیه ، علی سیدو الگورانی ، عمان ١٩٣٩ ، ص ٩٧ .

ئەم بارو دۆخە كارێكی زۆری بوە كە ئێرانیەكانو توركەكانو والیەكانی بەغدا بتوانن بە ئاسانیی تووی دووبەرەكیی‌و دوژمنایەتی لە نێوان بنەماڵەی میرنشینە كوردەكانو سەرۆكهۆزە كوردەكاندا بچێننو بیانكەن بە گژ یەكداو ، دوژمنایەتی ناوخۆی بنەماڵەی بابان نموونەی ئەمەیە • یەكێ لە فەرمانڕەوایانی بابان لەم بارەوە بەم شێوە لای میستەر ریچ سكاڵای كردوە : حەسوودیی بەینی ئومەرای ئێمە بوەتە هۆی ماڵوێرانیی بەبە ، بەڕاستیی ئەگەر نیفاقو حەسادەتی بەینی ئومەرای بەبە نەبوایە نە توركو نەئێران نەیانئەتوانی زەفەرمان پێبەن[٤٦] •

ئەوەی ئاشكرایە میرە كوردەكان هەمیشە خۆیان زیاتر لە پێناوی عوسمانیی‌و ئێراندا بەختكردوەو خوێنیان بۆ رشتوون ، یا بە فەرمانو پیلانی ئەوان دژی یەكتری راستبوونەتەوە ، ئەم كارەیش ئەوەندەی تر لە بەرچاویاندا سووكی كردوون ، تەنانەت زۆریان بوون بە ژێر دەستەو كەوتوونەتە تەنگانەوەو بوون بە دەسكەلای دەستیانو ، لەناوبردنی میرەكوردەكانو میرنشینەكانیان مەبەستو ئامانجی بەرو دوایان بوە[٤٧] •

ئەم سیاسەتە بوو بە هۆی ئەوە ئیتر لە ساڵی ١٨٤٨ زدا هیچ میرنشینێكی كورد سەربەخۆیی نەمێنێ‌و دوا ئیمارەتی كورد كە ئیمارەتی بابان بوو ، لە دوای دووصەد ساڵ فەرمانڕەوایی ، لە ساڵی ١٢٦٧ك١٨٥١زدا بە تەواویی لەناوچوو[٤٨] ، هەموو وڵاتی كوردستان راستەوڕاست كەوتە ژێر حوكمی داگیركەرانەوە •

---

(٤٦) تأریخ سلیمانیو ولاتی محمد امین زكی ، بەغدا ، ١٩٣٩ ل : ١٦ • هەروەها : عرب وكرد ، منذر الموصلی ، بیروت ١٩٨٦ ، ص : ١٨٥ ـ ١٨٦ •

(٤٧) یادداشتەكانی رەفیق حیلمی ، بەشی یەكەم ، بەغدا ، ساڵی ١٩٨٩ ل: ٢٦

(٤٨) تأریخ سلیمانیو ولاتی ، ل:١٦٢ • هەروەها : مێژووی نەتەوەی كورد ، صالح قەفتان ، بەغدا ، ١٩٥٩ ، ل : ٣٢ •

هۆزی جافیش وەك هەموو هۆزە ناسراوە بەهێزەکانی کورد لەو قۆناغەدا هەمیشە کاربەدەستانی ئەم دوو دەولەتە لە چوارچێوەی سیاسەتی (جیاکەرەوەزالدەبی)دا نەیانهێشتوە هاوکارییەکی بەتین لە ئەل حوکمڕانانی ئەردەلانو باباندا بکەن ، هەروەها حوکمڕانانی ئەم دوو میرنشینەیان هانداوە بێوچان دەسدرێژیی بکەنە سەر هۆزی جافو ، دەستبخەنە بارودۆخی تایبەتیانەوە ، ئەگەر ڕێکیش کەوتبێ سەرۆکێکی جاف بەپێچەوانەی ئەم سیاسەتە جوولابێتەوە ، یان بیروباوەڕی سەربەخۆیی کەوتبێتە کەللەیەوە ئەوە دەسبەجێ هەولیاندداوە لەناوی بدەن •

کاتێك بەوردیی سەیری کتێبی (مێژووی ئەردەلان)ی مەستوورەی کوردستانی دەکەین چمکێکی ئەم دیاردەی باسمانکرد بەڕوونیی دەردەکەوێ ، ئەگینا ئەبێچۆن هەلوێستی میرئەمانوللاخان کە هۆزی جافی تالانو قەلاچۆ کردوە لێكبدەینەوە ؟ ئەگەر نەلێین هاندەرێکی نەبوە جا بۆ ئەوەی خوێندەوارانی بەڕێز باشتر لەم سیاسەتە تێبگەن نووسینەکەی مەستوورەتان سەبارەت بەم هێرشە دووبارە بۆ دەنووسینەوە ، مەستوورە دەلێت :

(دووسێ سالێ پاش بەخۆشی گوزەراندن رابواردن لە بەر ئەوەی کوردی ناوچەی سلێمانییو شارەزوورو هۆزی جاف کە لەسەر سنووری ناوچەی سنە پەزو ئاژەلیان دەلەوەڕاند ، پێیان لە بەڕی خۆ زێتر راکێشابووو ئاژاوەیێکی زۆریان لە ناوچەکەدا نابوەوەو ، والیی هەرچەندی دەکرد ، ئەم کردەوەیەی بۆ قووتنەدەچوو ، بڕیاری سەرکوتکردنیانی داو، تیرەو هۆزەکانی جافی سەرلەبەر چەپاوداو ، تالانو بڕۆی کردنو ، زوربەی ناودارو بەڕێزانیانی لە شیرکێشا • لەم دەگژداچوونو شەڕو شۆڕەدا لەشکری سەرکەوتووی ئەمانوللاخان پەنجا هەزار تمەنی زێتر بەدەسکەوتو ، هەمووی بۆ سنە نارد • والیی خۆیشی بە تەنتەنەو

هەێنوهووتەوە لە سەر مەریوانو شارەزوورەوە هاتە ناو شاری سلێمانیەوە ، کە مەلبەندی پاشاتی بابان بوو ، ئەو سەروبەندە مەحموودپاشا میری بابان بوو • ئەو سەروبەندە مەحموودپاشا بەخۆیو دەسو دایەرەو پیاوماقوولانو بازرگانییو بازاڕییانەوە شاری سلێمانییان چۆڵکردو بۆی دەرچوونو ، هەرچی مانو سامانێکی لە مزگەوتو تەکیەو خەلوەتخانەو کولبەدا شاردبوویانەوە هەموو وەگیر لەشکری ئەمانوڵڵاخان کەوت • وەڵەدبەگی جافیش ، کەیەکێ لە هەرە پیاوەگەورەکانی کورد بوو و ئەم هەڵکردنەسەرمەڵبەندی بابانەش هەر لە بنەڕەتدا بۆ سەرکوتکردنی ئەو بوو ، دەسگیرکراو ، والیی لەگەڵ خۆیدا هێنایە شاری سنەو ، ڕۆستەمبەگو حەبیببەگو کوڕانی ناودارانی لە قەڵای قەسڵان زیندان کردن)[٤٩] •

هەر ئەو نووسەرە لە باسی دەوری عەلیقولیخان لە ئەردەڵاندا دەڵێت :

(عەلیقولیخان پاش ئەوەی بۆ کوردستان گەڕایەوە لەبەر توندوتیژییو زمانپیسیی خۆی زوربەی پیاوماقوولانو ناسراوانی ئەردەڵانی لەگەڵ حسێنبەگی مامۆییدا دەستیان تێکەڵکردو لە دژی وەستان • عەلیقولیخان توانی بەرەنگاربوونیانی لە خۆیدا نەدەبینی ، ناچار هەڵاتو رووی کردە قەڵای پالنگانو ، هەر لەوێ جێگیربوو داوای یارمەتییو پشتگیریی لەخانەپاشای بابان کرد ، خانەپاشایش ڕۆستەمبەگی جافی لەگەڵ هۆزەکەیدا بەبانگیەوە ناردو ، هەردو لا بڕیاریان دا شەڕ بکەن)[٥٠] •

---

(٤٩) بڕوانە : با وردتر لە ڕووداوە مێژوویەکان بکۆڵینەوە ، د. حەسەنجاف گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ، ژ : ١١٦ ، ساڵی ١٩٨٨ .
مێژووی ئەردەڵان مەستوورەی کوردستانیی ، وەرگێڕانی د. حەسەنجافو شوکور مستەفا • ١٩٠ — ١٩١ •

(٥٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل : ٨٥ .

ئەم رووداوەیش هەر نموونەیێکی تره بۆ ئەوە کە بابانەکانیش جافەکانیان دژی ئەردەلانەکان بەکارهێناوە •

ئەزیەت و ئازاریك کە میرەکانی ئەردەلان سەبارەت بە هۆزی جافیان ئەنواند بوە بە مایەی ئەوە کە بەشی زۆری تیرەکانی جاف ناچار ناوچەی جوانڕۆ بەجێبێڵن[٥١] و ، پەرت و بلاوبینەوە زۆربەیان لە تەك زاهیربەگی کوڕی یارئەحمەدبەگی کوڕی سەیفوللابەگی کوڕی ئەحمەدبەگی جوانڕۆدا دێنە ناوچەی میرنشینی بابانەوەو لە دزیایش و بانیخێلان جێگیر ئەبن ئەمانە بە جافی مورادیی ناوبانگیان رۆیشتوە •

باسیل نیکتین دەربارەی هۆی هێرشی میرەکانی ئەردەلان بۆ سەر هۆزی جاف ئەڵێت : ئەردەلانیەکان ئەیانویست ناوچەی جافی جوانڕۆ داگیربکەن ، ئەمەیش بۆ دوو هۆ :

یەکەم ناوچەکە ناوچەیەکی پڕ لە بەرەکەت و دەغڵ و دان بوو •

دوەم لە هێزی عەشرەتی جاف ، کە عەشرەتێکی ئازاو نەبەزبوون[٥٢] ئەترسان • تەنانەت دوژمنایەتیی و ناحەزیی هۆزی جاف و ئەردەلانیەکان گەیشتە رادەیەکی زۆر سەخت ، بەتایبەتیی پاش کوژرانی زاهیربەگی جاف لە لایەن خانئەحمەدخانی سێیەمەوە • ئەم خانئەحمەدخانە ، کە میرێکی هەڵکەوتووی بنەماڵەی ئەردەلان بوو لەگەڵ نادرشادا تێکچوو و کەوتە بەر رق و شالاوی ناوبراوەوە • لەبەر ئەوەی خانئەحمەدخان عەماری لەشکری نادرشای لە ناوچەی سنەدا بەهۆی قات و قڕیی ئەو ساڵانەوە بەسەر فەقیرو هەژاراندا دابەش کردبوو ، خانئەحمەدخان بە لەشکرێکی قورسەوە لە ساڵی ١١٥٥دا ناوچەی سنە بەجێدەهێڵێ و لە ناوچەی پاوەوە لە سیروان ئەپەڕێتەوە ، خۆی بە خاکی عوسمانیی

---

(٥١) مێژووی ئەدەبی کوردی عەلائەدین سەجادیی ل : ٤٧ .

(٥٢) الاکراد ، باسیل‌نیکیتین ، بیروت ، ١٩٥٨ ، ص : ١٦٦ .

ئەگەیەنی بۆ کۆمەکخوازیی[٥٣] • زاهیربەگ ، سەرۆکی عەشایەری جاف بەرەنکاری لەشکرەکەی خانئەحمەدخان دەوەستێ‌و هەموو لەشکری جاف‌و ئەو دێهاتانە کۆئەکاتەوەو رێ بەلەشکرەکەی خانئەحمەدخان دەگرێ • دوای لەناوچوونی زاهیربەگی سەرۆکی عێلی‌جاف ، هۆزی جاف ، ماوەیەك توانست‌و بڕستیان کزدەبێ‌و لە دەسەلات دەکەون ، بەلام سەرەڕای ئەوەش ، لە مەیدانی سیاسەتدا دەوری خۆیان ئەگێڕن‌و بەرچاودەکەون • بۆنموونە ژانگورە ، مێژوونووسی فەرەنسزی دەلێت : پاش کوژرانی نادرشا میرزا مەهدی ئەسترابادی ، کە میرزاو لێپرسراوی نادرشا بوو ، داوای یارمەتیی لەسەرەك‌تیرەو هۆزەکانی کورد کرد کە بریتیی بوون لە پەنجا تایەفەی نیشتەنیی ناوچەی کرماشان‌و ، کوردستان • لەم هۆزانە تەنها سەرەك‌هۆزی جاف‌و سەرەك‌هۆزی مەنگوڕ بەیارمەتیی میرزا مەهدییەوە هاتن[٥٤] • تایبەتێتیی ناوچەی قەلەمڕەوی جاف ، ئازایەتیی‌و لێهاتوویی جاف ، بەژمارەزۆریی جاف ، هەمیشە بوە بە مایەی هەست‌بەتوان‌و لەباریی ئەم خێلە کە لەگەل دەولەتی ئێران‌و عوسمانیدا بکەونە بەربەرەکانییەوەو سولتانەکانی عوسمانیی‌و شاکانی ئێران والێ‌بکەن ، بۆ بەرژەوەندیی خۆیان دلی سەرۆکەکانیان راگرن‌و نوازشتیان بکەن‌و تێکۆشیون لە خۆیانیان نزیك‌کەنەوە[٥٥]• بەتایبەت سولتانەکانی عوسمانیی زیاتریان نازدەکێشان • بۆ نموونە ، بەشێ لەم هۆزی جافە لە دەورو بەری سالی١٦٢٨زدا کاتێ سولتان مورادی چوارەم بەغدای گرتەوە ، دەستی یارمەتییان بۆ درێژکردو لەو سەرکەوتنەدا کەلەمێردیی‌و ئازایەتیەکی مەردانەیان نواند • هەرسەبارەت

---

(٥٣) مێژووی ئەردەلان ل:٩٧ . تەئریخی مەردۆخ ، بەرگی٢ ، ل : ١٢٢ .

(٥٤) بڕوانە : کتێبی خواجەتاجدار ، ژانگورە ، ترجمە ذبیح‌الله منصوری ، انتشارات امیرکبیر ، بەرگی ١ ، ل : ١١٠ .

(٥٥) الاکراد دراسة جغرافیة اثنوغرافیە ، شاکر خصباك ، بغداد ١٩٧٢ ، ص : ٣٧ .

بەمە سوڵتان موراد نازناوی موورادیی پێبەخشیون • ئەم نازناوە لەو سەروبەندەدا بە نازناوێکی زۆر گەورە دەژمێردرا (٥٦) •

من لام وایە شاعیرێکی زەبردەستی وەك شێخ رەزای تاڵەبانیی هەروا لە خۆڕایی بە هۆزی جافیدا هەڵنەداوەو بەبێسۆنگە بە قوللەی قافی نەشوبهاندوون کە ئەڵێ :

خزمینە مەدەن پەنجە لەگەڵ عەشرەتی جافا
مێروولە نەچێ چاکە بەگژ قوللەیی قافا
کێ بێ لە دلێرانی عەشایر کە نەچووبێ
وەك تیری ئەجەل نووکەڕمی جافی بە نافا ؟
خوێنڕێژو شەڕەنگێزو عەدوبەندو تەنومەند
کامیان کە گەنە شێرە لە مەیدانی مەسافا !(٥٧)

ئەم نزیکبوونەوەو متمانەی عوسمانیەکان لە عێلی جاف بوو بە مایەی ئەوە کە هۆزی جاف لە مەیدانی زۆرانبازیی نێوان دەوڵەتی عوسمانییو دەوڵەتی ئێراندا بەئاشکرا بەرچاوکەوێ •

محەمەدئەمین گولستانە لەم بارەوە شتێکمان بۆ روون دەکاتەوەو دەڵێت :

« عەبدوڵلا پاشا • لێپرسراوی عوسمانیەکان ، کە حاکمی ناوچەی زەهاو بوو و ، ناوچەکە لەژێر دەسەلاتی عوسمانیەکاندا بوو ، لەگەڵ محەمەدخانی زەندا تێكدەچێ • ئەم محەمەدخانە یەکێك بوە لە سەرلەشکرەکانی زەند ، پەلاماری ناوچەی زەهاو دەدا ، عەبدوڵلا پاشا داوای یارمەتیی لە عێلی جاف بەسەروکایەتیی قادربەگی زاهیربەگو باجەلانەکان کردوە ، ئەوانیش بەدەنگیەوە چوونو ناوچەکەیان لەدەست

(٥٦) الاکراد ، باسیل نیکیتین ، ص ١٦٧ •
(٥٧) بڕوانە دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانیی •

رزگارکـردوون[٥٨] • وا دیـاره دوای کوژرانـی زاهیربـەگ لەلایـەن ئەردەلانەکانەوە ، بابانەکان تا رادەییەکی زۆر پیوەندییان لە ئەل جافەکاندا بەهێز دەکەن ، بەتایبەت زۆر چاکیان زانیوە کە هێزی جافەکـان رۆژبەرۆژ لە پەرەسەندندایە ئەحمەدپاشـای بابان داوای لە قادربەگـی زاهیربەگـی سەرۆکی عێلی جاف کردوە ، چەند پیاوخراپو جەردەیێ کـە ئاسایشـی ناوچەی میرنشینی بابانیان شێوانـدبوو ، لە ناوبـەرێ • قادربـەگ ئـەم خواستە بە رێکوپێکییو بە تەواوەتیی بەجێدەهێنێو هاوکارییەکـی تەواو لە نێوان هۆزی جافو بابانەکاندا بەرقەرار دەبێو ،[٥٩] ئـەم یارمەتیـیو پشتیوانیە تا سەردەمی قادربەگی کوڕەزای زاهیر بەگ هـەر بـەردەوام دەبێت • بەلام لە سەروبەندی کەیخوسرەوبەگی کوڕی سلێمانبەگدا ئەم پێوەندیە بچڕاو نێوان تێکچوە • وا دیارە میرانی بابان هەولیانداوە دەست لەکاروباری بنەمالەی سەرۆکەکانی جـاف وەردەن ، ویستوویانـە بەشـی وەلەدبەگیی بەگزادەکانی جـاف کەخالوانیـان بـوون[٦٠] سەرۆکـایەتیی هۆزی جافیان بەدەستەوە بمێنێ ، جگە لەم هۆیە ، وا دیارە میرانی بابـان حیسابێکی زۆریان بۆ پەرەسەندنی هێزی عەشرەتی جاف کردوە • ریچ لەم بارەیەوە ئەلێت : عەشرەتی جاف هـەزارسوارو چوارهـەزار تفەنگچیـی پیادەیان هەیە • پیاوانی ئـەم هۆزە ئازاترین پیاوانـی هـەموو عەشایـری

---

(٥٨) بڕوانە : مجمل التواریخ افشاریه وزندیه ، ابو الحسن محمد بن محمد امین گلستانه ، به اهتمام مدرس رضوی ، تهران ، ١٣٤٤ ، ص : ٣٠٠
(٥٩) ئەدمۆنس بە هەلە نووسیویە کە ئەحمەدپاشای بابان زاهیربەگی کوشتوە بڕوانە : کرد ، ترک‌عرب . ترجمة جرجیس فتح‌الله ، بەغداد ، ١٩٧٥ ، ل : ١٣ .
(٦٠) کلودیوس جیمس ریچ لە گەشتەکەیدا کە باسی راکردنی حەسەن بەگی برای مەحموودپاشای بابان بۆ بەغدا بە پیلانی داودپاشا دەکات بەهەلە ، دەلێ : حەسەن‌بەگ خوشکەزای کەیخوسرەوبەگی جافـە . بـەلام لـە راستیدا حەسەن‌بەگ خوشکەزای وەلەدبەگی جافە . بڕوانە : رحلة‌ریچ في العراق عام ١٨٢٠ . ص : ٦٠ .

کوردن ، ئەوەندە ئازان ئازایەتیەکەیان لەناو هەموو عەشایرەکاندا دەنگی داوەتەوەو چەکدارانی ئەم عەشیرەتە ئازاترین جەنگاوەرانی لەشکری کوردن(٦١) •

ریچ بەم شێوە باسی بینینەکەی کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی جافی کردوە • لە هەوارەکەی هۆزی جافدا نزیك بە گۆلی زرێوار سەعات ٩/٥ گەیشتینە خێوەتەکانی کەیخوسرەوبەگ کە دوو میل دووربوون لە خوارووی گۆمی زرێبارەوە کەیخوسرەو بەگ خۆیو سێ کوڕیو محەمەدبەگی قادربەگ(٦٢) کە برازای بوو ، هاتن بەپیرمانەوە • کەیخوسرەوبەگ سواری ئەسپێك بووبوو دەمێ سالە ئەسپی وا چاكو جوانم نەدیبوو ، چەند سوارێکی رێکوپێکی باشی جافی لەگەلا بوو ، پالتاوێکی ئەستەمبوولیی کردبوە بەر ، کە داوێنەکەی ئالتوونکاریی کرابوو ، کوڕە گەورەکەشی دەستێ جلی وەکوو جلەکانی باوکی لەبەرابوو ، سەلتەی کوڕەکانیو برازاکەی هەموو بە تەلی ئالتوون چنرابوو ، خێوەتێکیان بۆ من هەلدابوو بۆ ئەوەی پێشوازیی پیاوانی تیا بکەم •

کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی هۆزی جاف پێنج کوڕی هەبوون : سلێمانبەگ کە نەتەوەی لێ نەکەوتوەتەوە • عەبدوڕەحمانبەگ ، قادربەگ کە بۆ جێگیربوونی عەشیرەتی جاف خزمەتێکی زۆری کردوە(٦٣) •

---

(٦١) هەمان سەرچاوە ل : ٧٨ .

(٦٢) ئەم محەمەدبەگی قادربەگە باپیرە گەورەی بەگزادەکانی بارامبەگییە ،

(٦٣) قادربەگ باوکی ئەمنەخانی شاعیرەی بەناوبانگە کە شووی کردوە بەبارامبەگ بۆ زانینی زیاتر سەبارەت بە ئامینەخان بڕوانە وتاری د. حەسەنجاف ، بەسەردێڕی ئامینەخانی سەردارو مەولەویو چەند تێبینییەك ، رۆژنامەی عێراق ، ژمارە ٢٧٩٦ ١٠ نیسانی/١٩٨٥ .

عەبدوڵلابەگ(٦٤) کە لە شەڕی گردەگڕۆێدا ، کەیخوسرەوبەگی باوکی ناردبوویە یارمەتیی سلێمان‌پاشای بابانەوە لە دژ مەحموودپاشای بابان کە برای‌بوو ، کوژراوەو لە کردی سەیوان نێژراوەو(٦٥) ، محەمەدبەگ ، کە کوڕی بچووکی بوەو ، دەورێکی زۆری لە کێشەو زۆرانبازیی ئێرانو عوسمانیدا گێڕاوە . وا دیارە کەیخوسرەوبەگی جاف دژی‌مەحموودپاشای بابان بوەو لەگەڵ عەبدوڵلاپاشادا لە دژ مەحموود پاشای بابانی مامی دەستی تێکەڵ‌کردوەو(٦٦) ، ئەم دەستتێکەڵکردنو رێککەوتنە لە شەڕی قەرەگۆلدا بە ئاشکرایی روون دەبێتەوە . ئەم شەڕە لە نێوان لەشکری مەحموودپاشا، بە یارمەتیی لەشکری داوودپاشاو، عەبدوڵلا پاشا، بەیارمەتیی محەمەدعەلی‌میرزا(٦٧) ، وەلیعەهدی ئێران ، رووی‌داوەو رێکەوتی ئەیلوولی سالی ١٨٢١ز قەوماوە . لەم شەڕەدا لەشکری مەحموودپاشاو داوودپاشای والیی بەغدا ، بە سەختیی شکاوەو محەمەدعەلی میرزا عەبدوڵلاپاشای بابانی

---

(٦٤) عەبدوڵلابەگ لە شەڕی گردەگڕۆێدا کوژراوە . داستانی کوشتنی عەبدوڵلاپاشا خەسرەوجاف بەشێوەیەکی زۆر شیرین لە رۆمانەکەی (پاشایان‌کوشت)دا دایڕشتوە . بڕوانە : پاشایان کوشت، بەغدا ، ١٩٩٣ ، ل : ٨٧ .

(٦٥) بڕوانە : تأریخ سلیمانی‌و ولاتی ، محمد امین زەکی‌بەگ ، ل : ١٥٣ .

(٦٦) د. عەبدولعەزیز سولەیمان نەوار ئەڵێت : هێزی مەحموود پاشا یەکجار لاوازبوو دوای ئەوەی هۆزی جاف بەسەرۆکایەتیی کەیخوسرەوبەگ دایانە پاڵی هێزی عەبدوڵلاپاشای مامی مەحموودپاشا بە پشتیوانیی محەمەدعەلی میرزا وەلیعەهدی ئێران هێزی داوود پاشاو مەحموودپاشا بابانیان شکاند . بڕوانە : تأریخ الشعوب الاسلامیة في العصر الحدیث ح/١ ، ص : ٢٠٩ .

(٦٧) محمد علی‌میرزا کوڕی گەورەی فەتحعەلی‌شاە سالی ١٢٠٤ لەدێی نەوا لەدایك‌بوە ، نازناوی دەولەتشایەو حاکمی ناوچەی‌کرمانشاەبوە . دوای سەرکەوتنی بەسەر لەشکری داودپاشادا لەشەڕی قەرەگۆلدا محەمەدئاغای کەهیە لە ترسی داودپاشاخۆی تەسلیمی شازادە محەمەدعەلی‌میرزا کردو، دوای ئەم رووداوە ئابلووقەی بەغدای دا . بەڵام بەهۆی بلاوبوونەوەی نەخۆشیی رشانەوە لە لەشکرەکەیدا خۆیشی بەو نەخۆشییە سالی١٢٣٧هـ لە شاری کرند وەفاتی کرد .

کردوه به حاکمی سلێمانی[٦٨] • خوالێخوشبوو محەمەدئەمین زەکی بەگ ، بۆ تەوجیهی سیاسەتی دوورِوانەی میرەکانی بابان ئەڵێت : ﴿واقیعەن ئەگەر بە چاوێکی ئینصاف‌و بێ‌تەرەفیی لە ئەحوال وردبینەوە ، ئەبێ سیاسەتی دوورِوویی ئومەرای بەبە لۆمە نەکەین ، چونکە زەمانەیان دوورِوو بووو لەبەر ئەوە ئەوانیش گیرۆدەی زەمانە بوون • ئەگەر بە نەوعێکی تر حەرەکەتیان بکردایە ئیشیان سەری نەدەگرت‌و زووبەزوو لەناو دەچوون • لەگەڵ ئەمە لازمە ئیعتیراف بکەین کە بەعزێکیان زۆر لەحەد چوونەدەرەوەو هیچ مولاحەزەی مەنافیعی موشتەرەکەی خۆیان‌و خەڵکی ولاتەکەیان نەکردوە﴾[٦٩] •

وا بزانم تا رادەیەکی زۆر ئەم بیروباوەرِەی خوالێخوشبوو محەمەدئەمین زەکی‌بەگ لە راستیەوە نزیکە ، مولاحەزەنەکردنی مەنافیعی بنەماڵەکەیان‌و تێکچوونیان لەگەڵ یەکتردا ، بۆ نموونە تێکچوونی عەبدوڵلا پاشای مەحموود پاشاو حەسەن‌بەگ‌و سلێمان‌بەگی برای مەحمووددپاشا لەگەڵ مەحمووددپاشاداو ، تێکچوونی مەحمووددپاشا لەگەڵ پاشای کۆرەی رەواندزداو ، تێکچوونی لەگەڵ کەیخوسرەوبەگی سەرۆکی هۆزی جافدا ، ئەمانە هەموو بوون بە مایەی تێکچوونی ترازووی هێزو دەستدرێژکردنی عوسمانیەکان کە لەوپەرِی لاوازیدا بوون ، یا وەکوو ئێرانیەکان کە وەزعیان لەوان باشتر نەبوو ، بۆ کارو باری ناوخۆی ئەو میرنشینە حاڵ ئەگاتە رادەیەك ، بۆ نموونە شازادە محەمەدعەلی میرزا بە لەشکرێکەوە حوکوومەتی بابان لە مەحمووددپاشا دەسێنێتەوەو ، ئەیسپێرێتە عەبدوڵلاپاشای مامی •

---

(٦٨) تأریخ سلیمانی‌و ولاتی ، ل:٤٣ . والسلیمانیه من نواحیها المختلفة ، جمال بابان ، ٣٨٥ .

(٦٩) تأریخ سلیمانی‌و ولاتی ، ل : ١٤٩ .

کەیخوسرەوبەگی جاف لە تەمەنی ٤٤ سالیدا سالی ١٢٤٤ی‌ك کۆچی دوایی کردوە • ئەوەی ئاشکرایە میستەر ریچ لە سالی ١٨٢٠زدا دیویەتی‌و لە کتێبەکەیدا باسی کردوە • کەیخوسرەوبەگ نیشانەی گۆڕەکەی لەسەر چەم‌و ئاوێکی نزیك شاری سەیید صادق لە ناوچەی شارەزووردا ئێستایش هەرماوە •

دوای کەیخوسرەوبەگ حەمەپاشای کوڕی لە تەمەنی چواردە سالیدا بە سەرۆکی عەشیرەتی جاف داندرا • حەمەپاشا لە سالی ١٢٣٠ك‌دا (١٧١٤-١٧١٥)لەدایك‌بوە • حەمەپاشا پیاوێکی ئازاو نەترس‌و ژیر بوە • توانیی هۆزی جاف یەك‌بخاو بیانکاتە خاوەن دەسەلاتێکی گەورەو فراوان • سەری بۆ کاربەدەستانی هەردوو دەولەتی عوسمانیی‌و ئێران شۆڕنەکردوەو[٧٠] ، ئەم دوو دەولەتە هەمیشە مەترسییان لێ‌کردوەو تێکۆشیون کە بە هۆی میرنشینە کوردەکان ، یا لە رێی دژمنانی تری ئەم هۆزەوە لە ناوی بەرن[٧١] •

بەپێی یادداشتەکانی کەریم‌بەگی فەتاح‌بەگی جاف (باوکم) ئەحمەدپاشای بابان لەگەل حەمەپاشای جافدا نێوانیان خۆش نەبوە • ئەحمەدپاشای بابان ویستوویەتی ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ کە خالی بوە ، بکا بە سەرۆکی هۆزی جاف‌و ، بۆ ئەم مەبەستە ویستوویە حەمەپاشا بە فێلێ بگرێ ، بۆسلێمانی بانگ کردوە ، بەلام نەچوەو چەند بەگزادەیێکی لە خزمانی نزیکی لە جیاتیی خۆی ناردوە • ئەحمەدپاشای بابانیش ئەم بەگزادانە دەگرێ‌و لە کۆیێ زیندانیان دەکات • حەمەپاشایش بەرانبەر بەم کردەوەیە ئەحمەدبەگی وەلەد بەگی جاف دەگرێ‌و ، مالەکەی تالان دەکات‌و

---

(٧٠) گۆڤاری ژیان سالی ١٠ژمارە ٤٥٠.هەروەها : العراق الحديث من سنة ١٩٠٠ – ١٩٥٠ • ترجمة سليم طه التكريتي ، بغداد، ١٩٨١، ص ٥٤:

(٧١) گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ژ : ١١٦ ، ١٩٨٨ ، ل : ٤٤ •

لەگەڵ هەموو تیرەو هۆزەکانی جافەتیدا بۆ ناوچەی ئـەردەلان دەچێ • بەڵام بە هۆی حزمایەتیی ئەحمەدبە بی وەبەدبەت لە ئەن والیی ئەردەلاندا ، کە ژنو ژنخوازییان لە نێواندا هەبوە، ئیتر لەو ناوچەیەدا ناتوانێ بژیو ناچار بۆ خاکی عوسمانیی دەگەڕێتەوەو ، لە دەوروبـەری خانەقـیو قزڕەباتـدا دادەمەزرێتو ، خۆشی دەچێتە لای والیی بەغدا ، حوکوومەتی بەغدایش زۆری رێز لێ دەنێو لەگـەڵ عەشایـەری جافـدا ، لـە دەوری قزڕەبـات جێگیریان دەکاتو زۆریان یارمەتیی دەدات • سەرەنجام ئەحمەدپاشـای بابان وا بە مەسلەحەت دەزانێ ، کە لەگەڵ حەمەپاشـادا ئاشتبێتـەوەو ، ئیتر بەم جۆرە لە پاش سێ ساڵ ، هەردووکیان ئاشتدەبنەوەو حەمەپاشا دەگەڕێتەوە ناوچەی شارەزوور • واتە تا پایانی میرنشینی بابان کە رێکەوتی ساڵی ١٢٦٧ ك (١٨٥١ز)[٧٢] لەو ناوچەیەدا دەمێنێتەوە • کاتێ کە لەشکری نەجیب پاشا والیی بەغدا[٧٣] دێتە سەرئەحمەدپاشای بابان ، بەپێی نووسینی ئەمینزەکی بەگ ، حەمەبەگی جاف بەدەنگیەوە ناچێت[٧٤] • بەڵام بەپێـی

(٧٢) هەنـدێ لـە مێژوونووسان لـەو بڕوادان نەجیـبپاشا سـاڵی ١٨٤٩ لەکارخراوە ، کە لەگەڵ ئەم تەئریخەدا ناگونجێ . بـەڵام ئـەو مێژووەی سەرەوە راستە ، (بڕوانە : لمحات اجتماعیة عن تأریخ العراق الحدیث . علی الوردی ، ج/٢ ص : ١٩١) .

(٧٣) نەجیـبپاشـا سـاڵی ١٨٤٢ بوەتـە والیـیبەغـدا ، لـە دەورەی سولتانمەحـموودی دوەمـدا ، وە بـە توندوتیژیـیو ستەمکـارییو خۆبەزلزانین بەناوبانگ بوە . لەگەڵ عەشایـەرەکانـدا زۆر بە توندیـی جووڵاوەتەوەو ، زۆر رقیانلێیبوە . لـە سـەردەمی ئەودا کوشتـاری کەربـەلا رووی داوە کـە بوە هـۆی تێکچوونـی نێوان ئێرانیەکـانو عوسمانیەکان ، سەرەنجام بەسەرپەرشتیی ئینگلیزو فەرەنساو رووس پەیماننامەی (ارزنةروم)لە ساڵی ١٨٢٣دا بەسرا . (بڕوانە : اربعە قرون من تأریخ العراق الحدیث . لونگریك ، ترجمة جعفر الخیاط ، بغـداد ، ١٩٦٢) .

(٧٤) تأریخ الدول والامارات الکردیة . محمد امین زکی ، القاهرة ، ترجمـة محمد علی عونی ، ١٩٤٥ ص : ٤٢٢ .

یادداشتو بەڵگەو دەساوێژێکەوە کە بەدەست بنەماڵەی جافەوە تا ئێستا ماون ، حەمەبەگی جاف ، هەرچەند لە دڵەوە لە ئەحمەدپاشای بابان زویربوە، بەڵام کاتێ ئەحمەدپاشا لێی دەقەومێو لەشکری نەجیب‌پاشای دێتە سەرو تەنگی‌پێ‌هەڵدەچنێ ، ناچار دێتە ناو عەشایەری جافو[75] حەمەبەگی جاف بەدەنگیەوە دەچێو لەشکرێکی بۆ پێکەوە دەنێ ، بەڵام وا دیارە لەشکری ئەحمەدپاشای بابان نەیتوانیوە بەرانبەرهێزی رێکوپێکی لەشکری نەجیب‌پاشا خۆی راگرێ •

وەك لە پێشەوە وتمان میرنشینی بابان لە ساڵی ١٢٦٧یك (١٨٥١ز)دا لەناو دەچێ • پاش ئەحمەدپاشای بابان ماوەیێ عەبدوڵلا پاشای برای بە ناوی قایمقام لە سلێمانی فەرمانڕەوایی کردوە • ئەم عەبدوڵلاپاشایە لەگەڵ حەمەپاشای جافدا نێوانیان تەواو خۆش بوە • پاشان لیوا ئیسماعیل پاشای تورك لە لایەن حوکوومەتی ئەستەموولەوە کراوە بە فەرمانڕەوای سلێمانی•

ئەوەی نمایانی باسە دەوڵەتی عوسمانیی لە نیوەی یەکەمو دوەمی سەدەی نۆزدەهەمدا هەوڵی داوە بە دەستێکی پۆڵایین بەسەر کوردەکانڕابگاو میرنشینەکوردەکان بۆ یەکجارەکیی لەناو بەرێ • بەڵام ئەوی راستە کوردەکان هەروا بەئاسانیی ملیان بۆ کاربەدەستانی عوسمانیی شۆڕنەدەکرد • ئەگەر بە وردیی لەو هۆیانە بکۆڵینەوە دەبینین دەسەڵاتی عوسمانیی لە کوردستاندا هەروا بەناو مابوەوە ، سەرەك‌هۆزو میرە بەدەسەڵاتەکانیان هەرکاو ناکاوێ لە بابی عالیی یاخیی دەبوونو ، حوکوومەتی عوسمانیی هەر بەوەڕادەگەیشت لەشکر بکاتە سەر کوردستانو میرەکوردەکان سەرکوت بکا • بەڵام کوردەکان بەهۆی هاندرانەوە لە لایەن ئێرانو محەمەدعەلی پاشای میسرەوە هەمیشە لە

---

(٧٥) دەستنووسی مستەفابەگی جاف ، مێژووی ئێلی جاف .

گوێ‌بەفەرمانیی عوسمانیەکان سەرپێچییان دەکردو ، جاری شۆڕشیان دەدا • خەبەری شکستی عوسمانیەکان لە سالی ١٨٣٩دا لە لایەن محەمەدعەلی پاشاوە بەکوردەکان گەیشت ، دووبارە شۆڕشیان بەرپاکردو(٧٦) ، پاشاکۆرەی رەواندز ، کە هاوپەیمانی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشابوو ، سوودی لەم هەلە وەرگرت‌و ناوچەی هەولێرو زاخۆو دهۆك‌و جزیرەی بن‌عومەرو دێهاتەکانی دەوروبەری داگیرکرد(٧٧) •

دوای بەستنی پەیماننامەی (ارزنەرومی) دوەم ، کە لە سەرەتای موحەڕەمی ١٢٥٩ك ١٨٤٢زدا دەستی‌پێکردو ، لە شانزەهەمی جیمادی‌ثانی ١٢٦٣ك١٨٤٧زدا تەواوبوو ، لە دوای مردنی سولتان‌مەحموودی دوەمی عوسمانیی‌و محەمەدشای قاجاریی‌و هاتنەسەرحوکمی سولتان عەبدولمەجیدو سولتان‌عەبدولحەمیدی عوسمانیی‌و ، ناصرەدین شای قاجار ••شەڕ لە نێوانی ئەم دوو دەوڵەتەدا خاوبووەوەو شەڕی گەرم لە نێوانیانا نەما ، وەك مادەی هەشتەمی ئەم پەیماننامە ئەم راستیەمان بۆ روون دەکاتەوە • لەم مادەدا هاتوە : هەردوو دەوڵەتەکە موافقەتیان کرد بە هێزی هەردوو لا لەو عەشایەرە کوردانەی کە لەسەر سنوورەکان هاتوچۆ دەکەن‌و ئاژاوە ئەنێنەوە ، بدەن‌و ، لەشکری هەردوولا لەسەر سنوورەکان جێگیر ببێ(٧٨) •

لەم قۆناغەدا بوو هۆزی جاف یەکجار بەهێز بوون‌و ، سەرۆکی هۆزی جاف حەمەپاشای جاف بەهەموو توانایەکیەوە هەولی داوە هۆزەکەی

---

(٧٦) تأریخ عرب درقرون جدید ، لوتسکی ، ترجمة پرویزبابائی تهران ، ١٣٤٩ ص : ١٤١ .
هەروا کتێبی عرب‌و کرد ، منذر الموصلی ، بیروت ، ١٩٨٦ ، ص : ١٩١ .

(٧٧) لمحات اجتماعیة من تاریخ العراق الحدیث ، علی الوردي ، ج/٢ ، ١٩٧١ . بغداد ، ص : ٩٥ .

(٧٨) امیر کبیر در ایران ، دکتر فریدون ادمیت ، تهران ، ١٣٤٨ ، ص : ١٣٦

بەسەربەخۆیی بژین و ، لەم ڕووەوە ، وەکوو باسمان کرد هەوڵی داوە سەر بۆ کاربەدەستانی ئێران و عوسمانیی دانەنەوێنێ . لەبەر ئەمە عەشایەری جاف گرفتاریی و ناڕەحەتیەکی زۆریان بۆ دەوڵەتی عوسمانیی پێکهێنا[٧٩] .

دەوڵەتی عوسمانیی بۆ ڕاکێشانی حەمەپاشا نازناوی پاشایەتیی پێبەخشیوە . بەڵام درانی ئەم نازناوە بە حەمەپاشا ئەو لە بیری سەربەخۆیی ناهێنێتەخوارەوە ، لە ساڵی ١٨٢٣دا لە نارچەی شێروانە لە دەوروبەری کەلاری ئێستادا قەڵایەکی گەورە دروست دەکات و[٨٠] ، ئەم قەڵایە تا ئێستا ماوە و ڕەمزی سەربەخۆیی و دەسەڵاتی ناوبراوە[٨١] .

---

(٧٩) تأريخ العراق الحديث في نهاية حكم داود پاشا الى نهاية حكم مدحت پاشا القاهرة ، ١٩٦٨ ، ص : ٧٠ .

(٨٠) بۆ زانینی زۆرتر لە بارەی ئەم قەڵاوە بڕوانە گۆڤاری (الف باء)ژمارە (١٠٩٩) ساڵی ١٩٨٩ . هەروەها : ڕۆژنامەی عیراق ژ : ٤١٨٧ ساڵی ١٩٨٩ .

(٨١) شاعیری بەناوبانگی کورد شێخ ئەحمەدی شێخ محەمەدی شێخ سەعیدی شاکەلیی بە چەند شیعرێکی جوان باسی ئەم قەڵای بەم جۆرە نووسیوە .

گردی شیروانە سەیرانی سیروان
مەنزەرەی بەرزی خاسی ئەمیران
قەڵای سەربەرز و قەسری تاجدار
جێگەی عوشرەتی میری کوردەوار
چاو ئەندازی تۆ دوو قەزای کوردن
یەك لەیەك زیاتر بە دەس و بردن
بە ئیخلاسەوە ئاوەکەی سیروان
داوەن بۆستە بە کوڵ بەگریان
سەروەی دەشتەکەت وەرەم لابەرە
شنەی ئاوەکەت نەشئەی دولبەرە
بینای ئەساسی نەوشیروانی
یا قەڵای قایم (کوردەمیر)انی
هاتە سەر زمان بە گریانەوە
خۆی و ئەمیری ئەلاوانەوە :

حەمەپاشا ئەبێ بە هۆی نارەزایی عوسمانیەکانو لەسەر رووداوێك کە بوە بە هۆی هەلسانی حەمەپاشاو جێهێشتنی حالی عوسمانیی . رووداوەکەیش ئەوە بوو لە سەردار عومەرپاشا[٨٢] داوا لە حەمەپاشای جاف دەکا لە ناوچەی شارەزووردا زەویوزار بکرێ ، بەمەرجێ جافی کۆچەریی تێدا نیشتەجێ بکاتو رەسمێ بخاتە سەریان . حەمەپاشا ئەم فەرمانەی بەدڵ نابێ ، چونکە لای وا دەبێ دامەزرانی جافو بەکشتوکاڵەوە

بانی ئەساسم نەوشیرەوانە
تەئریخی رۆشن نەوشینرەوانە
بەلام ئەم قەسرەو ئەم بورجە سەختە
کردەی میری جاف ئەو [دارابەخت]ە
لایق بە جێگەی نەوشیرەوان بوو
حوکمی عەدالەت ئەمری رەوان بوو
ئەم ئەرزو ئاوو شاخو درەختە
ئەو حاکمی بوو لەسەر ئەم تەختە
چەن میرو وەزیر مەجلیسیان ئەگرت
لە عورووسیا تەدبیریان ئەکرد
جێگەی عوشرەتو مەزرەی بەزم
کالاو فەرەنگیی شاهانەتەرزم
من قەسری چەرخی پاشای جافانم
کۆنەهەوارگەی (کوردەمیر)انم

بڕوانە : دیوانی شاکەلی ، شاعیری گەورەی دەشتی گەرمیان ، ساغکردنەوەی جەمالمحەمەد . ١٩٧٨ ، ل : ١١٩ — ١٢١ .

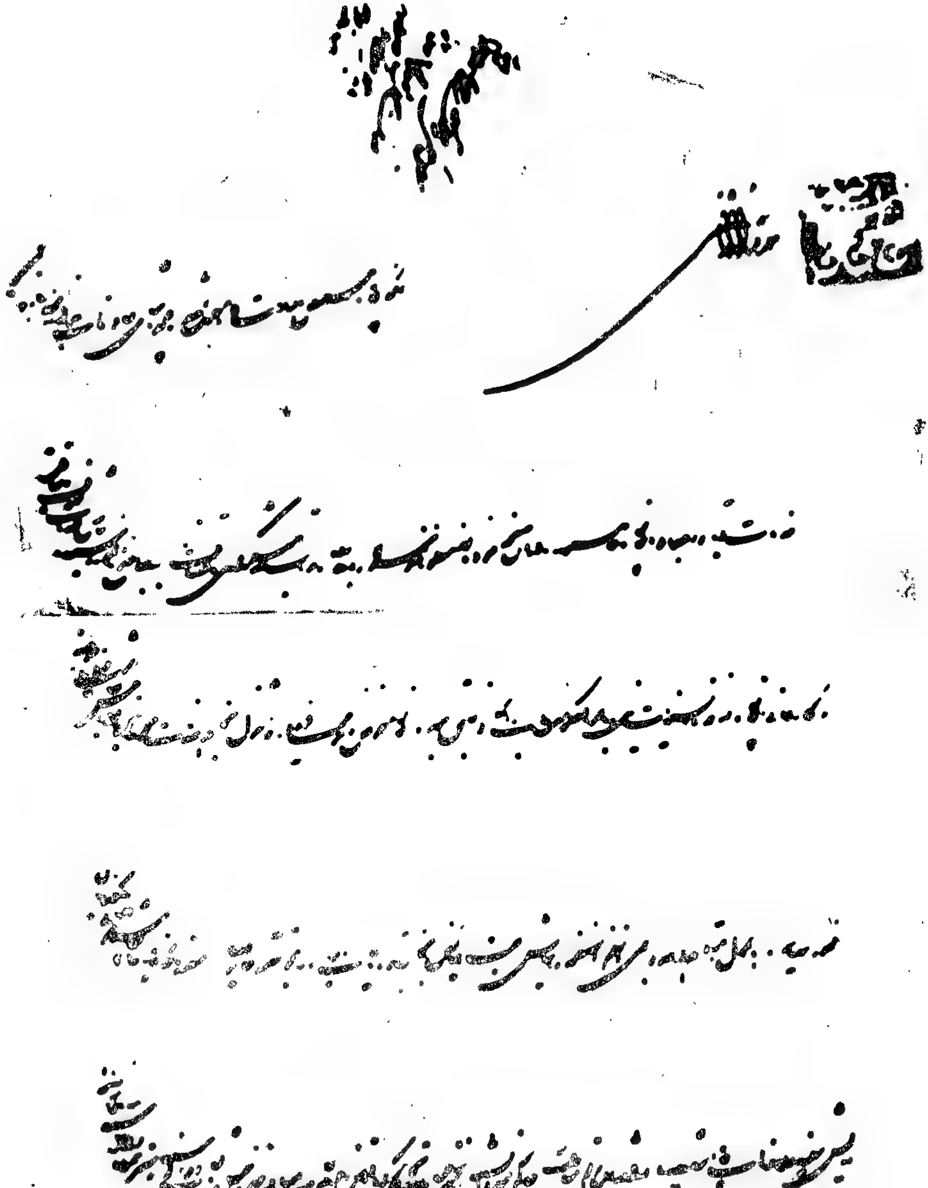
(٨٢) عومەرپاشا ساڵی ١٨٥٧ز بوەتە والیی بەغدا دوای رەشیدپاشا بە رەگەز هەنغارییە . لە شەڕی (قرم)دا کە لە نێوان دەوڵەتی عوسمانیو رووسدا رووی‌دا بە بێباکییو ئازایەتییو کەڵەمێردیی ناوبانگی دەرکرد . سیاسەتێکی یەکجار تیژی لەگەڵ هۆزەکانی کوردو عەشایەرەکانی عێراق بەعەرەبو کوردەوە ، بەکارهێناو ، هۆزەکانی کوردیش بوونە قۆچی قوربانیی ئەم سیاسەتە نالەبارەی عومەرپاشا ، بە تایبەتی چەند ناسراوێکی لە هۆزی ئازای هەمەوەند لەناوبرد . عومەر پاشا ٢٥ی ئەیلوولی ١٨٥٩لە ویلایەتی بەغدا دەرکرا . (بڕوانە : لمحات اجتماعیة ج/٢ ، ص : ٢١٦) .

خەریکبوون مانای بەدیلبوونیانەو ، بەمە سەربەستیی خۆیو هۆزەکەی لەدەست دەدا ، ئیتر بەم بۆنەیەوە حەمەپاشا سەرپێچیی لە فەرمانی عومەر پاشا دەکاتو پێیڕادەگەیەنێ کە ئەوان وەکوو بازێك سەربەستنو کوێیان بەدڵ بوو لەوێ دەنیشنەوە ، چۆن بەدەستی خۆیان دەستو پەلی خۆیان دەخەنە زنجیرەوە ؟ هەر شوێنێ ئەوانی پیابڕۆن مولکی جافە چ لە ئێرانو چ لە عوسمانیی[٨٣] •

عومەر پاشا لەم وەلامەی حەمەپاشا زۆر قارس دەبێو ، بڕیاری ئازاردانی عەشرەتی جاف دەدا • حەمەپاشایش لەتەك گشت تیرەکانی جافدا روو دەکاتە ئێران ، بەلام تایەفەی کەرەموەیسیی ،کە فیرقەیەکن لە تیرەی شاتریی ، لەتەکیا ناڕۆن بۆ ئێران • حەمەپاشا روو دەکاتە ناوچەی جوانڕۆ لە هاویندا ، زستانیش دەچنە ناوچەی زەهاو کە گەرمیانە ، دەولەتی ئێران بۆ نزیکبوونەوە لە هۆزی جافو راکێشانیان بۆ خزمەتی سیاسەتیان رێزێکی زۆریان لە حەمەپاشا گرتو لە لایەن ناصرەدینشای قاجارەوە نازناوی خانی پێبەخشراو ، میرنشینی زەهاوی پێدراو ، هەموو ناوچەی سەرسنووری ئێرانو عوسمانیی پێسپێردراو ، عوسمانبەگی کوڕی دەکرێ بە حاکمی جوانڕۆ • بۆ نموونە ئەم فەرمانەی ناصرەدین شایە کە حەمەپاشای جافی پێکراوە بە حاکمی ناوچەی زەهاو لێرەدا بلاودەکەینەوە :

---

(٨٣) یادداشتەکانی حەسەنفەهمی جافو مستەفابەگی کەریم بەگی جاف ، هێشتا دەستنووسن •

(حکم فرما شد انکه عالیجاه اخلاص‌و ارادت آگاه مقرب الحضرة
محمد پاشای حاکم زهاب سرافراز بوده بداند چون خدمات آباءو اجداد آن
عالیجاه که همواره در ان صفحه نموده‌اند منظور نظر سرکار والا بوده ومراتب

خزمتگزاری وصداقت آن عالیجاه بدرجه وضوح ظهور رسیده بپاس خدمات اسلاف و لیاقت و کاردانی آن عالیجاه واز (...) خصوصیت زهابرا کما في السابق بعهده آن عالیجاه سرحد مرحمت فرمودیم که مشغول انجام خدمات محوله بخود بوده وحسن کفایت خودرا بعرصه ظهور رسانیده با تمام اهتمام در صدد آبادی و حفظ آن سکنه اساسی رعیت وساکنین آنجا برآمده مالیات دیوانی بخود مقرر عاید دارد مقرر عالیجاهان میباشد که (دیوانی) وکدخدایان و ریش‌سفیدان زهاب عالیجاه مشارالیه‌را در قرار این رقم مبارک حاکم خـود دانسته از سخنان او تجاوز نکرده‌اند مبصرین حسابیات اورا در احضار و استیفای مالیات دیوانی سنه رعیت سمردند عهده باشد شهر شوال المکـرم ١٢٩١ .)

مۆری ناصرەدین‌شای قاجار

تەرجـەمەکـەی :

فەرمـانـدرا محەمـەد پاشـای فەرمـانڕەوای پایەبلنـدو دلسـۆزو لەئێمەوەنزیك کە بەم فەرمانە سەرفرازکراوە بزانێ‌لەبەر ئەوەی خزمەتـی باووباپیرانی ئەو پایەبلندە لە لەو ناوچەیەدا کردوویانە جێی ڕەزامەندیـی ئێمـە بوە ، پلـەی خزمەتـوورارییو سـەرڕاسـیـی ئـەو گەیشتوەتـە رادەی ئاشـکرایـیو ڕوونبوونـەوەو بەرانبـەر خزمەتـی باوباپیرانیـیو لێهاتوویی‌و کارزانیی ئەو پایەبلندە فەرمانڕەوایی زەهاومـان وەك جـاران بەزەوڕووی کردەوەو ، بۆ ئـەوەی خەریکـی ئەو خزمەتـە بێ کـە پێـی سپێرراوەو ، بۆ ئەوەی لێهاتوویی‌و کارزانیی خۆی لەم مەیدانەدا بنوێنێ‌و بەوپەڕی پەرۆشەوە هەوڵی ئاوەدانکردنەوەو ئاسایشت فەراهەمکردن بـۆ خەڵکی ناوچەکە بداو ماڵیاتی‌و خەرج‌و باجێکی کە بۆ دەوڵەت دانـدراوە جێ‌بەجێ بکاو پێویستە لەسەر کوێخاو ڕیشسپیی‌و پیاوماقووڵانی ناوچەی زەهاو بەپێی ئەم فەرمانە پیرۆزە ، ناوبراو بە فەرمانڕەوای خۆیان بزانن‌و لە قسەی حیسابیی دەرنەچن‌و ، هەر پسووڵەو قەبزێکی ئەو بۆ وەرگرتنی باج‌و خەراجی دیوان بەڕەسمیی بزانـدرێ . مانگی شـەوالی موکـەڕەم ، ساڵی ١٢٩١ . مۆری ناصرەدین شا .

حەمەپاشا نزیکەی سێ ساڵ لەئێران دەمێنێتەوە ، لەم ماوەیەدا هۆزی جاف دەسەلاتو توانایەکی ئێکجار زۆر پەیدا دەکەن • دەستدرێژیی دەکەنە سەر ناوچە سنوورەکانی دەوڵەتی عوسمانیی • حەمەپاشا ئەو ناوچەیە دەشێوێنێ • کە کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی بەجارێ تەنگەتاو دەبنو هەرچی تیدەکۆشن لە ناوی‌بەرن دەستیان نایکاتێ ، ناچار ئەم دەوڵەتە پەنا دەباتە بەر دیبلۆماسییەتو بە هۆی بالیۆزخانەکەیانەوە لە تاران داوای تەسلیمکردنەوەی حەمەپاشا دەکەن[٨٤] • بەلام ئێران بەدەستیەوە نادات • دەسەلاتی فراوانی حەمەپاشا لە ئێراندا نارەزایی کاربەدەستانی ئێران دێنێتە گایەوە ، بەتایبەت کە حەمەپاشا لەگەڵ شازادە (معتمد الدولە)فەرهاد میرزادا، کەمامی ناصرەدین‌شاه بوو[٨٥] لە ساڵی ١٢٨٤–١٢٩١كدا والیی سنە بوە تێکدەچێ • والیی داوا لە حەمەپاشا دەکات عەشایەری جاف لە ئێراندا جێگیر بکاتو تابیعییەتی ئێران وەربگرنو رێگای دەستدرێژیی تیرەکانی جاف نەدا بۆ سەر ناوچە سنوورەکانی ئێرانو ، ئەگەر بێتو سەرپێچیی لەم فەرمانە بکرێت ماوەی هاتوچۆی تیرە کۆچەرییەکانی کورد نادرێ کە لە خاکی عوسمانییەوە بێنە ناو خاکی ئێران • حەمەپاشا ئەم فەرمانە

---

(٨٤) ئەم داخوازیەی دەوڵەتی عوسمانیی لە یادوداشتەکانی میرزا ملکم خان لە گۆڤاری (بررسیهای‌تأریخی)ژمارە یەکەمی ساڵی پێنجەمی نیسانی ١٩٧٠ – ١٣٢٩دایە •

فەرهاد میرزا (معتمد الدولە) کوری فەتحعەلی‌شایە ، مامەی ناصرەدین‌شاه ساڵی ١٢٣٣ك لەدایك‌بوە بە سەختگیریی‌و خوێنرێژیی بەناوبانگە ، لە ناو فارس‌و کوردستاندا فەرمانڕەوایی کردوە ، دەستی نووسینیشی بوە • کە کتێبی زنبیل‌و مقتل قائمقام‌و جام‌جم لە دانانی ئەون • ساڵی ١٣٠٥ مردوە •

بڕوانە : تأریخ عضدي ، شاهزادە عضدالدولة سلطان‌احمد میرزا ، بە اهتمام د.حسن‌نوایی ، تهران ، سال٢٥٣٥س‌ص : ٢٨٨ •

(٨٥) تأریخ مردوخ ج/٢ ، ص : ١٩٥ – ١٩٧ •

قوبوولٚناكات‌و شه‌ڕو شۆڕێكی زۆر له‌ناو عه‌شایه‌ری جاف‌و هێزی ده‌وله‌تی ئێراندا رووده‌دات‌و له‌شكری جاف له‌وشه‌ڕانه‌دا به‌سه‌ختیی ده‌شكێت •

ئیتر به‌م جۆره نێوانی حه‌مه‌پاشاو فه‌رهادمیرزا تێكچوو ، فه‌رهادمیرزا نامه‌ی هه‌ڕه‌شه بۆ حه‌مه‌پاشا ده‌نێرێ‌و پێی راده‌گه‌یێنێ كه پێویسته به‌رگرین له ده‌ستدرێژیی ئه‌و جافانه بكرێت ، ئه‌گینا به توندیی ئازار ده‌درێن • فه‌رهادمیرزا ته‌نگ به حه‌مه‌پاشا هه‌لده‌چنێ ، حه‌بیبوللاخانی باوه‌جانیی ، سه‌رۆكی تیره‌ی باوه‌جانیی ، كه تیره‌یه‌كن له جافی ئێران به‌ندده‌كات • ئه‌م حه‌بیبوللاخانه زۆر خۆشه‌ویست‌و نزیكی حه‌مه‌پاشا بوه‌و هه‌رچی حه‌مه‌پاشا پێی‌بگوتایه ده‌سبه‌جێ جێ‌به‌جێی ده‌كرد • فه‌رهادمیرزا حه‌بیبوللاخان ده‌گرێ ، هه‌رچی حه‌مه پاشا تكای لێ ده‌كاو قه‌ولی پاره‌و نه‌ختینه‌یه‌كی زۆری ده‌داتێ ، هه‌ر به‌ره‌للای ناكات • ئه‌م راستیه له نامه‌یێكدا كه فه‌رهادمیرزا بۆ حاجی ئه‌میر نیزامی گه‌ڕووسیی ناردوه ، روون‌ده‌بێته‌وه • له‌و نامه‌یه‌دا ده‌لێت حه‌مه‌به‌گی جاف هه‌زار تمه‌ن‌و قه‌تارێ هێستری پێشكێش‌كرد ، حه‌بیبوللاخان ئازاد بكه‌م ، به‌لام من شه‌فاعه‌تی نێوبراوم قوبوول نه‌كردو له‌سه‌ر نامه‌ی كاك ئه‌حمه‌دی شێخ (قدس سره العزيز) به‌ره‌للام كرد[٨٦] •

توندوتیژجوولانه‌وه‌ی ئێران له‌گه‌ل عه‌شایه‌ری جافدا حه‌مه‌پاشا دلكرمێ ده‌كات • دۆسته‌كانی له ده‌وله‌تی عوسمانیدا ، به تایبه‌ت ته‌حسین‌پاشای والیی موصل[٨٧] چه‌ندجارێ مه‌حموودبه‌گی كوڕی

---

(٨٦) كتێبی سه‌یدطاهیری هاشمیی به‌سه‌ردێری (مه‌وله‌وی تاوگۆزیی) •

(٨٧) ئه‌م ته‌حسین‌پاشایه دۆسی نزیكی مه‌حموود پاشای كوڕه‌گه‌وره‌ی حه‌مه پاشابوو ، دوای به‌ستنی لیوای سلێمانی‌و كه‌ركووك به‌موصله‌وه ، بوه‌ته والیی موصل موصادیفی ١٨ی شه‌والی ١٢٩٦–١٣٠٤ بڕوانه رۆژنامه‌ی (الزوراء) ژماره ١٠٤٣ ١٩ رجب ١٢٩٦ •

بەشوێنیدا دەنێرن بۆ ئەوەی بۆ خاکی عوسمانیی بگەڕێتەوە • سەرەنجام حەمەپاشا ناوچەی زەهاو بەجێدەهێڵێ‌و دەگەڕێتەوە بۆ خاکی عوسمانیی‌و[88] ، والیی بەغدا[89] بە مەسڵەحەتی دەزانێ ڕێزێکی زۆری لێ دەنێ ، بەڵام ڕاستیەکەی ئەوەیە ، کە زۆربەی کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی لێی ناڕەحەت بوون‌و زۆریان ڕك‌بۆوەو هاتنەویان بەهەڵ زانیوە کە داوێکی بۆ بنێنەوە • بۆ ئەوەی بەدگومانیی حەمە پاشا نەوروژێنن ، پێشان ، دەیکەن بە وەکیلی موتەسەڕیفی سلێمانی[90] • پاش ماوەیێ دەیکەن بە قایمقامی هەڵەبجە • ئەوەی شایانی باسە لەو ماوەیەدا حەمەپاشا لە ئێران بوو بە پێی سیاسەتی پاراستنی (هاوسەنگی)هێز، عوسمانیەکان بۆ ئەوەی هێزێکیان لە جافەکان بەدەستەوە هەبێ ، دەسەڵاتێکی زۆر ئەدەن بە عەزیزی شاوەیس ، سەرۆکی تایفەی کەرەم‌وەیسیی ، کە لەگەڵ حەمەپاشادا بۆ ئێران نەچووبوون دەوڵەتی عوسمانیی موڵکێکی زۆری بەم تایفەیە بەخشیبوو • پاش دانانی حەمەپاشا بە قایمقامی هەڵەبجە ، کەرەم‌وەیسی‌یەکان هاندەدەن دژی حەمەپاشا بجووڵێنەوە • تایفەی کەرەم‌وەیسیی تایفەیەکی دڕو ئازابوون ، سەرۆکەکەیان ، عەزیزی شاوەیس ، پیاوێکی دەسەڵاتدارو خاوەنی کەس‌و عەشیرەت بوە • هاندانی ئەم تیرەیە گەیشتە ڕادەیێ ڕێگای پیاوەکانی حەمەپاشایان نەداوە کە کاروباری ڕەسمیی قایمقامی هەڵەبجە بەڕێوەبەرێ • عەزیزشاوەیس ماڵی لە بەشارەتی نزیکی هەڵەبجە بوە • حەمە پاشا دەنێرێ بەشوێنیا ، ئاڕوا بۆ لای • حەمەپاشا ناچار دەبێ دەنێرێ لە هەلێکدا دەیگرێ ، دەیخەنە بەندیخانەوە • ماوەیەکی زۆر لە بەندیخانەدا دەمێنێتەوە،

---

(٨٨) تاریخ سلیمانی‌و .. ل : ١٨٣ .

(٨٩) لەو سەردەمەدا عەبدوڕەحمانپاشا والیی بەغدا بوە ڕێکەوتی ١٢٩٦ - ١٢٩٧ك .

(٩٠) بڕوانە گۆڤاری ژیان ژ : ٤٩٧ سالی ١٩٣٦ .

سەرەنجام بە نەخۆشیی سیل یا (ذات الرئة)بە مردنی خوایی دەمرێ •
کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی ، بەتایبەت دژمەنانی حەمەپاشاو هەروا هەندێ لە دژمنانی ناوخۆی حەمەپاشا ، پڕوپاگەندەییکی زور بلاودەکەنەوە کە حەمەپاشا عەزیزی شاوەیسی لەبەندیخانەدا دەرمانخواردکردوەو لە چەسپاندنی ئەم تۆمەتەدا سەرەنجام بیری تیرەوەیسیی دەچێتە دڵیانەوە ، کە سەرۆکی تیرەکەیان دەرمانخواردکراوەو ئەمە ئەگرنە دڵ ، بەشوێن هەلێکدا دەگەڕێن ، حەمەپاشا لەناوبەرن • ئەوەبوو کاتێ حەمەپاشا لە ساڵی ١٢٩٩كدا ، لە چیمەنی برایمسەمین نزیك شاری (قصری) خەریکی راوکردن دەبێ ، دەیکوژن و فاتیلەکانی خۆیان دەدەنە پاڵ جوامێر ، سەرۆکی بەناوبانگی هۆزی هەمەوەند ، کە ئەو سەروبەندە ناوی بە ئازایەتیی و دلێریی عالەمگیر بووبوو • وا دیارە هەمەوەندەکان لەسەر کوژرانی خولەپەزە ناکۆکییان لەگەڵ حەمەپاشادا هەبوە[٩١] • لەبەر ئەم دژمنایەتیی و ناکۆکییە فاتیلەکانی حەمەپاشا دەگرنە خۆیان و کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێرانیش بە هەلی دەزانن کە هەمەوەندەکان بەرامبەر بە هێزی جاف راوەستێنن ، ئەوەبوو هەموو ناوچەی زەهاوی پێبەخشیی و ، هەزار تمەنی مانگانە بۆ بڕییەوەو ، دەسەلاتێکی زۆری وای دایە ، قەلایێك لە قەسری شیرینی بەرامبەر بە قەلاکەی حەمەپاشای جاف لە ناوچەی شیروانەدا دروستبکات و ، ئەم قەلا تا چەند ساڵێك لەمەوپێش پاشماوەکەی لە قەسری شیریندا هەر مابوو • بەلام هەروەکو لەمەوبەر باسمانکرد[٩٢] ، دوای پەیماننامەی (ارزنة رومی)دووەم ، کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانیی و ئێران هەولیانداوە سەرۆکێکی هەلکەوتووی کورد لە مەیداندا نەهێلن و ،

---

(٩١) خۆشخوانی ، عەلائەدین سەجادی ، بەغدا ، ل : ١٢٤ •

(٩٢) بروانە : وتاری د. حەسەنجاف بەسەردێری : باوردتر لە رووداوە مێژووییەکان بکۆلینەوە ، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ، ژ ١١٦ کانوونی یەکەم ، ساڵی ١٩٨٨ ل : ٤٠ ـ ٤٦ •

ئیتر بەم جۆرە دەبینین جوامێری هەمەوەند لە ئەنجامدا لەسەر پیلانگێڕیی و دەسیسەی کاربەدەستانی عوسمانیەکان و ئێرانیەکان سەری تیاچوو •

لە حەقیقەتدا هەم حەمەپاشای جاف و هەم جوامێری هەمەوەندو سەدان سەرۆکی کوردی تر بە شمشێری یەک سیاسەت کوژراون و، دەسیسەی ئەم دوو دەوڵەتە لەناوی بردوون • بۆ ئیسپاتکردنی ئەم نووسراوە ئەمین زەکی بەگ سەبارەت بە جوامێری هەمەوەند ئەڵێت : بە پێی تەزویرات و نێوانشێواندنی حوکوومەتی ئێران جوامێر یاغیی بوو تا مەسافەیێکی دوور ئەو ولاتەی =خستبە=ژێر ترس و لەرزەوە ، نیهایەت ئەم دوو حوکوومەتە (عوسمانیی و ئێران) بۆ تەسکینی ئیتتیفاقیان کرد لەشکری ئێران لە قوماندارێتیی (حسام الملك)دا بوو لە تەرەفی حوکوومەتی عوسمانیەوە فورت ئیسماعیل پاشای دیاربەکریی بۆ ئەم حەرەکاتانە مەئموورکرا • (حسام الملك)بە درۆ وەعدەی صولحی دا بە جوامێر ، جوامێری بانگکردە قەرارگاکەی کە لە نزیك قەسری شیرینەوە بوە ، کە جوامێر هاتەئەوێ چەند کەسێکی لە پشت خێوەتەکەوەی قایم کردبوو ، لە پشتەوە هوجووميان کردە سەری و کوشتيان لە ساڵی١٨٨٦زدا[٩٣] •

لە صەحنەی ئەم سیاسەتەدا ئەبینین ئێرانیەکان و عوسمانیەکان بۆ لەناوبردنی هەر حەرەکەت و جووڵانەوەیێکی کوردەکان هاوکارییەکی تەواویی ئەکەوێتە نێوانیانەوەو ، هیچ کامێکیان یارمەتیی سەرۆکە کوردەکانیان نەدەدا دژی یەکتری و ، لەم بارەوە د•عەبدولعەزیز سولەیمان نەوار ئەڵێت : وا دیارە ئیتتیفاقێك کەوتە نێوان عوسمانیەکان و ئێرانیەکانەوە بە هاوکاریی ئینگلیسەکان بۆ لێدانی شۆڕشی هۆزی جاف لەسەر سنووری ئەم دوو دەوڵەتە[٩٤] • هەردوو دەوڵەتەکە هەوڵیاندەدا کۆمەڵێك سەرۆك

---

(٩٣) تأریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ١٩٦ .

(٩٤) تأريخ الشعوب الاسلامية في العصر الحديث ج/١ ، بيروت ١٩٧١ ، ص : ٢٥٣ . هەروەها بڕوانە : عرب وكرد ، منذر الموصلي ص : ١٩٢ .

عێل‌و ئاغاو بەگلەرو شێخ لە خۆیان کۆبکەنەوەو ئەرزو مەعاشیان بدەنێ ٠ بۆ ئەوەی لە فکری شۆڕش‌و یاعیبووندا نەمێنن‌و ، ئەم سیاسەتە بە تایبەت لە ولاتی عوسمانیدا زیاتر بەرچاو دەکەوت ٠ کاتێ مەدحەت پاشا لە سالی ١٨٦٩زدا بوو بە والیی بەغدا ، لە عێراق سەربەخۆیی ویلایەتەکانی لەناوبردو مەرکەزیەتێکی تەواوی بەرقەرارکردو ، زەوی‌و زارێکی بەسەر ئاغاو سەرۆك خێل‌و هۆزەکاندا دابەش‌کرد ، کوردستانیش کە ئەو ساکە بە ویلایەتی موسلەوە بەسترابوو ، بریتی بوو لە سێ سەنجەق :سەنجەقی مەرکەزی موسل شامیلی قەزای دهۆك‌و زاخۆو عیمادیەو سنجارو عەقرە بوو ٠

سەنجەقی کەرکووك شامیلی قەزای هەولێرو رانیەو رەواندز تا کۆیسنجەق‌و کفریی بوو ٠

سەنجەقی سلێمانیە شامیلی قەزای بازیان‌و هەلەبجەو شەهرەزوورو مەرگە بوو ٠ بە فەرمانی والیی بەغدا ئەجوولایەوە ٠

بەلام ئەم سیاسەتە بەتەواویی نەیتوانیوە ریشەی شۆڕش‌و یاغیبوونی کوردەکان لە بەین ببات ٠ حوکمی درێژی سولتان عەبدولحەمیدو ، زولم‌وزۆری کاربەدەستانی عوسمانیی لە ناوچەی کوردستاندا ، سەرڕای خراپیی ئیداریی‌و سیاسیی کە لە ناو هەموو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا بلاوبووبووەوە ٠ ئەمانە هەمووی بوون بە مایەی لەناوچوونی ئەمن‌و ئاسایش‌و ئیستیقرار لە کوردستاندا ٠ شۆڕشی عەشایەری بانیانزلی‌کورد لە ولاتی عوسمانیدا ، هەروا شۆڕشی هەمەوەندەکان‌و هەورامیەکان لە دەورەی مەدحەت پاشادا نموونەی بارو دۆخی کوردستانە لەو سەردەمەدا(٩٥) ٠

ئەم حالەتە لە سەردەمی فەرمانڕەوایی دوورو درێژی سولتان عەبدولحەمیددا هەر بەردەوام بوو ٠ ئەوەی شایانی سەرنجە بارودۆخی

---

(٩٥) تأريخ الشعوب الاسلامية في العصر الحديث ج/١ ص : ٢٥٦ ٠

ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی لەو قۆناخەدا رۆژ بەرۆژ بەرەو خراپتر دەچوو و ، حیزبو کۆمەڵەو رێکخراوێکی زۆر لە مەرکەزی ئیمپراتۆریەکەدا هاتبوونەکایەوەو ، هەموو هەڵپەی رووخاندنی رژێمی سوڵتانیان دەدا • ناسراوترینی ئەو حیزبانە حیزبی (اتحادوترقی)بوو ، کە زۆربەی خوێندەوارو رۆشنبیرانی ناسراوی میللەتە ژێردەستەکانی عوسمانیی تیابەشدار بوون •

لەم قۆناغەدا مەحموودپاشای (١٢٦١ - ١٨٤٦ / ١٣٣٩ - ١٩٢١) کورە گەورەی حەمەپاشای جاف بوەتە سەرۆکی عەشیرەتی جاف • مەحموودپاشای جاف هەر لەسەردەمی لاوێتیدا بەڵگەو نیشانەی هەڵکەوتوویی پێوە دیار بووە لێهاتوویی‌و زیرەکیی مەحموودپاشا لە لایەن ئەو مێژوونووسانەوەی باسیان‌کردوە بە ئاشکرا پەنجەی بۆ راکێشراوەو ددانی پێدا نراوە(٩٦) •

بەپێی بارو دۆخی سەردەم‌و لەچاو خۆیدا هەموو توانستێکی سەرۆکایەتیی تێداهەبوەو ، هەر بە زرنگیی خۆی باری نالەبارو شلۆقی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی لا روون بوە • مەحموودپاشا پاش هەڵقسەندنەوەی باوکی عەشیرەتی جافی یەك‌خست‌و دەسەلاتێکی زۆرو هێزێکی چاکی بۆ پێکەوەنا • لەم بارەوە باسیل نیکتین ، مێژوو نوسی رووس ، دوای پیاهەڵدانێکی زۆر بە سەرۆکەکانی هۆزی جافدا ئەڵێ :

(وا دیارە لە ناو عەشیرەتە کوردەکانا تەنها عەشیرەتی جاف ئەتوانێ نەهێڵێ عەشرەتەکەیان لەناو خۆدا تێکبچێ ، ئەمەش بەهۆی‌ژیریی‌و توانایی‌و بیرتیژیی گەورەکانیانەوەیە(٩٧) کە شتێکی وایان کردوە

---

(٩٦) مشاهیر الکرد وکردستان محمد امین زکی ، ج/٢ ، ص : ١٨١ . هەروەها : الاکراد ، شاکر خصباك ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص : ١٦٦ .

(٩٧) د. موکەڕەم تاڵەبانیی ئەڵێت : سەرۆکەکانی عەشیرەتی جاف بە نەرمیی‌و سەبرو پشوودرێژیی لە ئیدارەی عەشیرەتەکەیاندا بەناوبانگن . بڕوانە : ابراهیم‌خان ، ثائر من کردستان ، ساڵی ١٩٧١ ، ل : ٧ .

عەشرەتەکەیان هەموو بەرەو سەرکەوتن بڕوا • مەحموودپاشای سەرۆکی هۆزی جاف دانی بەوەدا بەنا ئەوا لە ڕاژی چەند سەعاتیکدا ئەتوانی چوارهەزار سواری چەکدار کۆبکاتەوە[٩٨] •

میرزا مەحموودخانی (احتشام‌السلطنة)کە[٩٩] لە یادداشتە لەچاپدراوەکەیدا دێتە سەر باسی مەحموودپاشای جاف ئەڵێ : (عێلی جاف عێلێکی کۆچەرەو ئەگەنە وڵاتی کوردستانی ئێرانو تا دوو فەرسەخ لە نزیك سنەوە • ئەم جافانە (مالك‌الرّقاب)و موختارن بەسەر وڵاتا ، هەرچی بیانەوێ ئەیکەنو ، کەس ناتوانێ بەرانبەریان ڕاوەستێ • فەوجی سوارەی زەفەر کە گوایە بۆ پاسەوانیکردنی خەڵکی ناوچەکە نێرراون نەبادا جافە کۆچەریەکان دەسدرێژییان بکەنەسەر ، جافەکان سەربازەکانی ئەم فەوجەیان بۆ کۆکردنەوەی ئالیك بۆ وڵاخەکانیانو لەوەڕ بو ئاژەڵەکانیانو خواردەمەنیی زمستانەی خۆیان بەکاردێنن • وەك بڵێی فەوجی ناوبراو بۆ خزمەتکاریی ئەو جافانە نێررابن • بێگومان فەوجی زەفەر کە لە (٣٠٠) نەفەری لێکەوتەو بێ‌هێز پێکهاتبێ هەرگیز ناتوانێ بەرابەر بە هێزی توانای جافەکان ڕابوەستێ کە بریتییە لە پێنج هەزار خێزانی چەك‌بەدەست لە ژێر فەرماندەی مەحموودپاشادا ، کە نە مل بۆ عوسمانیەکان کەچ دەکاو نە بۆ قاجاریەکان •

هەر لەم بارەوە[١٠٠] خوالێخۆشبوو پیرەمێرد ئەڵێ : جاف کە مەحموود پاشا ڕەئیسیان بوو ، تا پشتی سنە ، کە هاوینان عێلی دەچوە کوێستانی

---

(٩٨) الاکراد ، باسیل نیکیتین ، بیروت ص : ١٦٧ ـ ١٦٩ .

(٩٩) میرزا مەحموودخان (احتشام السلطنة) ڕێکەوتی ساڵی ١٣١٦ك بوەتە والیی سنە ، دوای بەرکەناریی حەسەنعەلیخان ، پیاوێکی بیرتیژو حوکمڕانێکی بەدەسەڵات بوە ، تاساڵی ١٣١٨ك حاکمی ناوچەی سنە بوە . بڕوانە تأریخی مردوخ بەرگی /٢ل : ٢٣٠ .

(١٠٠) ئەم قسانە لە نامەیەکی (احتشام السلطنة)دا، کە بۆ ناصرەدین‌شای قاجاری نووسیوە ، بەرچاوئەکەوێ .

تەگەرمەو بەرانان خاکی ئێران لە بەردەمیان ئەلەرزیو والیی کرماشان ، کە پرێنس بوو ، داری سووتەمەنیی بۆ ئەنارده شیروانەو کانی چەقەل[101] . لەو سەردەمەدا دەوڵەتی عوسمانییو دەولەتی قاجاریی ، بۆ ئەوەی ناوچەی جاف ، کە ناوچەیەکی گرنگو ستراتیژیی بوە ، بگرنە دەست خۆیان ، هەرکام لەم دوو دەوڵەتە هەوڵی ئەوەی داوە دڵی سەرۆکەکانی جاف بۆ لای خۆی رابکێشیو[102] لەم بارەوە حوکومەتی قاجار نازناوی خانو فەرمانی ئەو نازناوەو گەلێ دیاریی تری بۆ مەحموودپاشا ناردوە . ئەمەیش ئەو فەرمانەی (مظفرالدین)شای ئێرانە کە بۆ مەحموودپاشای ناردوە بە دەقە فارسییەکەی :

« چون مراتب حسن نیتو صدق ارادت سعادتمآب محمود پاشای جاف بعرض پیشگان مرحمت دستگاه اقدس همایون شاهنشاهی رسیدەو خاطر مهر مظاهر شاهانه از محاسن خلوص عقیدت او قرین کمال خوشنودی است . لهذا محض ارائەیی رضایت خودمان خاطر مشار الیەرا به اعطای یك قبضه شمشیر مرصع از درجهء دوم قرین اعتزازو افتخار فرمودیم که زیبو علاقهٔ کمر اعتبار خود ساخته بین الامثال والاقران مباهیو سربلند بودەو عهدەسال ٢٢ شعبان ١٣٢٠ مظفرالدین شاه» .

فەرمانەکە بە کوردیی(*) :

لە سەرەوە مۆری شاه (مظفرالدین)

چونکە نیەتپاکییو راستیی سەعادەتمەئاب مەحموودپاشای جاف بە هەموو جۆر گەیشتوە بە ئاستانەی بارەگای پیرۆزی شاهەنشاهی وە خاتری شاهانەو ئیخلاسمنیەتی ئەو خۆشنوود بوە ، لەبەر ئەمە بۆ ئەوەی رەزامەندیی خۆمان بەرامبەر بە ناوبراو پیشان بدەین فەرمانمان دا کە یەك

---

(١٠١) گۆڤاری ژیان ژ : ٤٩٩ ساڵی ١٩٣٦ .
(١٠٢) الاکراد . د. شاکر خصباك . ص : ٣٧ .
(*) وێنەی ئەم بەڵگەنامە لە وتاری (نەخشی هۆزی جاف لە سایەی چەند سەرۆکێکیەوە . د. حەسەنجاف، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق دەستەی کورد ٢١/٢٢)دا هەیە .

شیری مورەسسەع لە پلەی دوەم بکرێ بە فەرو بەمە ئەومان بەرزکردەوە بۆ ئەوە کە بە هۆی ئـەم خەلاتـی شاهـانەوە ئەو کەمـــەری خۆی پـێ برازێنێتەوەو لە ناو هاوسەرانیا سەربەرزو پایەبلند ، شایانی ئەوە بێ کە لـە ئاشنایانی ئێمەیە • ٢٢ شەعبانی سالی ١٣٢٠ » •

بەلام ئەوی راستیی بێ مەحموودپاشا کە مرۆێکی زیرەكو هۆشیار بوە لە حەقیقەتی سیاسەتی نالەباری هەردوو دەولەتەکە گەیشتبوو و ئـەم جۆرە فەرمانو خەلاتانە لە تەوەرەی دەرنـەکـردوەو نەیخـەلەتانـدوە • هەمیشە هەولی ئەدا ناوچەی جاف لە ژێر دەستی کەسدا نەبیتو ، جـۆرە سەربەخۆییەکی لە بەرێوەبردنی کاروبـارِی خۆیا بۆ پێكبهێنێـت • لـە راستیـدا نەك هەر سـەربەخـۆیی ناوچـەی جـاف ، بـەلـکـو ئامانجـی ئەوە بوو کە سەربەخۆیی بۆ هەموو کوردستانی عێراق بێتەدی • لەم روەوە خوالێخۆشبوو محەمەدئەمینزەکی بەگ ئەلێ : مەحموود پاشا لەم دواییەدا موتتەهەم کرابوو بە هەندێ مەسەلەی نەتەوەییو ، حوکوومەتی عوسمانیی لە رووی ئەم نەتەوەگەرییو سیاسەتی نەتـەوەگەرییەوە دلی لێ کرمـێ بووبوو »[١٠٣] •

بۆ ئەوەی روونبێتەوە کە مەحموودپاشا دژی سیاسەتی عوسمانیـی جوولاوەتەوە ، نووسراوەکەی د• کەمال مەزهەر بەشاهید دێنینەوە کـــە سوارەی حەمیدییەی عەشایەرە کوردەکانو بەکارهێنانی بۆ چەسپاندنـی دەسەلاتی خۆیو نێوانی ، بە هۆی ئەم هێزەوە بەرەنگاری بزووتنـەوەی نەتەوەیی میللەتەکانی ژێردەست بکا ، بەتایبەت بزووتنـەوەی کوردەکـان خۆیان • هەروا ئەم هێزە بەکاربێنێ بە مەبەستی بەرپاکردنی هەراو ئاژاوە لە سنووری رووسیادا • شایانی وتنـە زۆربەی عەشایەرە گەورەکانـــی

(١٠٣) مشاهير الكرد وكردستان ج/٢ . بغداد ، ١٩٤٣ ، ص : ١٨١ •

کوردستان پشتیوانیی دروستبوونی ئەم تەشکیلاتی حەمیدیە نەبـــوون ، وەکـــوو عـــەشیرەتی پژدەرو هەمەوەنـــدو جـــافو عـــەشایـــەری ناوچـــەی بەدلیس (١٠٤) • هەر لەم بابەتەوە لازاریف ، رۆژهەلاتناسی رووس ، ئەڵێ :

« سوڵتان عەبدولحەمید چاوی لەوە بوو کە لە سەر حیسابی دراوسێکـەی لای راستیەوە هـەیبەتو زەبرو زەنگـی دەوڵەتەکـەی بیووژێنێتـەوەو بیچەسپێنێو ، سوپاکەی بەهێز بکاتو چاو لە دۆخە دارِزاوەکەی وڵات کە هەتا دەهات زیاتر بەرەوشلەقینو شلۆقیی دەرۆیشت بپۆشێت • ئەم دۆخە شلۆقەی کە لەو رۆژەوە دەستی پێکرد کە هاتە سەر حوکمو بـەدرێژایـی ســالانی فـەرمانڕەواییەکـەی بەردەوام بوو ، بۆ ئەوە وای دەکرد پیلانی دەستدرێژکردنەسەر ئێران گەرمبێتو جۆش بسێنێت ، ئەوەبوو لە ناوچەی سەرسنووردا تەنیا کورد هەبوو ، ئەم سنوورەش تا ئەو رۆژە دەسنیشـان نەکرابوو ، هەرپاش سوارەی حەمیدییە بەساڵێك هەروا بشێویی لەســەر سنووری ئێرانو تورکیـا دەستیپێکـرد ، خێلی جـاف لە عێراقـدا ئـەو ئاشووبەی هەڵگیرساندو مەحموودپاشای سەرۆکی ئەم خێڵە هەمیشە لەگەڵ کاربەدەستانـی دەوڵەتـی عوسمانیـدا لە دووبەرەکیـدا بـوو و دانووی لەگەڵیاندا نەدەکولا »(١٠٥) •

ئەوەی راستییە مەحموودپاشا دژی دروستکردنی سوارەی حەمیدیە بووەو ، بیروباوەڕی خۆیشی لەم بارەوە بە ئاشکرا دەربڕیوەو ، حوکوومەتی عوسمانیش لەم بارەوە لە سیاسەتی مەحموودپاشا رازیی نەبوە •

پاش کوژرانی حەمەپاشا مەحموودپاشا لە لایەن عوسمانیەوە بوو بە قایمقامی هەڵەبجەو سەرۆکـی عەشیرەتـی جـاف • بـەلام پاشـان ، چون

---

(١٠٤) كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة محمد الملا عبدالكريم ص : ٨٩ ــ ١٩٢ •

(١٠٥) کێشەی کورد ، م.لازاریف ، بەشی یەکەم ، وەرگێرانی د. کاوس قەفتان ، بەغدا ، ١٩٨٩ ، ل : ١١٨ •

بیروباوەڕو جوولانەوەی مەحموودپاشایان بەدڵ نەبوو ، کەوتنە خەیاڵی ئەوەوە لە لە دەسەلاتی لەمکەنەوەو ، لە ناو عەشرەبەلەیا لاوازی بکەن .
بۆ ئەم مەبەستە ناکۆکییەکی زۆریان خستە نێوان ئەووو براکانیەوەو .
بەتایبەتیی عوسمان پاشا ، کە دوو ساڵ لەو بچووکتر بوو ، بەلام عوسمانپاشا لەبەر ئەوەی پیاوێکی هەڵکەوتووی بەدەستو دەهندە بوو و لە هیچ روویەکەوە خۆی لە مەحموودپاشا بە کەمتر نەزانیوەو ژنێکی هەڵکەوتووی وریایشی ، کە عادیلە خانم بوو ، هەبووە[١٠٦] ، ئەم ژنە هەموو جۆرە یارمەتیەکی داوەو ، لە پێشکەوتنیدا درێغی نەکردوەو ، هەمیشە هەر خەریکی پێشخستنی بوە ، مەحموودپاشا لەبەر دانایی‌و لێوەشاوەیی عوسمانپاشا خۆی بەم هەموو توانایەوەی نەیتوانیوە بەسەر عوسمانپاشادا زاڵ بێت .

وەکو پێشتر وتمان ، حوکوومەتی عوسمانیی لە دەسەلاتی مەحموودپاشا لە باکووری کوردستانا نارەحەت‌و نیگەران بوە ، بەتایبەت دژمنانی دەسەلاتی مەحموودپاشا هەمیشە راپۆرتیان دژی ناوبراو گەیاندۆتە حوکومەتی عوسمانیی‌و کاربەدەستانی ئەو حوکوومەتە بە دوای هەلێکا گەڕاون بتوانن مەحموودپاشا لە قایمقامیی هەڵەبجەو سەرۆکایەتیی عێلی جاف بخەن‌و ، لە ناوچەکە دووری بخەنەوە ، بۆ جێبەجێکردنی ئەم نیازە .
فەریق نامیق پاشا لە لایەن حوکوومەتی عوسمانیەوە راسپێرریۆ‌و ئەنێرریۆ بۆ کوردستان ، گوایە لەوە بکۆڵێتەوە ، کە ئاخۆ ئەو هەموو راپۆرتەی لە

---

(١٠٦) بۆ ئاگاداریی زیاتر لە عادیلەخانم بڕوانە کتێبی : رحلة متنکر ، میجرسون ، ترجمة فؤاد جمیل . هەروا ئافرەتی کورد ، هارولد هاتسن ، وەرگێرانی عەزیزگەردیی ، بەغدا ١٩٨٣ ، ل : ١٣٧ .
هەر لەبەر هەڵکەوتوویی عادیلەخانم بوو دوای مردنی عوسمان پاشا حوکوومەتی ئینگلیس دوای ئەوەی ناوچەی کوردستانی عێراقی داگیر کرد نازناوی (خانبەهادوری)دایێ .

دژی مەحموود پاشا ئەکەنە ئەستەمووڵ راستن یا درون ؟ فەریق نامیق پاشایش دێ دەکاتە هەڵەبجەو ئەبێتە میوانی مەحموودپاشا • مەحموود پاشا زوو ئەزانێ نامیق پاشا بە چ نیازێ هاتوە • لەوە کەیشتوە کەوا ئەم سەفەرەی بێمەلامەت نیە • لەبەر ئەوە وەکوو پیاوێکی خاوەن عیززەتی نەفس هیچ جۆرە بایەخێك بە نامیق پاشا ناداو وەك هەر میوانێکی تر لە دیوەخان دایئەنێو چێشتو نانی بۆ ئەنێرێ • رۆژێ لە کاتی قسەکردنا بە نامیق پاشا دەڵێ : سوڵتان حەمید ناوچەی دەڵێنو مووانو مالوانو باقیی جۆگەکانی شارەزووری کڕیوەو ، بە ناوی خۆیەوە تاپۆی کردوە • ئەم موڵکانەی شارەزوور ژێرپێی عەشرەتی جافن ، کە عەشرەتێکی زۆر گەورەو خاوەن مەڕو ماڵاتن • دیارە زیان بە کشتوکاڵی ئەم دێهاتانە ئەگەیەنێو ئەمەش ئەبێتە هۆی پەیداکردنی نارەحەتیی بۆ حوکوومەتی عوسمانیی ، من وای بە باش ئەزانم سوڵتان ئەم ناوچانە بداتە عەشایەری جاف • بۆ سوڵتان پەسەند نیە موڵك بسێنێو خاوەن موڵکایەتیی بکا • ئێمە لە جیاتیی ئەوە قزرەبات کە لە ناوچەی جافەوە دوورە ئەیدەینێو ئیتر هیچ ناخۆشییەك پێك نایەت • نامیق پاشا لە ناندانو شێوەی قسەکردنی مەحموودپاشا دڵگیر ئەبێ • لە راستیشدا ئەم پاشایە هەر بۆ ئەوە هاتبوو بۆ ئەوەی پیلانێ بۆ مەحموود پاشا بنێتەوە • دوای چەند رۆژێ هەڵەبجە بەجێدەهێڵێو ئەڕوا بۆ ناو جاف • ئەو کاتە عوسمان پاشا لە ناو عەشرەتی جافدا ئەبێ ، میواندارییەکی پڕ شکۆی لێ دەکاو یەکجار رێزی لێ دەنێو کاتێکیش دەگەڕێتەوە هەزار لیرەی ئاڵتوونی ئەداتێ •

نامیق پاشا ئەگەڕێتەوە بۆ ئەستەمووڵ راپورتێکی یەکجار توندو تیژ لە دژی مەحموود پاشا بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنێرێو هەرچی خراپە دەربارەی مەحموود پاشا بۆی تێدەچنێ • سەربار ئەشڵێ : مەحموود پاشا بە ئەندازەیێ لە خۆی بایی بوە کە خۆی بە هاوپایەی سوڵتان ئەزانێو

نیازی دەربارەی سوڵتان خراپەو لەگەڵ دژمنانی ئەمن‌و ئاسایشی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا هاوبەش‌و دەستی تێکەڵەو دیوەخانەکەی بوە بە جایگای ئەو کوردانەی کە دژی ڕێبازی خیلافەتن • پاش ئەم راپۆرتە لە ساڵی ١٣٠٦ ـ ١٨٨٨،١٨٨٩ فەرمان لە سوڵتان عەبدولحەمیدەوە دەردەچێ کە عوسمان‌پاشا ببێ بە قایمقامی هەڵەبجەو ئەو سەرۆکایەتیی عەشیرەتی جاف بکا • بەمە مەحموود پاشای جاف دەکرێ بە موتەسەڕڕیفی ئۆرفە(١٠٧) • مەحموود پاشا لەگەڵ بەموتەسەڕیفی‌کرانیا نازناوی (بێگلەربێگی)یشی دەدرێتێ(١٠٨) کە ئەم نازناوە بە رەئیس‌ئەیالەتەکان بەخشراوەو ، لە دەوڵەتی عوسمانیدا لە عێراق تەنها بە چوار کەس بەخشراوە: ئەحمەدپاشای بابان • عەبدولقادرپاشا دیاربەکریی • مەحموود پاشای جاف • ئیبراهیم پاشای بەڕێوەبەری زەوی‌وزاری سەنیە •

کاربەدەستانی عوسمانیی ئەیانزانیی مەحموود پاشا ئەم وەزیفەیە وەرناگرێ‌و سەرپێچیی لێ ئەکا • تا چوار پێنج مانگێك هەر نامەیێکی رەسمیی بۆ ئەهات بە ناوی موتەسەڕیفی ئۆرفەوە بۆی ئەهات • مەحموود پاشا بە باشیی دەیزانیی عوسمانیی ئەیەوێ لە هێزو دەسەڵاتی بخەن‌و لە عەشیرەت‌و کەسوکاری خۆی بکەن • مەحموود پاشا لە ئەنجامدا سەیر ئەکا ئەم وەزعە دەس‌نادا بۆی‌و ئەبێ چارێکی مەسەلەکە بکات ، ناچار ئەبێ بڕوا بۆ ئەستەمووڵ بۆ هەوڵدان بۆ گۆڕینی بە موتەسەڕیفکرانی • کە ئەگاتە ئەستەمووڵ سوڵتان فەرمان ئەدا بە درێژیی تەمەنی لە ئەستەمووڵ دەرنەچێ • خانوویەکی بۆ تەرخان ئەکرێ‌و فەرمانی دەسبەسەریی بۆ

---

(١٠٧) مشاهير الكرد وكردستان . محمد امين زكي ، ج/٢ ص : ١٨١ .

(١٠٨) لونگریك ئەڵێت : بێگلەربێگیی بەرزترین پلەی پاشایەتیە ، نازناوی فەرمانڕەوایی ئەیالەتە . بڕوانە : اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث. ترجمة جعفر الخياط .

دەردەچێ‌و ، لە ژێر چاوێریی‌و هاوچاویدا دەمێنێتەوە • ئەوەی شایانی باسە هۆزی جاف لە دەوری سەرۆکایەتیی حەمەپاشاو مەحموود پاشادا لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵلای نەهریدا ، لە راپەڕینەکەی ساڵی ١٨٨٠(١٢٩٨)کدا هاوپەیمانییان بوە[١٠٩] •

پاش دامرکانی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلا ، ساڵی١٨٨٢(١٣٠٠) مەحموود پاشا هەمیشە لە پارێزدا بوە ئەو پەیمانە بەجێ بهێنێ‌و لەگەڵ چەند سەردارێکی تری کورددا لەو خولیایەدا بوون رۆژێ دژی عوسمانیەکان راپەڕن • گرتنی مەحموود پاشا لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدەوە یەکجار توورەی دەکاو بڕیار دەدات هەرچۆنێ بێ خۆی بگەیەنێتەوە ناو هۆزی جاف‌و ، شۆڕشێ لە کوردستانی باکووریدا بەرپابکات • بێگومان رۆشنبیرانی تورک‌و گەلانی ژێردەستی عوسمانیی لە ساڵانی١٨٨٢-١٩٠٨ز ١٣٠٠-١٣٢٦کدا بۆ رووخاندنی رژێمی سوڵتان عەبدولحەمید لە تەکاپۆدا بوون ، رۆشنبیرانی کوردیش بەسەرۆکایەتیی شێخ عەبدولقادری نەهریی‌و بنەماڵەی بەدرخانیەکان لە ئەستەمووڵ بوون لە ناوخۆیاندا پێوەندیەکیان هەبوە لەگەڵ رێکخراوە نهێنیەکاندا بەتایبەت کۆمەڵەی (جون‌تورک)و پاش ئەم کۆمەڵە لە گەڵ کۆمەڵەی (اتحادوترقی) پێوەند بوون • وا دیارە مەحموود پاشا لەگەڵ ئەو کۆمەڵە نهێنیانەدا پێوەندیی هەبوەو ، ئەو کۆمەڵانە هانیان‌داوە لە دژی سوڵتان عەبدولحەمید شۆڕشێ بەرپابکات • بەم خولیایەوە ساڵی١٨٩٢ز١٣٠٩ک بڕیاری‌دا لە ئەستەمووڵ هەڵبێت ، هەڵئەسێ نامەیەکی یەکجار ناشیرین بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنووسێ ئەڵێ : تۆ ستەمکارو خوێنڕێژی‌و لە خوا ناترسی‌و هیچ سەرم سوڕنامێنێ کە ئەم ستەم‌و رەفتارە ناشیرینانەت هەبێ ، چونکە زۆڵ‌و حەرامزادەیت‌و

---

(١٠٩) راپەڕینی کوردەکان لە ساڵی ١٨٨٠دا ، نووسینی د.جەلیلی جەلیل . وەرگێڕ لە رووسییەوە د. کاوس قەفتان . بەغدا ١٩٨٧ ، ل : ١٢٥ .

کوڕی عەبدولمجید[110] نیت ، هەروەها بۆیشی ئەنووسێت ، تۆ سولتانی جائیری‌و سولتانی جائیریش بە گوێرەی شەرعی ئیسلام (واجب الاطاعه)یە. تۆ پیاوێکی پیری کەچی ٣٠٠ژنی پێزانراوت هەن . ئەمەیش نه لەگەل شەرعی ئیسلام نه لەگەڵ رەوشتی مرۆڤایەتیدا یەك دەگرن .

لەو سەردەمەدا هەرکەسێ نامەی بۆ سولتان نووسیبا بە جۆرە نووسینێکی تایبەتیی دەنووسی ، بەو جۆرە نووسینێکی تایبەتیی سەر زەرفەکەی بۆ نووسیوە ، ئیتر کاربەدەستانی دەربار تەماشای نامەکەیان نەکردوەو گەیاندوویانەتە دەستی سولتان خۆی‌و، سولتان بە دەستی خۆی هەلی پچڕیوەو خوێندوویەتیەوە . مەحموود پاشا پاش ئەوەی نامەکە ئەخاتە پۆستەخانەوە ئیتر خۆی دەسبەجێ سواری پاپۆڕ دەبێ‌و لە ڕێگای دەریای رەشەوە ئەڕوا تا ئەگاتە قەفقازو لەو سەفەرەیدا پیاوێکی لەگەلدا دەبێ بە ناوی مەلا حەمدیی سنەیی . پاشان قەفقاز بەجێدەهێلێ‌و ئەڕوا بۆ باکۆ . لە مانگی سەفەری ١٢٠٩ی ك(تشرینی‌یەکەمی١٨٩٢)زدا ئەگاتە باکۆو لەوێ وێنەیەکی خۆی بە بەرگی پیاوێکی هەژارەوە ، کە لەم نووسراوەدا بلاّوی‌دەکەینەوە ، بۆ کەسوکارانی دەنێرێ .

---

(١١٠) سولتان عەبدولحەمید ٢٢ی ئەیلوولی ١٨٤٢ لە کەنیزەکێکی چەرکەسیی سولتان عەبدولمەجید کە ناوی تیری موژگان دەبێت لەدایك بوە. لەیەکەم رۆژی لە دایکبوونیەوە پرو پاگەندەیان بۆ دایکی کرد کە گوایە لە عەبدولمەجیدنیە ، لە خزمەتکارێکی ئەرمەنییە ، کە ئاشپەزی قەسری عەبدولمەجید بوەو ، عەبدولمەجید تاهەفتەیەك دوای لەدایکبوونی ناوی باوکی خۆی پێ‌نەبەخشی ! بەلاّم ئەم پڕو پاگەندە دووزە لەراستیەوە . بڕوانە : لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث ، ج/٣ ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص : ١٢ . هەروا : السلطان عبدالحميد اورخان محمد علی ، بغداد ، مطبعة الخلود ، ص : ٨٢ .

مەحمودپاشای جاف بە بەرگی پیاوێکی
هەزارەوە دوای هەڵهاتن لەلەستەمبول

هەروەکوو خوالێخۆشبوو کەریم بەگی باوکم باسی کردوە ، لە باکۆوە نامەیەکی نووسیوە بۆ قەیسەری رووسیاو داوای یارمەتیی لێ‌کردوە بۆ ئەوەی شۆڕشێك بە یارمەتیی رووسەکان لە ناو کوردەکانی عێراقدا لە دژی عوسمانیی پێك‌بێنێ‌و دڵنیای کردوە کە توانای بە ئەنجامگەیاندنی ئەم کارەی هەیە[111] • بەڵام وا دیارە رووسەکان لەبەر شلۆقیی وەزعیان حیسابێکیان بۆ نەکردوەپێوەندییان لەگەڵ نەبەستوە • مەحموودپاشا کە دەست لە یارمەتیی رووسەکان ئەشۆرێ ، لەگەڵ پیاوەکەیا باکۆ بەجێ ئەهێڵێ‌و روو ئەکاتە ئێران‌و سواری پاپۆڕ دەبێ ، دەگاتە (بەندەرئەنزەلی) کە بەندەرێکە لەسەر دەریاچەی خەزەر کە تا پێش دەوری خومەینی بەندەری پەهلەوییان پێ‌دەگوت •

عەشرەتی جاف کە خەبەری هەڵاتنی مەحموودپاشایان پێ ئەگا فەتاح‌بەگی برای ئەچێ بە پیریەوە لە نیوەی رێدا بەیەك‌ئەگەن • وا دیارە لە نزیکی چوارشەمەبازاڕ بەیەك گەیشتوون‌و ، پێکەوە دێنەوە بۆ ناوچەی جاف تا ئەگەنە (گەڵگە) کە هەواری بەگزادەی جاف بوە لە نزیکی پێنجوێن• جافەکان‌و بەگزادەکان لە مەحموودپاشا کۆدەبنەوەو بەڵێنی دەدەنێ کە هەرچی بکات لە دژی سوڵتان عەبدولحەمید لە گەڵی بن‌و لێی‌جوێ نەبنەوە• سوڵتان عەبدولحەمید بڕیاری لەناوبردنی مەحموود پاشا ئەداو فەرمان دەرئەکا کە نازناوی پاشایەتیی‌و تەنانەت نازناویشی لێ‌بسێننەوەو ، لە هەموو نامەو فەرمانێکدا ناوی دێ بە (فیراریی) یا (یاخیی‌مەحموود) • ناوبراو بە والیی موسڵ‌و والیی بەغدا ئەسپێرێ کە بە مردوویی یا زیندوویی مەحموود پاشا دەسگیر بکەن‌و رەوانەی ئەستەموولی بکەن •

مەحموود پاشا ، وەکوو باسمان‌کرد ، لە بشێویی وەزعی سوڵتان عەبدولحەمیدو جموجووڵی حیزبە موخالیفەکانی ئاگاداربوەو هەر لەو

---

(111) یادداشتەکانی مستەفابەگی کەریم‌بەگ ، دەست خەتە .

بیرەدا بوە کە کارێك بکا یەکێتیی ریزی هۆزەکانی کورد پێکبهێنێ ، تا بتوانن کەڵك لەو هەلە رەخساوە وەربگرنو جۆرە خودموختارییەك بۆ کوردستان وەربگرن • پیرەمێرد لەم رووەوە ئەڵێ :

« هەر سەبارەت بە کوردو ئەو کۆنگرانەی بۆ دەستخستنی مەوجوودییەتێك بۆی ، بەستراوە کۆبوونەوە گەورەکەی کەنار زەڵمە • کە مەحموود پاشا لە ئەستەمووڵ بوو شارەزای بشێویی ئەستەمووڵو وڵاتی عوسمانیی بوو کە ساڵی شەش مانگ مانگانەی کاربەدەستانی دەوڵەت نەئەدرا ئەیزانیی هێزێکیان بۆ هیچ شوێنێ پێ نانێررێ ، جا بەو خولیاوە ساڵێکیان هەرچی پیاوی ناوداری ئەم خاکە هەن هەموویان لە سەرچاوەی زەڵم کۆئەکاتەوە ، لە سلێمانیەوە نەقیبو ، شێخ محەمەدی موفتییو ، ئەحمەدی پاشچاوەشو ، سەییدئەحمەدی بابارەسوولو ئەورەحمان ئاغای عەبدوڵڵا ئاغا •••لە بەری زەهاوەوە فەقێ سەعیدو ، داوود خانی کەلهورو ، هەموو سەرۆك عەشیرەتەکانو ، سمایل بەگی داودەو ، مەجیدپاشای کۆیە کە دۆستی شێخ رەزای مەشهوور بوو ، شێخ محەمەدرەئووفو ، شێخ عەلی ••• خۆلاسە ئەو زەڵمە پڕ بوو ، چەند گفتوگۆو تەرتیباتێ کرا ، منیش لە خزمەتێ نەقیبدا بووم ، بە قەدەر رەئیی عومووميی هیوایان بە قەڵەمی من بوو ، منیش قەلەندەرانە بەو هەموو ماڵە بەگزادەدا ئەسووڕامەوە ، رۆژێ پاشا لە ماڵی کەیخوسرەوبەگی کوڕی خۆیو نەقیب بانگیانکردم • وتیان : خوا رێکی خست ، قەڵەمی خۆت تیژکە ، دەستووری ئیدارەو بەیاننامەت بنووسە • منیش شێتانە هاتمەزوبان وتم : پاشا بە خۆڕایی خۆم ماندوو ناکەم • پاشا ئەمەندە تووڕە بوو سێ جار هەڵساو خۆی دایەوە بەسەر دۆشەکەکەیدا • وتی : بە راس ئەوە چی یێژی ؟ منیش بە جەسارەتێکەوە وتم : پاشا ، ئەگەر تووڕە ببی دەنگ ناکەمو ئەگەر عاجز نابی دەیلێم • فەرمووی : بێژە ! وتم : پاشا وا نەبوە ،

بەلاَم تۆ وەزعیەتی خۆمان وە کەللەڕەقییو خۆبڵندزانینی ئەهلی ئەم خاکە لێك بدەرەوە • لە مەحاڵێ بووم لە شارباژێڕ ، دێیەك هەیە بە ناوی کەنارۆوە، سلێمانی رەسوول ئاغای تیابوو ، ئاغا سێ لویخای بوو : کوێخا ئەحمەدو، کوێخا سمایلو ، کوێخا حەمە • ئەم کوێخایانە هەر یەکە خۆی بە ئاغایێ ئەزانیی ! » •

وا دەرئەکەوێ کە پیرەمێرد بڕوای بە یەکێتیی سەرۆك عەشایەرو شێخو ناودارەکانی کورد نەبوە ، بۆیە هەر لەو وتارەدا ئەڵێت : ئەگەر تۆ حوکمداریت دا بە نەقیبو لە حەقی خۆت چاوت پۆشیی سایری رۆئەسای تیرەکان بە حوکمداریی قوبوولیان نیەو ، ئەڵێن : پاشای باوکت ، مەبەستی حەمەپاشایە ، کە لە سلێمانی موتەسەڕیف بوو و تواناو هێزێکی زۆری بەدەستەوە بوو ، چوو دوای مانگێ جێی هێشت • بڕوا ناکەم رەسووڵئاغای ترشیی فرۆشو ، مەحموودئاغای چۆخەڕەشی میراودەلی ، یا فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە ئەگەر بیانەوێتیش چۆن ئەبنە حوکمدار »(١١٢) •

خەبەری جووڵانەوەی مەحموودپاشا بە رێکوپێکیی ئەگەیشتە حوکوومەتی عوسمانیی • کاربەدەستانی عوسمانیی ترسێکی زۆریان لێ نیشت • بە تایبەتیی سوڵتان عەبدولحەمید خۆی بایەخێکی زۆری بەم مەسەلەیە ئەدا کە بە هەرچۆنێ بوە مەحموودپاشا لە ناوبەرێو لە ئاژاوەی ئاسوودە بێ • بەم نیازەوە فەرمان ئەدا بە کەریمبەگی خانزادەجوانیی ، کە خەڵکی سلێمانیی بوەو ، لە سوپای عوسمانیدا پلەی عەقیدیی ئەمڕۆی هەبوە ، هەزار سوار بۆ گرتنی مەحموودپاشا تەرخان بکات • مەحموودپاشاش کە بەمە ئەزانێ پەنا ئەباتە بەر شاخی زمناکۆو کەریمبەگی

(١١٢) بڕوانە : رۆژنامەی ژیان ، ژمارە ٤٩٧ ، ساڵی ١٩٣٦ ، ل : ٤ • و مەحموودپاشای جاف ، ئومێد ئاشنا ، گۆڤاری کاروان ، هەولێر ، ساڵی ١٩٩٠ •

ناوبراو به هەزار هێسترسوارەوە بەدوایا ئەچیو ، لەو ناوچەی شەمێرانو زمناکۆیەدا تەعقیبی دەکات • مەحموود پاشا بۆ ئەوەی بکەوێتە شەڕێکی توندو گەرمەوە لە کەلیدا ، زمناکۆ بەجێدێلێ ، رووئەکاتە بناری شارەزوورو ئەچێ بۆ (بانی بنۆك) • بەم جۆرە سالێکی خشت ئەمبەرو ئەوبەر دەکات بەکەریم بەگ لە نێوان زمناکۆو بانی بنۆکدا دەیهێنیو دەیبا ، بۆ ئەوەی دەرفەتی بداتێ پەلاماری بدا بیگرێ • بەلام پیریو ناساغیو پڕوپاگەندەی پیاوانو مووچەخۆرانی میریی لە نێوان عەشایەری جافدا سەر بەدەوڵەتی عوسمانیی ، بە تایبەت ئەم پڕوپاگەندەیە کە •• ئەمە کارێکی زۆری کردە سەر دڵو دەروونی دەوروبەرەکانی مەحموود پاشاو ، تەنانەت کەیخوسرەوبەگی کوڕیشی لێ هەلگێڕایەوە • هەروەها ناکۆکیی ناوخۆی نێوان مەحموودپاشاو عوسمان پاشایش ئەوەندەی تر وەزعەکەی لە مەحموودپاشا تاڵتر کردبوو • ئەمە هەمووی بوو بە هۆی بێزاربوونی مەحموودپاشا لەو بارو دۆخەی تیا ئەژیا • لەبەر ئەمانە ئەکەوێتە سەر خەیاڵی دڵدەوەدەسهێنانەوەی سوڵتانو لێبوردنو چاوپۆشیلێکردنی • بۆ ئەم مەبەستە نامەیەك بۆ والیی بەغدا ئەنووسێت[١١٣] ، بۆی باس ئەکا تیا کە ئەیەوێ خۆی بە خۆی بڕوا بۆ لای سوڵتانو لێیئەپرسێ : ئاخۆ بەڵێنی ئەداتێ ئەگەر چوە بەغدا نەیگرێ ؟ والیش لە وەلامدا نامەیەکی بۆ ئەنووسێتو پێیئەڵێ : وەرە بۆ بەغدا ، ناتگرمو بەڵێنیشت ئەدەمێ کە سوڵتان هیچت لێ نەکا • مەحموود پاشا لەسەر نامەو بەڵێنەکەی دێ بۆ بەغداو ، لە ماڵی محەمەد پاشای داغستانیی ئەبێتە میوان • کاتێ بۆ لای والیی ئەڕوا بۆی روون ئەبێتەوە ئەو بەڵێنەی کە دابوو پێی گوایە سوڵتان عەبدولحەمید عەفوی ئەکات ئەگەر بێتو بێتە

---

(١١٣) لەو سەردەمەدا تەقیەدین پاشا والیی بەغدا بوە (١٨٨٠ – ١٨٨٧) بڕوانە : (أربعة قرون في تأريخ العراق الحديث ، لونكريك ، ل : ٣٦١) و (لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث ج/٣ ل : ٤١ – ٤٢) •

بەغدا •• بەدرۆ دەردەچێ • والیی ئیصرار ئەکا بۆ رۆیشتنی بۆ ئەستەمبوڵ چون سوڵتان داوای کردوە(١١٤) •

مەحموودپاشا بە والیی ئەڵێت : ئەڕۆمەوە بۆ ئەستەمبوڵ بەڵام لـە کفرییەوە بە رێگەی موصلدا ، چونکەپارەو شتومەکم لەماڵەوە بەجێهێلاوە، ئـەنێرم بـۆم بێتە کفـریی • والـیی رازیـی ئەبێت وەکـوو ، زیندانیـەك تابوورئاغاسییەك لە تەك پانزە سوار ژاندرمەدا لەتەکیا بن تـا موصـڵ • حەمەعەلی بەگی برای سێ رۆژ بەر لە حەرەکەی مەحموود پاشا بەغـدا جێئەهێڵێو ، هێزێك لەبەگزادەکانو هۆزی جاف پێکەوە ئـەنێو رۆژی گەیشتنی مەحموود پاشا بە قەرەتەپە ، بەم لەشکرە گـەورەوە قەرەتـەپە داگیرئەکات ، بەم جۆرە مەحموود پاشا دەرباز دەکەنو ، مەحموودپاشا روو ئەکاتەوە شاخەکانی زمناکۆو ، دیسانەوە سوارەکانی کەریم بەگ ئەکەونەوە ئەمسەرەوسەری گرتنـی • بـەڵام وا دیـارە ئـەم جارە پڕوپاگەنـدەی پیاوو مووچەخۆرەکانی سوڵتان عەبدولحەمید ئەگاتە رادەیەك خزمەکانـی بەگوێی ناکەنو پشتی ناگرنو ، لە چەند سوارێ زیـاتر کـەسی لەگـەڵا نامێنێو نەخۆشییو پیریی تەنگی پێهەڵئەچنێ(١١٥) لەگەڵ ئەوەشدا پاشا بەم سوارە کەمانەوە لە مەیدانا ئەمێنێو هەر خۆی بەدەستەوە نادا •

---

(١١٤) مستەفابەگ لە یادداشتەکانـیدا ئەڵێت : مەحموودپاشا کاتێ بـۆلای والیی ئەڕوا بە پێچەوانەی ئەوەی لە نامەکەیا نووسیبووی بەو بەڵێنەی دابوویێ نەیگرێ، لە ئیچ قەڵا کە ئێستا وەزارەتـی دیفاعە زیندانیی ئەکا مەحموودپاشا چەند رۆژێك لە زیندانا ئـەمێنێتـەوە ، بەڵام ئازایانـە ئەتوانێ لە هەلێکا خۆی لە دەست یاساولەکانی بەندیخانە دەربازکـاو ، روو ئەکاتەوە ناو جافو پەنا ئەباتەوە بەرچیای زمناکۆ •

(١١٥) ئەڵێن گوایە مەحموودپاشا کە هەستبەپیرییو کەنەفتی خۆی دەکـا داخ ئەخوا کە ئیتر ناتوانێ شتێ بوکورد بکاتو ، ئەڵێت : « تا توانیـم نەمزانیی ، کە زانیم نەمتوانیی ! » •

مەحموود پاشا زۆری لە کاربەدەستانی گەورەی عوسمانیی ناسیوەو ئاشناو برادەری لەناویاندا زۆر هەبوون • یەکێ لەو ئاشنایانەی (شیخ الاسلام ابو الهدی)(١١٦)بوە ، کە پلەیێکی ئایینیی بەرزی لای سولتان عەبدولحەمید هەبوەو زۆری ڕێز لێناوە • مەحموودپاشا نامەیەك بۆئەبولهودا ئەنێرێ داوای ئەوەی تیا لێ ئەکا لە سولتان داوا بکات بیبەخشێت • ئەبولهودایش بە سولتان ئەڵێو تکای لێ دەکا بیبەخشێت • سولتان ئەڵێ : سوێندم خواردوە مەحموود لە ناوەڕاستی ئەستەموولدا لە سێدارە بدەم • خۆم ئەزانم گوناهێکی چەند گەورەی چاوپۆشیی لێنەکراوی بەرانبەرم کردوە •

ئەبولهودا بە سولتان دەڵێ : « العفو عند المقدرة فضیلة تکای ئێمە نەدەنە دواوە باشە » • لە ئەنجاما سولتان لەسەر تکای ئەبولهوداو میردەرویش‌پاشا کە زۆر دۆستی مەحموود پاشا ئەبێ ، دڵی نەرم دەبێو وای لێ دێ کە بڵێ : بە مەرجێ ئەیبەخشم خۆی بەدەستەوە بداو بێ بۆ ئەستەموول• ئەبولهودایش خەبەرەکە بە مەحموود پاشا رائەگەیێنێ ، ئەویش ، کە هیچ چارەیێکی شك نەبردوە ، خۆی بەدەستەوەئەداو بەرەو ئەستەموول بەڕێئەکەوێ •

لەم سەفەرەدا عەلی‌بەگی کوڕیو حەمەعەلی‌بەگی برای لە خزمەتدا

---

(١١٦) (ابوالهدی الصیادی) ساڵی ١٨٤٩ز لە گوندێك لە نزیکی حەلەب لەدایك بوە ، سەر بەتەریقەی رەفاعیی بوە ، لە دوادوایی حوکمی سولتان عەبدولعەزیزدا هاتۆتە ئەستەمبوول ، یەکێ لە باوەڕپێکراوانی سولتان عەبدولحەمید بوە . سولتان خۆی بە موریدی زانیوە . نفووزێکی گەورەی هەبوەو تکای لای سولتان عەبدولحەمید نەگەڕاوەتەوە . (بڕوانە : لمحات اجتماعیة من تأریخ العراق الحدیث ، ج/٣ ، ص : ٣١ - ٣٧) .

بوه • هەر کە ئەگەنە ئەستەموول یەکسەر ئەچنە مالی دەرویش پشا[117] •
ئینجا ئەناتە بارەگای سولتان عەبدولحەمید ، سولتانیش ئەیبەخشیو
روتبەکانی جارانی بۆ ئەگەڕێنێتەوە • مەحموود پاشا کە ئەگەڕێتەوە بۆ
هەلەبجە حوکوومەتی عوسمانیی سەرۆکایەتیی عەشیرەتی جافی جارێکی تر
بۆ دەگەڕێنێتەوە • عوسمان پاشای برای هەر بە قایمقامێتیی ئەمێنێتەوە •
پاش لەسەرتەختداگرتنی سولتان عەبدولحەمید سالی ١٩٠٨ز مەحموود
پاشا هەمیشە دژی رژێمی ئیستیبدادیی بوە ، بە تایبەتی دوای ئەوە حیزبی
(اتحاد وترقی) دەست بەزولمو زۆرداری دەکەنو هەر بەلێنێ بە کوردو
میللەتەکانی تریان دابوو بە درۆ دەردەچیو ئیتر مەحموود پاشا لەم
قۆناخەدا هەولیداوە یەکێتییو یەکدلیی لە نێوان سەرۆکهۆزەکانو
پیاوماقوولانی کوردا پێکبێنێو بۆ ئەوەی مافێ بۆ کورد بپچڕێ • لەم
بارەوە نامەیەکی زۆر بۆ پیاوە ناسراوەکانی کورد ئەنووسێ • یەکێ لەو
نامانەی ، کە بۆ ئەو ئامانجەی بۆ حاکمی بانەی نووسیوە ، دابووی بە
عەلیبەگی رۆستەمبەگی خزمی خۆی ، کە دایکی لە بەگزادەکانی بانە بوو •
تورکەکان لە جێگایەک ئەم نامەیان بەدەست عەلیبەگەوە گرتبووو ، لەسەر
ئەمە عەلیبەگیان دا بە مەحکەمەی موسل • ئەگەر (اتحاد)یەکان
نەڕووخابان عەلیبەگو مەحموود پاشا تێدادەچوون • هەروەها لەم بارەوە
مەحموودپاشا نامەیێکی تریشی بۆ غولام رەزاخانی پشتکۆ نووسیوەو
پەیمانی لەگەلدا بەستوە کە بۆ کورد هەولبدەن • تا ئێستاش وەلامی ئەم
نامانە ماونو لە کتێبخانەکەی حەسەنفەهمی جافدان[118] •

---

(١١٧) ئەم دەرویشپاشایە پیاوێکی رەوشتبەرزبوەو چاکبوە ، ئامۆزایەکی سولتان عەبدولحەمیدی خواستوە کە ناوی ناظمەسولتان بوە • زۆر دۆستی مەحموودپاشا بوە •

(١١٨) یادداشتەکانی حەسەنفەهمی جاف دەستنووسە •

ناله‌باریی بارودۆخی ئابووریـی ئیمپراتۆرییـه‌تی عوسمـانیی پـاش سه‌رکه‌وتنی رژیمی (اتحاد)یه‌کان‌و سیاسه‌تی به‌تورکردنی ئه‌و نه‌ته‌وانه‌ی که له‌ژێر سێبه‌ری ئیمپراتۆریی عوسمانیدا ئه‌ژیان‌و هه‌وڵدانی کاربه‌ده‌ستانی ئه‌م رژێمه به تایبه‌ت سێ فه‌رمانده سته‌مگه‌ره‌که‌ی رژێمی ئیتتیحادیه‌کـان ئه‌نوه‌رپاشاو ، ته‌لعه‌ت‌پاشاو ، جه‌مال‌پاشا[119] به‌ده‌ستێـکـی پۆڵایینـه‌وه خه‌باتی نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وڵه‌تی عوسمانییان له‌ناو ده‌برد .

ئه‌وه‌ی شایانی باسه نه‌ته‌وه غه‌یره تورکه‌کانی ئیمپراتۆریی عوسمانیی جموجـوولێکی زۆریـان ده‌س‌پێکـردبوو دژی کاربه‌ده‌سـتـانی ده‌وڵه‌تـی عوسمانیی‌و ، گه‌لی کوردیش له زۆر ناوچه‌ی کوردستاندا بۆ به‌ده‌سهێنانی ئازادیی‌و سه‌ربه‌ستیی چه‌ندین شۆڕشیان به‌رپاکردبوو ، به‌ڵام نه‌بوونـی یه‌کێتیی‌و پێوه‌ندیی قایم‌و پته‌و له نێوان شۆڕشگێڕه‌کاندا یه‌کێ له هـه‌ره هۆیه سه‌ره‌کیه‌کانی له‌ناوچوونی ئه‌م شۆڕشانه بوو له کوردستانا[120] .

له‌م رووه‌وه گاردلیڤسکی ئه‌نووسێت: «کورده‌کان هه‌ر به ته‌نیا رائه‌په‌ڕین هه‌ستیان‌کرد ئه‌و هێزو توانایه‌یان نیه شتێکی پێ ده‌ستبخه‌ن . له‌به‌ر ئه‌وه که‌وتنه رێگاخۆشکردن بۆ ئه‌وه‌ی له‌گـه‌ڵ ئـه‌رمه‌نه‌کانـدا رێك‌بکـه‌ون‌و به‌یه‌که‌وه رێگای خه‌باتکردن بگرنه‌به‌رو ، مافه‌کانیان ده‌ست‌بخـه‌ن . لـه هاوینی ساڵی ١٩٠٩دا پارتی (اتحادوترقی)چه‌ند که‌سان‌و سیخوڕیان به نهێنیی نارده ویلایـه‌تی رۆژهـه‌ڵاتی‌یه‌کـانی تورکیـا . ئـه‌م که‌سانـه ئه‌وه‌یـان پێ‌سپێردرابوو تۆوی دووبه‌ره‌کیی له نێوان کوردو ئه‌رمه‌نه‌کاندا بچێنن . جیاوازیی بیروڕای سه‌رۆك‌و سه‌رکرده‌کـانی کـورد هـۆی هه‌ره‌گـه‌وره‌و

---

(١١٩) ئه‌م جه‌مال‌پاشایه له لایه‌ن نیشتمانپه‌روه‌ره عه‌ره‌به‌کانه‌وه به جه‌مـال خوێنرێژ به‌ناوبانگه .

(١٢٠) بڕوانه : كردستان في الحرب العالمية الاولى د. كمال مظهر ، ترجمـة محمد الملا عبدالكريم . ص : ١١٥ .

کۆسپی سەرەکیی بوو لە رێی یەکگرتنی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردا • هەر بۆ نموونە شێخ عەبدولقادری سەرۆکی شەمدینان شیرو تیری لە ئەمین‌بەدرخانی میری بۆتان ئەسوو • هەردووکیان چاویان لەوە بڕیبوو ببنە سەرۆك‌و سەرکردەی هەموو کوردەکانی تورکیا • ئەمین‌بەدرخان پاکانەی بۆ لافلێدانەکەی خۆی بەوە ئەکرد گوایە میرنشینی بۆتان لە کۆنەوە هەبوەو خاوەن سایەو دەسەلات بوە ، هەرچی شەمدینانە ئەوە لەوە زیاتر شێخ‌و سەییدو خاوەن دەروێش بن هیچی تر نەبوون ، لایەنگیرانی شێخ عەبدولقادر ئەوەیان بلاوئەکردەوە کە میرنشینی بۆتان هەر ئەوەی لەدەست هاتوە سەرکردەی سوپایی‌و نەك حوکمدار دروست‌بکات • هەردوولاشیان لای کاربەدەستانی تورك بوختانیان بۆ یەکتریی ئەکردو بۆ یەکیان تێ‌ئەچان(١٢١) •

لە شۆڕشی گەورەی میللەتەکانی ئێراندا کە لایەنگیرانی دەستوور بوون لە چەند شوێنێکدا کاریان گرتەدەست‌و لە تەمووزی سالی ١٩٠٩دا محەمەدعەلی شای کوڕی مظەفەرەدین شایان دەرپەڕان •

دەوری کوردەکان لەو رووداوانەدا گەورە نەبوو ، زۆر پشتی شاو دەستگای کۆنەپەرستانیان نەگرت ، چونکە قەت شتێکی باشیان لە شاو دەستگای حوکوومەتی شاوە دەستگیر نەبووبوو • لە هەمان‌کاتیشدا شۆڕشگێڕە دەستوورخوازەکان هیچی وایان نەکرد دۆخی گرانی جەماوەری کوردستان چاك بکەن ، ئەوەندە بە تەنگ رووداوەکانی تری ولاتەوە نەبوون ، سەرۆکە کوردەکان لە کرمانشا رازیی نەبوون لەگەل بەختیاریەکاندا یەك‌بگرن ، ئەوانەی لەگەل شۆڕشگێڕەکانی گەیلاندا بەرەوتاران ئەکشان • کوردەکانی خان‌نشینی ماکۆ زۆر جار رووی ئەدا

---

(١٢١) کێشەی کورد (١٨٩٦ ـ ١٩١٧) م،س لازاریف ، بەرگی‌یەکەم ، تەرجەمەی کاوس قەفتان ، بەغدا ، سالی ١٩٨٩ ، ل : ٢٢٦ •

ئەبوونە داردەستی خانی ماکۆ کە یەکێك لە کۆنەپەرستە ناودارەکانی ئێران بوو • بەشداریی ئەو هێزانەیان ئەکرد کە ئەچوون بەگژ پێشمەرگە لایەنگیرەکانی دەستووردا • شۆڕشگێڕەکانیش هەوڵیان ئەدا کوردەکان بۆ سوودی خۆیان بەکاربهێنن ، نموونەش رۆژانی خەباتە پاڵەوانانەکەی پایزوزستانی ساڵی ١٩١١بوو لە تەورێز • خۆ ئەگەر سەرۆکە کوردەکان جاروبار یارمەتیی لایەنگیرانی دەستووریان بدابایە ئەوە لەبەر ئەوە بوو سوودی خۆیانی تێدابوو ، کوردەکان لە دوارۆژانی شۆڕشەکەدا بوونە هێزی بناغەیی بزووتنەوەی کۆنەپەرستان کەواتە (سالارالدولە) سەرۆکایەتیی ئەکرد (ابوالفتح میرزا سالارالدولە) کوڕی سێهەمی مظەفەرەدین‌شای قاجارە • (سالارالدولە)مرۆڤێکی بوڵەندپەروازو سروشتێکی سەرکەشی هەبوو ، لە سەردەمی باوکیدا ئارەزووی وەلیعەهدیی بوە ، رۆژگاری تێ‌ئەپەڕان • دوای مردنی مظەفەرەدین‌شاە ٢٤ی ذیلقەعدەی ساڵی ١٣٢٤ی‌ك ئیعلانی پاشایی خۆیی کردو ، لایەنگیرانی دەستوور ، چون دژی محەمەدعەلی‌شای برای بوون‌و بڕوایان پێی نەبوو ، لەسەرەتاوە پشتیوانییان لێ‌کرد دژی محەمەدعەلی‌شای برای ئەو سەردەمە (سالارالدولە) فرمانڕەوای کوردستان وپەیوەندی لایەنگیرانی دەستوور میرزا (نصرالله) لە گەڵ (سالارالدولە)دا لە رێی حاجی (ملك‌المتكلمين)ەوە بوو ،(سالارالدولە)بە ناوی لایەنگیرانی دەستوورەوە خێڵ‌و هۆزەکانی ناوچەی کرماشان‌و رۆژئاوای ئێرانی لە خۆی کۆکردەوەو ئیعلانی پاشایەتیی خۆیی کرد ، بەڵام ئەم هەوڵ‌و کۆششەی نەگەیشتە ئۆناخێك چون لایەنگیرانی دەستوور دەستیان لە پشتیوانیی ناوبراو هەڵگرت‌و هێزەکانی محەمەدعەلی‌شای برای سەرکەوتن بەسەر لایەنگیرانی (سالارالدولە)دا لە ناوچەی نەهاوەندا زۆربەی لەشکرەکەی (سالارالدولە) لە کوردەکانی خواروو ، واتە کوردستانی عێراق بوو ، کە بریتیی بوون لە هۆزی جاف ،

هۆزی زەنگنە ، هەروەها کوردەکانی موکریانو خانەکانی سەقزیش دایانە پالی • لە ناوەڕاستی تەمووزی ١٩١١دا بانگیدا کە سەرداری هەموو کوردستانە • ئەوەی شایانی باسە لەو سەردەمەدا هێزی لایەنگیرانی دەستوور سەرکەوتنە سەر محەمەدعەلیشاداو دەریانپەڕان بۆ رووسیا • بەلام محەمەدعەلی شاە دەستبەردار نەبوو لەوێوە لەگەل (سالارالدولە)ی برایدا ڕێککەوت کە هەردوکیان بەهێزەکانیانەوە بەرەو تاران بکشێنو لە دەستی لایەنگرانی دەستووریی رزگاری کەن • زۆری نەخایان زۆربەی کوردەکان لە دەورو بەری (سالارالدولە)دوورکەوتنەوە ، لە پێش هەموان خانەکانی پسقیو کوردەکانی موکریو بەگزادە جافەکان دەستبەرداری بوون • (سالارالدولە)بەرە بەرد هیچ هێزێکی بە دەستەوە نەماو لەم ماوەدا هاتوەتە مالی مەحموودپاشای جاف بۆ کۆمەکخوازیی ، بەلام مەحموودپاشا زۆر گوێی نەداوەتیو لە رەوشتو ئەخلاقی ناڕازیی بوە ، بەلام کەیخوسرەوبەگی کوڕی مەحموودپاشا یارمەتیی داوە وایزانیوە ئایندەی (سالارالدولە)روونەو ئەبێتە پاشای ئێران • بەلام کێشەو هەرای (سالارالدولە)سەری نەگرتو ناوبراو سەری لە ئەوروپاوە دەرکرد (١٢٢) •

بەعزێ لە نووسەرانی کورد ، کە خۆیان بەسەر چەپدا سەپاندوە • لەو بڕوادان لێهاتوەکانی جاف لەگەڵ حوکوومەتو رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستاندا خۆیان گونجاندوە، لە نێوان دوو هێزی دەولەتەکانی عوسمانییو فارسدا خزمەتگوزار بوونو ، لەو سەردەمەیشدا هەستی نەتەوایەتیی نەگەیشتوەتە رادەی دروستبوونی ڕێکخراوو گرۆی سیاسیی

---

(١٢٢) بروانە : تأریخ‌مشروطە ایران . احمد کسروی ، تهران ١٣٤٦ ، ص : ٢٦٧ ، ٢٦٨ . هەروا : کێشەیکوردل : ٢٩٢ . هەروابروانە : وتاری سرهنگ سپهر مسعودی معتمدی بە سەردێری غائلە سالارالدولە . گۆڤاری بررسیهای تأریخی ، شمارە٣،٤ ، سالی سێهەم مرداد ــ آبان ١٣٤٧ ــ ١٩٦٨ .

تا شەخسی وەك مەحموودپاشا کاری تێدا بکات‌و ، ئەگەر ئەم ڕێکخراوانە هەیشبووبن هیچ کات جافەکان ئامادەی ئەو کارانە نەبوون[١٢٣] .

نازانین ئەم نووسەرانە بە چ بەڵگەیەك بەو قەناعەتە گەیشتوون کە لەو سەردەمەدا هەستی نەتەوایەتیی نەگەیشتبوە رادەی دروستبوونی ڕێکخراوو گرۆی سیاسیی ؟ هەستی نەتەوایەتیی گەلی کورد هەر لە سەدەی شازدەهەمەوە چەکەرەی کردوەو ، مەم‌وزینەکەی ئەحمەدی خانیی‌و ، شەرەفنامەکەی شەرەفخانی بەدلیسیی‌و ، پاشان شۆڕشەکانی کورد سەرلەبەرو ، ڕێکخراوەکانی ١٩٠٨ لە ئەستەموول‌و ، دەرچوونی چەندین ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردیی‌و تورکیی ڕۆشنبیریی‌و سیاسیی‌و کۆمەڵەی خۆیبوون‌و ... هتد هەموو بەڵگەی چەوتیی راکەی ئەم نووسەرانەیە . ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی ترەوە ئەم باوەڕەتان کە گوایە ئەمسالی مەحموود پاشا ئامادەی چوونەڕیزی ڕێکخراوە سیاسیەکان نەبوونەو ، ئەگەر کاری سیاسیی ، حیزبیی ، شۆڕش‌و بزووتنەوەیەك هەبوایە ، کاریان تێدا نەدەکرد ..هەر پووچەو ، نازانین ئەم فەرزی مەحاڵە لە چ شەرایتێکی زاتیی‌و مەوزووعیی قۆناخەکەوە هەڵێنجاوە ؟ ئەوەی راستیی بێ هیچ فەرمانڕەوایێکی داگیرکەر دروستکەری هیچ خاوەن دەسەڵاتێکی‌نە دەرەبەگایەتیی‌و نە شێخایەتیی نەبوون‌و ، ئەگەر بیسەلمێنین نەتەوەی کورد وەك نەتەوەکانی تر قۆناخی کۆمەڵایەتیی بڕیبێ ، ئەبێ بڵێین : باری کۆمەڵایەتیی‌و هەلومەرجی قۆناخی مێژووینە دروستی کردوون[١٢٤] .

---

(١٢٣) بڕوانە : مۆمێکی نیوەتەمەن‌و وەڵامی مێژوو ، نەجمەدین عەزیزبیانی ، مامۆستای کورد ، ژمارە ١٥ ، سوید ، پایزی ١٩٩٢ ، ل : ٣٩ .

(١٢٤) بڕوانە : وتاری : خوایەلە دۆستانم بمپارێزی دژمنانم لەسەر خۆم ، حەسەن‌گەرمیانیی ، مامۆستای کورد ژ : ١٧ ـ ١٨ ، بەهارو هاوینی ١٩٩٣ ل : ٨٢ .

بێگومان مەحموودپاشا قۆناخی مێژووی میللەتی کورد دروستی کردوە نەك پاشاو سولتانەکانی ئێرانو عوسمانیی • مەحموود پاشا وەك سەرەك هۆزێکی نیشتمانپەروەری کورد هەستی بەم سیاسەتە نالەبارەو دژی کوردەی ئیتتیحادیەکان کردبوو ، لە سیاسەتی ئیتتیحادیەکان نارازیی بوە ، بەلام بە دەسپێکردنی شەڕی یەکەمی جیهانیی ١٩١٤–١٩١٨کاربەدەستانی ئیتتیحادیەکانو ئەلمانەکانی هاوپەیمانیان هەولو تەقەلایەکی زۆریاندابوو بۆ بەهێزکردنی هەستی ئیسلامەتیی لە نێوان میللەتەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیداو لە هەموو ناوچەیەکی ئەم ئیمپراتۆریەتەدا پیاوانی ئاین خەڵکیان هاندەدا بۆ جیهاد دژی داگیرکەرە کافرەکان ، کە بریتیی بوون لە دەوڵەتە هاوپەیمانەکان • ئەم پڕوپاگەندەیە کارێکی زۆری کردبوە سەر ناوچەی کوردستانو ، ئەبینین کە خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی نەمر پاش ئەوەی ئینگلیزەکان بەسرەیان داگیرکرد هەر وەکوو ئیتتیحادیەکانی بە بەرپرسیاری کوژرانی باوکی دەزانی ، بەلام هاوکاریی خۆی لەگەڵ تورکەکان لە دژ ئینگلیزەکان دەس پێکردو لە شەڕەکەی شوعەیبەدا بەشداریی کرد • مەحموودپاشای جافیش لەبەر هەستی دینیی لەسەر داخوازیی تورکەکان هەزار سوار جافی بە سەرۆکایەتیی حەمەعەلی برایو کەریم بەگی فەتاح بەگی برازای نارد بۆ ئەم شەڕە(١٢٥) •

---

(١٢٥) بەداخەرە مامۆستای بەڕێز موکەڕەم تالەبانیی لە کتێبی (ابراهیم خان ثائر من کردستان)دا باسی بەشداربوونی جافەکانی لەم شەڕەدا نەکردوە • وا دیارە نەیبیستوە ئەگینا باسی ئەکرد •

مامۆستا د. کەمال مەزهەری بەڕێزیش لە گۆڤاری رۆشنبیری نوێی ژمارە ١٢٥ی ساڵی ١٩٩٠ لە وتاری کوردو شەڕی شوعەیبەدا نووسیویە : « بەشی هەرەزۆر ئەو سێ هەزار کوردەی چوونە شەڕی ئینگلیز بریتیی بوون لە لایەنگرانی شێخمەحموودو کوڕگەلی داودەو

تورکەکان لە پەلاماردانی قەڵای شوعەیبەدا شکان‌و فەرماندەی هێزی عوسمانیەکان‌و سولەیمان‌عەسکەریی لە داخان بە دەمانچە خۆی کوشت(١٢٦) .

ئیتر عەشایەرە کوردەکانیش پاش خەسارەتێکی زۆر بڵاوەیان لێ کرد. لە یادداشتەکانی مستەفابەگدا ، کە کەریم‌بەگی باوکی ئەیگێڕێتەوە ، ئەڵێ : خوالێخۆشبوو تۆفیق وەهبی بەگ لە شەڕی شوعەیبەدا یەکێ لە ئەفسەرە ناودارەکانی لەشکری تورك بوە ، تەمێی سەرەك هۆزە کوردەکان ، بە تایبەت خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگی جاف دەکات : کە بە خۆڕایی کورد لە پێناوی تورکدا بەکوشت مەدەن . شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگ قسەکەی بەجێ دەزانن‌و بەگوێی ئەکەن ، کەریم‌بەگ ئەڵێ : من لەبەر تافی لاویی‌و لەبەر خوێنگەرمی‌و حەزبەناودەرکردن پێم خۆش بوو لە شەڕەکەدا بەردەوام بین(١٢٧) .

شایانی باسە هەر ئەم هەستی ئایینییە بوو هانی کوردەکانی دژی لەشکری رووسەکان دا ، ئەو لەشکرە رووسەی کە پەلاماری ناوچەکانی

دەلۆو زەنگەنەو هەمەوەندو جافی دەوروبەری کەلار ». مامۆستا د. کەمال مەزهەر وا دیارە نەیبیستوە ئەم جافی دەورو بەری کەلارە کێ سەرکردایەتیی کردوون ، ئەگینا ئەینووسی .

(١٢٦) بۆ زۆرتر ئاگاداریی لە بابەتی ئەم شەڕەوە بڕوانە : لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث ، علي الوردي ، بغداد ، ١٩٧٤ ، ص : ١٤٥ .

(١٢٧) نووسەری ئەم لێکۆڵینەوە ساڵی ١٩٧٨ لەگەڵ تەحسین‌بەگی یەزیدیدا لە لەندەن چوەتە ماڵی تۆفیق وەهبی‌بەگ‌و چۆنێتی ئەم رووداوەی لێ‌پرسیوە ، ئەویش لە وەڵاما وتوویە : چون ئەمزانیی خەسارەتی کوردەکان زۆرئەبێت‌و سەرکەوتنی تورکەکان مەحاڵە ، ئامۆژگاریی شێخ مەحموودو حەمەعەلی بەگی جافم کردو پێم‌وتن : بەفیڕۆ کورد بۆ داگیرکەر بە کوشت‌مەدەن ، قسەکەم کاری کرد ، دوای خەسارەتێکی کەم بڵاوەیان‌لێ‌کرد .

کوردستانیان داو زوڵمو زۆرێکی فراوانیان لە دانیشتوانی ئەو ناوچەیە کرد • ئەم هەستە بوە هۆی سەرەکیی هاوکاریی کوردەکان لەگەڵ لەشکری عوسمانیدا ، ئەوەبوو کاتێ دەوڵەتی عوسمانیی داوای لە مەحموودپاشاو سەرۆك هۆزەکوردەکانی تری کرد کە لە دژی رووسەکان یارمەتییان بدەن هۆزی جاف بە فەرمانی مەحموودپاشا تاهیربەگی وەسمانپاشا ، عەلی بەگی مەحموودپاشا ، حسەین بەگی مەحموودپاشا ، حسەین بەگی حەسەن بەگ . حەمەسەعیدبەگو حەسەن بەگی وەڵەدبەگو ، عەلی بەگی ئەحمەدبەگی وەڵەدبەگ •• دژی رووسەکان بەشەڕهاتن ، ئەم شەڕەیش لە مەحاڵی سەقز لە ناوچەی (قاتانقۆری)دا رووی‌داوە خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیدزادە لەم شەڕەدا دەورێکی گەورەی هەبوەو ، ئەوەی شایانی باسە لەشکری تورك لەم شەڕەدا دەورێکی گەورەی هەبوە ، ئەوەی شایانی باسە لەشکری تورك لەم شەڕەدا بە هاوکاری کوردەکان ئازایانە دژی لەشکری رووس شەڕیانکردو ، بە هەموو لایەکیانەوە توانییان بەربەستی هێرشی لەشکری رووسەکان بکەن •

بەڕێز شێخ عوسمانی شێخ عەلائەدین نەقشبەندیی بۆمی گێڕایەوە کە خۆی لاو بوە لەم شەڕەدا بەشداریی کردوەو ، زۆربەی عەشایەری کورد ئازایانە شانبەشانی تورکەکان دژی رووسەکان شەڕیانکردوە •

هەر لەو دەورەدا کە دەورەی ئیتتیحادیەکانە مەحموودپاشا سەرکردەی هێزێکی عەشایەری جاف ئەبێ لەگەڵ تابوورێ عەسکەری تورك بە سەرکردایەتیی حسەین‌رەئووف بەگو بەهاءبەگ ، ئەیانویست ناوچەی رۆژاوای ئێران ، بە تایبەت کرماشان داگیربکەن[١٢٨] •

---

(١٢٨) لونگریك ئەڵێت : هێزی جاف لە ناو ئەو هێزانەدا بوون کە لە رۆژاوای ئێران شەڕیانکرد • بڕوانە : تاريخ العراق الحديث من سنة ١٩٠٠ — ١٩٥٠ ، بغداد ، ١٩٨٨ ، ص : ١٠٤ •

عوسمانیەکان داوا لە مەحموودپاشای جاف دەکەن لەگەڵ ئەم لەشکرەدا بەخۆیو دەستو پەیوەندیەوە بڕوات ، ئەگەر چی مەحموودپاشا پێش ئەم داخوازیەی ئیتتیحادیەکان لەبەر هەندێ کارو باری سیاسیی کاربەدەستانی ئیتتیحادیەکان کەوتبوونە گومانەوە لێی . لە راستییا مەحموودپاشا نەیئەویست لەگەڵیان هاوکاریی بکات ، بەڵام ناچار لەگەڵ لەشکرەکەدا رۆیشت لە ناوچەی کرندا عەشرەتی سەنجاویی قەڵخانییو هۆزە هاوکارەکانیان جافەکان دەشکێنن‌و بەرەو قەسری شیرین دەگەڕێنەوە[١٢٩]. لەم روەوە سەرەکی بەشی جەنگاوەری قەفقاس ئەنووسێت : زۆری کوردەکان هیچ جۆرە هەستێکی خۆشەویستییو دۆستایەتییان بەرانبەر بە حوکوومەتی تورك نیە . ئەو حوکوومەتەی هیچ باشیەکیان لێ‌نەدیوەو بە پێچەوانەوە چاوەڕوانن خراپەیان لێ‌بوەشێتەوە . سەرەڕای هەموو ئەو چەكو جبەخانەی داویانە بە چەند خێڵێکی کورد ، وەك خێڵی جافو ، ئەو هەموو پەلاتیقەی بۆ چەند سەرۆکێکی تری کوردی ئەکەن ، کەچیی کوردەکان هەر ناحەزن ، هەر بۆنموونە ئاغای خێڵێکی کورد کە نزیکەی دە هەزار کەس دەبێ وتی : خێڵەکەی پێی خۆشە ببێتە رەعیەی رووسیا ، چونکە دادپەروەریی لە رووسیا زۆرترە نەك هەر لە

(١٢٩) عەلی‌ئەکبەر خانی رەئیسی عێلی سەنجاویی شۆڕشێکی لە شاری کرندا دژی تورك بەرپاکرد ، سەرلەشکرێکی تورکی کوشتو دوو فەرماندەی تورکی حسەین‌رەئووف بەگو ضیائەدین‌بەگی شکاند ئەم دوو فەرماندەی تورکە صەدان کوردیان بەبێ‌تاوان کوشتبوو ، سەرداری بۆکانیشیان لە سێدارە دابوو ، ئەم عەلی‌ئەکبەرخانە دژی شارەزاخان لەسەر ئەمە کە پشتیوانیی لە ئەحمەدخانی قاجار ئەکردو لە دەست ناوبراو هەڵاتو خۆی گەیاندە ناوچەی جافو بەسەدو پەنجاسوارەوە چوە ماڵی عوسمان‌پاشای جاف ، سێ مانگێ لە ماڵیاندا میوان بوو ، ئەم عەلی‌ئەکبەرخانە لە یادداشتەکانیدا باسی ئەم رووداوەی کردوەو بە رێزەوە باسی میوانداریی خانمی وەسمان‌پاشای جاف دەکات . پێشەکیی نووس خۆی ئەم یادداشتانەی لە کتێبخانەکەی د.سەنجاویدا پاش هەرای خومەینی دیوە . لەم ئاخرەدا بیستم لە دەرەوەی ئێران چاپکراوە .

ئەنادۆڵ ، بگرە لە عێراقیشدا گەلێك لە خێڵەكان ئەو حەزەیان خستوەتە روو كە پەیوەندییان لەگەڵ رووسیادا هەبێت[١٣٠] .

لە راستیدا ئیتتیحادیەكان لە هەڵوێستی كوردەكان رازیی نەبوون . چونكە باش ئەیانزانیی سەرەكهۆزە كوردەكان لەگەڵ رووس‌و ئینگلیزدا پەیوەندییان هەیەو ، زۆر چاكیان لێ روون‌بوو كە میللەتی كورد بە هیچ جۆرێ لەگەڵیاندا نیەو ، عەتفی كوردیان بەیەكجاریی لە دەست‌داوە .

ئەوە بوو زۆری نەبرد لە ساڵەكانی پێش شەڕی گیتیی یەكەمدا ناوچەكانی خوارووی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ‌و كوردستانی خواروو (عێراق) بوەتە بنكەی بزووتنەوەی رزگاریخوازیی كوردو ، لەوێوە زۆربەی بزووتنەوەكانی كورد دژی زۆرداریەتی توركیا تەقینەوە . ئەوەی راستیی بێ ئاژاوەو راپەڕین لە خوارووی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵدا قەت وەستانی بەخۆیەوە نەدی ، دەسەڵاتی میریی لەم ناوچانەدا هەرگیز چەسپاو نەبوو . لە چەند ناوچەیەكی تریشدا ئەو دەسەڵاتە رووكەش‌و سەرزاریی بوو . هەر بۆ نموونە خێڵی جاف(٥)هەزار ماڵ دەبن قەت سەرانەو باجیان بە میریی نەئەدا ، بگرە زۆربەی خێڵی جاف ، كە بەشێكیان لە ئێرانیشدا بوون دانیان بە هیچ دەسەڵاتێكدا نەئەنا ، خێڵی هەمەوەندو كوردەكانی بۆتان(٢٥) خێڵ بوون رق‌وكینەییەكی هەمیشەییان بەرانبەر بە حوكوومەتی تورك هەبوو[١٣١] .

بەم بۆنەوە بە تایبەت لە قۆناغە دواییەكانی شەڕی یەكەمی جیهانیدا حوكوومەتی ئیتتیحادیەكان بە توندو تیژییەكی فراوانەوە هەوڵی تواندنەوەی میللەتی كوردیان دابوو[١٣٢] .

---

(١٣٠) كێشەی كورد ، م،س‌لازاریف ، ١٨٩٦ ـ ١٩١٧ل : ٣٢٤ .

(١٣١) كێشەی‌كورد ، م،س لازاریف ، ٣٣٢ .

(١٣٢) كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ص : ٢١٨ .

میللەتی کورد لەم قۆناغـەدا شۆڕشێکـی زۆریـان بـەرپا کـردو ، شۆڕشەکەشیان زۆر جێگای کوردستانی گرتەوەو هۆیەکانیشی ئەو زوڵم و زۆرانە بوون کە ئیتتیحادیەکان لە کوردیان ئەکرد •

ئەم خەبات و هـەوڵ و کۆششی کـوردە پەیمانی سیڤـەری ١٩٢٠ی لێهاتەگۆڕێ ، بەڵام بە هاتنەمەیدانی کەمالییەکان و بەستنی پەیمانی لۆزان هـەر مافـێ کـە بۆ کـورد دانرابوو بەئـاوادرا ، چونکـە کـاربەدەستە هاوپەیمانەکان ، کە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا سەرکەوتبوون ، پشتیان لەو مافانە کردو کەوتنە هەڵپەی میراتبەشکردن • ئەمەیش هەرچەندە بە هۆیەکی گەورە دەژمێررێ بەڵام وەنەبێ تەنها هۆی لەناوچوونی مافەکـانی کـورد بێ ، چونکە هۆی تر زۆرن ، لێرەدا بە بەریەوە نیە بە درێژیی باسی لێـوە بکەین • هۆزی جـافیش وەك هەموو هۆزەکـانی تری کـورد گرفتـاری فرتوفێڵی ئینگلیزەکان بوون ، هەروەك دەوڵەتی عوسمانیی هەوڵیانداوە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان ، کوردەکان هاوکارییان لەگەڵ بکەن و ، لـەم روەوە تەماحیان بەبەر سەرەك هۆزە جافەکان ناوە هاوکارییان لەگەڵدا بکەن •

بە فەرمانی حوکوومەتی ئینگلیز مێجەر نۆئێل پاش داگیرکردنی شاری سلێمانی چوو بۆ لای مەحموودپاشا ، کە ئەو سەروەختە لە دووئاوانی زەڵم بوە • هەر کە خەبەری ئەدەنێ کەوا مێجەر نۆئێل لەگەڵ چەند ئەفسەرێکـی پایەبڵندی ئینگلیزدا هاتوە ، بەپیریانەوە ناچێ و بەرگی پاشایەتیی عوسمانیی لەبەرئەکاو ، هەرچی نیشانەو میدالی پێبەخشراوی ئەبێ سەرلەبەری بەقـەد خۆیدا ئەکاو لەناو رەشماڵەکەیدا چاوەڕێیان ئەکا • کاتێ مێجەر نۆئێل دێ و مەحموودپاشا بەو بەرگ و هەیتوهووتەوە ئەبینێ و تەماشا ئەکا روتبەکەی لە روتبەی ئەو زۆرترە ، یەکسەر لە بەردەمیدا تەمەنایەکی بۆ ئەکێشـێ و لـە حوزوورا رائەوەستێ و دانانیشێ تا مەحموودپاشا خولکی دانیشتنی ئەکا •

پاش بەخێرهاتنکردنی مێجەر نۆئێل ئەڵێ : جەنـابی پاشـا ئەزانیی بۆ چـی مەبەستێ هاتووین ؟ پاشا لە وەلامیدا ئەڵێ : بیشزانم حەز ئەکەم لە زمانـی خۆتانی ببیستم • مێجەر نۆئێل ئەڵێ : ئینـگلیز ئـەیەوێ خزمەتی ناوچـەی کوردستان بکاو یارمەتیی میللەتی کورد بداو ، مافی بۆ دانێو لە دەســـت زولمو زۆری عوسمانییایی رز گاری • بۆ ئەم نیازەش چاوەڕوانی پیاوێکی وەکو جەنابنە ، لە سەرکردەی هۆزی جافی ، هاوکاریمان لە ئـەمدا بکـا • مەحموودپاشا لە وەلامدا بێ پێچو پەنا یەکسەر ئەڵێ : بەداخەوە لەبەر سێ هۆ من ناتوانم هاوکاریتان بکەم •

یەکـەم ئەوەیە : کـە باوەڕم ئەوەندە بەهێز نیە مەبەستـان راسـت بێ ، ئەگەر ئێوە بەڕاستیی بتانەوێ خزمەتی میللەتی کورد بکەنو مەبەستتان راست بێ هەزاری وەکو منیشتان لەگەڵا نەبێ ، هەر ئێوە سەرئەکەون •

دووەم ئەوەیە : کە من موسوڵمانمو بیروباوەڕی ئایینم یەکجار بەهێزەو ئەم بیرو باوەڕەم ڕێگای ئەوەم نادا هاوکاریتان لەگەڵدا بکەم •

سێیەم ئەوەیە : کە پیربوومو تاوی هەڵسوکەوتم لێبڕاوەو بۆ کـاری وەها دەستنادەم • ئینجـا ئینگلیزەکـان بۆیـان دەرکـەوت هەڵوێستـی مەحموودپاشا ئەمەیە کەوتنە لاوازکردنی دەسەلاتی مەحموودپاشاو هـۆزی جاف • مەحموودپاشایش ئەوەندە پیرو بێهێز بووبوو هیچی وای پێ نەئەکرا بەربەرەکانی ئینگلیزی پێ بکا •

مەحموودپاشا لەگەڵ خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیددا نێوانیان خۆش نەبوەو ، لە حەقیقەتدا هۆی دووبەرەکیی سەرۆکـەکانی هۆزی جـاف لەگـەڵ شێخ مەحموددا لەسەر نفووزو ئەرزو ئـاو بوە نـەك لەســـەر کوردایەتیی ، چون مەحموودپاشا باوەڕێکی تەواوی بە ڕێبازی کوردایەتی بوەو سەرۆکەکانی جاف بەتایبەت مەحموود پاشا لەو بڕوادا بوە ئەوەی دوای

کێشەی کـورد بکـەوێ سەرئەکـەوێو سەرۆکایەتیـی میللـەتی کــور
ئەگرێتەدەستیو ، لەم رووەوە شاعیری بەناوبانگی کـورد شێخ سـەلام لـ
بەسەرهاتی ژیانی خۆیـدا ئەم حـەقیقەتەمان بـۆ روونـدەکاتـەوەو بـۆما
ئەگێڕێتەوە کە چۆن ساڵی ١٩١٨-١٩١٩ مەحمموودپاشا دوو نامەی تایبەتی
داوەتێ کە بیانبات بۆ حوکمداری کوردستان شێخمەحموودو بۆ حاکمـــ
وڵات حاجی سەیید عومەری مامی • کە ئەڕواتە سلێمانی شێخ مەحمــوو
لە دەربەندی بازیان لە شەڕدا ئەبێو شێخ سەلام نامەکـەی کەیاندوەتـــ
دەستی شێخ مەحموود ، بەڵام باسی ناوەرۆکەکەی نەکردوە سەبارەت بـ
چی بوە • شێخ سەلام لەسەری ئەڕواو ئەڵێت : دوای ئەوە نامەکانـم برد
شێخ مەحموود لە پاش یەك دوو رۆژ گیرا لە لایەن لەشکری ئینگلیـزەوە
بۆیان ئەگێڕێتەوە چۆن توانیویەتی پاش داگیرکـردنی سلێمـانی لە لایـەن
ئینگلیزەکانەوە خۆی دەربازبکاتو بگاتە ناوچەی قـەرەداغو لەو بـارەو
ئەڵێت : لەوێ بە هەر رەنگێ بوو چوومـە لای مەحموودپاشـا حیکایـەتی
بەسەرهاتی خۆمم بۆگێڕایەوە ، بەڵام پاشـا زۆر لێی وردکردمـەوە کە ئای
شێخ مەحموود کوژراوە یا گیراوەو زیندوە ؟ پێمووت : بریندارو زیندووەو
گیراوە وتی شێخ مەحموود بوو بە پیاوێکی گەورەو رەفیقـی ئێمەمانـاز
نیـــە(١٣٣) •

وەك هەموو سەرچاوە مێژووییەکان دەری ئەخەن ململانێیەك لەسـەر
دەسەڵاتو سەرۆکایەتی لە نێوان بنەماڵەی بەگـزادەی جـافو بنەماڵــەی
شێخاندا هەبوە ، بە تایبەت ، لە سەردەمی شێخ سەعیدو شێـخ مەحموودی
کوڕیدا کە ویستوویانە دەست بەسەر هۆزی جافا بگرنو بیانکەن بە هێزێ
بۆ پاڵپشتی دەسەڵاتی خۆیان • ئـەمەیش دوای ئـەوەی کـە دەسەڵاتـی
شێخایەتییان چەسپیوەو لە رووی ئایینیەوە رەگی خۆیی داکوتاوەو ، ئـــە

(١٣٣) دیوانی شێخ سـەلام ، ئومێد کاکەڕەش ، سلێمانی ١٩٩١ ، ل : ٣٦ •

ەگە لە ناو دڵو دەروونی کوردەواریدا جێگیر بوەو ، شێخان بـوون بـ
ناوەن زەوی‌و زارو ، ئەبینین کە شێخ مەحموود هەر کە بە پلەو پایەیەکـی
ەرچاو ئەگات لەم دەسەڵاتەدا بە گژ عەشرەتی گەورەی جافو ، عەشرەتی
زای هەمەوەندا دەچێو[١٣٤] • ئەم هەڵوێستو دووبەرەکییە خێڵەکییـە
ستێکی لە قۆناغ بەدەرنەبوەو ، لەگەڵ سروشتی ئەو سەردەمەدا گونجـاوە ،
ەڵام ئەوە شایانی باسە ئەم دووبەرەکییە نەگەیشتوەتە رادەی لەیەکڕاپەڕینو
مەڕو خوێنڕشتن • بۆ پالپشتی ئەم راستییە :

لە سییەکاندا ئەبینین عیزەت بەگـی وەسمـان پاشـای جـاف پاش
ڕاپەڕینی شەشی ئەیلوول بە سەرۆکایەتیی شێخ مەحموود دەستێکی باڵای
ەبوە لە هاندانی خەڵکدا دژی ئینگلیسەکـان • پشتیـوانیی ناوبراو لـە
شێخ مەحموود ئەبێتە هۆی ئەوە کاربەدەستانی ئینگلیس بۆ سەرکوتکردنی
ڕاپەڕینەکەو کپکردنەوەی دەنگی هاندەرانی جەماوەر :

١ ـ عەزمی بەگی بابان
٢ ـ شێخ قادری شێخ پاشا
٣ ـ ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمـەد پاشا
٤ ـ حەمە صاڵح بەگی حەمەعەلی بەگ
٥ ـ حەمەغای ئەوڕەحمان ئاغا
٦ ـ عیزەت بەگی وەسمان پاشا
٧ ـ فایەق بەگ
٨ ـ شێخ محەمەدی گوڵانیی

---

١٣٤) بڕوانە : شێخ‌مەحموودی قارەمانو دەوڵەتی خوارەوەی کـوردستان
محەمەد رەسووڵ هاوار •

٩ ـ مەجید ئەفەندیی کانیسکان

١٠ـ رەمزی فەتاح

١١ـ تۆفیق قەزار •• دەستگیر بکات(١٣٥) •

مەحموودپاشا لە دواساڵەکانی ژیانیدا بۆی دەرکەوت کە ئینگلیز ب تەواوەتیی بەسەر ناوچەی کوردستاندا زاڵبوەو خۆیشی لەبەر پیریی لاوازیی توانای مامەڵەکردنو کەوتنە کێشەوبەرەی لەگەڵ ئینگلیزدا نیە •• ئیتر لەو رۆژانەدا وازی لە سەرۆکایەتیی هۆزی جاف هێنا بۆ کەریمبەگی فەتاحبەگی برازای • مەحموودپاشا ساڵی ١٣٣٩ك ١٩٢١ز کۆچی دوایی‌کردو لە شاری قزڕابات لەو مزگەوتەدا کە خۆی بنیاتی ناوە بەخاك سپێردرا •

---

(١٣٥) بڕوانە : یادداشتەکانی رەفیق حیلمی ، بەشی‌یەکەم ، بەغدا ، ل : ٦٨. هەروا : خوایە لە دۆستانم بمپارێزی دژمنام لەسەر خۆم ، گۆڤاری مامۆستای کورد . ژ : ١٧ ـ ١٨ ، ساڵی ١٩٩٣ . ل : ٧٧ .

کەریم بەگی جاف

کەریم‌بەگ کوڕی فەتاح‌بەگ کوڕی حەمەپاشای[1]
ئافه • لە ساڵی ١٣٠٢ك ١٨٨٩ز لە ئاوایی(کردەبان)ی وارگەی کانییچەقەڵ
لاتوەتە دنیاوە[2] ژیانی منداڵیی لەناو عەشرەتەکەی خۆیدا بوە ، بەڵام بۆ
ەرگرتنی عیلم چوەتە سلێمانی لە ماڵی ئەوڕەحمان‌ئاغای ئەولاغای خاڵی
ەو بۆ دەرزوەرگرتن چوەتە حوجرەی مەلا سەعیدو لەوێ قورئان‌و کتێبە
یقهیەکان‌و هەروا وردەوردە کتێبە فارسیەکانی تەواوکردوە ، ئینجا
ەڕاوەتەوە بۆ ناو جاف ، لەوێش لای شێخ عەلی بەرزنجیی‌و شێخ غەنیی
ە مەحمودپاشا لە ئەستەموڵ لەگەڵ خۆیدا هێنابووی‌و •• گەلێکی تر
ارسیی خوێند • لە لای مەلا سەعیدی قزڕەباتیش عولوومی عەرەبیی تا
ەناریی خوێند • لە ١٩٠٨دا فەتاح‌بەگی باوکی دنیای بەجێهێشت •

---

١) فەتاح‌بەگ بەهاری ساڵی ١٩٠٧ز لە دەشتی مەریوان بە نەخۆشیی گرانەتا
کۆچی دوایی کردو تەرمەکەی لە گۆڕستانی پێنجوێن بەخاك ئەسپێرن .

٢) خوالێخۆشبو وەسمان پاشای جاف بەم شیعرە فارسییە مێژووی
لەدایکبوونی کەریم‌بەگی تۆمارکردوە ، بە خەتی ڕەزابەگی برای کەریم‌بەگ
لە پەراوێزی وێنەکەیدا نووسراوە :

شب نوروز کرم گشت کریم از داور
کوکب سعد پی چاکریش بست کمر
شکر حق گردید از پسرش دل‌روشن
بهرتأریخ بپرسید زمن گفتم من :
چون‌بهاراست ریاحین بسراید ازبیخ
بلبل وسرو سمن نسترن‌و گل تأریخ
١٣٠٢ هـ

کەریم بەگ کەوتە ئیدارەی ئەملاك‌و کاروباری عەشائیری‌و تا باوەنوور • ئیبراهیم خانچیی لەسالی ۱۹۱۹دا رەسمەن بوەتە سەرۆکی هەموو عێلاتەکانی جاف‌و بە رێکوپێکی زۆر بە باشیی کارو باری هۆزەکەی بەڕێوەئەبرد[٣] •

خوالێخۆشبوو پیرەمێرد بە هۆی کۆچی دوایی کەریم بەگەوە بەم شێوەیە پێیدا هەڵداوەو ئەڵێ :

ئێلی جاف کە رەونەقی کوردستانەو ، لە شارەزووردا کە بابا ئەردەڵان پەنای بۆ بردن ئەوانیش لێی کۆبوونەوەو بوون بە سەبەبی تەشکیلاتی حوکوومەتی ئەردەڵان‌و پیرلوتی شاعیری یەگانەی دوایی‌فرانەلە سیاحەتی ئەسفەهانیدا پێی‌وتوون سەرئازادی جیهان • دوای سەردار عەشرەتێکی وەك مەحموودپاشا لە گەرمیاندا بە سیفەتی سەرئێلی کەریم بەگی فەتاح‌بەگیان مابوو ، ئەویش چونکو پیاوی خواو بەڕاستیی ئەهلی ناموس‌و تەقوا بوو خوا بردیەوە بۆ خۆی ، بە هەموو مەعنایەکەوە ضایعات بوو ، بەڵام شوکور جێی خالی نیە[٤] ئەو بنەماڵەیە پیاوی وایان هەیە هیوامان وایە جێی پڕبکەنەوە •

کەریم بەگ پیاوێکی تەبیەت ئاچوخ‌و دەس‌بڵاو بوو ، لە سەخاوەتدا گەلێ مەیدانداریی کردبوو[٥] • قاپی دیواخانی بۆ هەموو کەس بەربڵاو بوو •

---

(٣) گۆڤاری گەلاوێژ ژ ٧ ـ سالی ١٠ تەمووزی ١٩٤٩ •

(٤) ئێستاکە مستەفابەگی کەریم‌بەگ لەکەلاردا لەجێی باوکی دانیشتوە • مستەفابەگ بە نیشتمانپەوەریی‌و رەوشت‌بەرزیی‌و دەهەندەیی‌و رووخۆشیی‌و میوانەوازیی بە ناوبانگە کەم کەم بەرەو پیریی دەچێت • خوای گەورە تەمەنی زیادبکات •

(٥) شاعیرێکی بەگزادەی جاف سەبارەت بە کەریم بەگ‌و جەمیل بەگی حەمەعەلی بەگ وتوویەتی :

←

کەریمبەگ لە ئەربابی نوکتەو نوکتەزانەکان بوە ، هەموو دەم دەم بەپێکەنین بوە ، لەگەڵ کەورەو بچووکدا یەکسانو بەنەرمیی ئەجوولایەوە. خەم لە دیا جێگەی نەبوەتەوە ، رقەبەریی لەگەڵ کەسدا نەئەکرد ، کەسی رووشکێن نەئەکرد ، بەهانای هەموو کەسێکەوە ئەچوو رێزی لە سەییدو شێخو مەلا زۆر ئەگرت .

مامۆستا نەریمان کاتێ کە مامۆستا بوە لە ناوچەی کفریی‌و کەلارد ١٩٤٤ - ١٩٤٨لە بارەی کەریمبەگو ئەڵێت : کەریمبەگ بۆ چاوترساندن نەبێ چەوسێنەر نەبوو ، دوو ساڵ لەکەلاردا بووم دزیی‌و شەڕو دەستدرێژیەك نەئەکرا . داڵدەی هەژارو لێقەوماوان بوو ، عەلی‌خان ئەکبەری سەرۆکی کەلهوڕ لە ئێرانەوە رای‌کردە لای کەریمبەگ لە دەستدرێژیی ئێرانو عێراق پارێزگاریی کرد . گەورەکانی دوو هۆزی پالانی زەنی لە دەستدرێژیی وەنداویی‌و سەیدەکانی کفریی‌و هۆزەکانی دیکە لە زەنگاباتەوە

کەریمی مامە فەتاحو جەمیلی مامەعەلی
دوو فەرعی زیادە بەرئەصلن قەسەم بە زاتی عەلی
شەجیعو عاقڵو دانا سەخای بارانیان زۆرە
بەرایی جوملەعالەم چە خوفیەوو چە جەلیی

هەروا مەلا محێدینی کوڕی مەلا سەعیدی زلزلەیی کە خۆشەویستی کەریمبەگ بوە ئەم پارچە شیعرەی بەکەریمبەگدا وتوە :

رووبەڕووی عالیی‌جەنابێ من بە رێی دوورا ئەڕۆم
باسی ئەنعامو سەخای بکرێ لە حاتەم دەس ئەشۆم
مەعنی شەیبان فەرزئەکەین گەربێتە بەزمی هیممەتی
مونفەعیل سەردائەخا : کەوشم لە کوێیە با بڕۆم
وەصفی ئابائی تەواو نابێ بە تەحریری قەڵەم
بێ‌زوبان ماون لەگەڵ فورس‌و عەرەب تاجیكو رۆم
رووبەڕووی میری کەلار (محی) هەڵسە بڕۆ
هیچ کەس پێم نایژێ عەیبە ئیتر بۆچ نەڕۆم ؟

هانایان بۆ کەریمبەگ هێنا ، ئەویش پیاوانە بڕێ سواری لەگەڵ مستەفابەگی کوڕی ناردە ناویانو بوون بە شوورەیەك دژی دەستدرێژکەران[٦] •

کەریمبەگ لەگەڵ ئەوەدا کە پیاوێکی خەیرخوای ئایینی دڵخوازی ئایینی بوو ، لە بارەی مێژووی جافانیشدا یەکەمین بەڵگە بۆ رابواردنی دیواخانەکەی لەگەڵ ئەربابی عیلمو ئەدەبدا کۆڕێکی ئەدیبانەی ئەگێڕا[٧] لە هەر سووچێکی مێژووی جافەوە قسە ئەهاتە مەیدانەوە کەریمبەگ شاسواری ئەو مەیدانە بوو ، ئەم تەئریخەی کە دایناوە بەڵگەیەکی دیارییە بۆ ئەو رایەمان •

کەریمبەگ زەکاوەتێکی ئێجگار سەیری هەبوە ، هەر شوانو سەپانێکی جافی چاوبکەوتایە ناو خۆیو باوکی لێئەپرسی ، ئینجا ئەم ئیتر پێنج پشتی بۆ کابرا هەڵئەداو ئەینایە مستی کە لە چ هۆزو بنەماڵەیەکەو چی بەسەرهاتوەو چۆنیان رابواردوە •

کەریمبەگ مرۆڤێکی ئاشتیخواز بوو حەزی بە خوێنڕشتنو دووبەرەکیی لەناو هۆزە کوردەکاندا نەدەکردو ، ئەم ڕێبازەی لە ماوەی سەرۆکایەتی جافدا گردوەبەرو بۆ ئەوەی دزو جەردەو پیاوخراپ لە ناوچەکەیا پەرە نەسێنێ لە سەردەمی شەڕی نێوان تاڵەبانییو جافدا کە لە ساڵی١٩٤٢ لەسەر ناکۆکیی زەویو موڵك رووی‌دا هەر وەك نیازێکی زۆریان بە مرۆڤی شەڕکەر بوو لەو سەردەمەدا ، بەڵام چون لەو بڕوادا بوو

---

(٦) بیرەوەریەکانی ژیانم ، مستەفانەریمان ، بەغدا ، ١٩٩٤ ، ل : ٧ ـ ٨ •

(٧) کەریمبەگ دەریایەکی ئەشعارو ئەدەبیات بوو ، گەلێ شیعری کوردییو فارسییو تورکیی لەبەر بوو ، کە لە دیوەخانێکا دابنیشتایە بە قسەی جوانو ئەشعاری ئاودار ئەبوو بە گوڵدەستەی دیواخانەکە • خۆیشی دەستی شیعری هەبوو زوربەی شیعرەکانی هەزەلییە لە کەشکۆڵەکەیدا تۆمارکراوە •

هەروەکو ئیمامی عەلی ئەفەرمێ : (ما ظفر من ظفر الاثم به) سەرکەوتوو نیە ئەوەی زوڵم‌و گوناه پێی سەرکەوێت‌و ، هەر ناوچەیەك زوڵم‌و ستەمی تێدا بڵاوبێتەوەو فەرمانڕەوای ناڕاست‌و ناعادلی ببێت فەڕو بەرەکەت لەو ناوچەیەدا نامێنێت‌و خەڵکەکەی گورفتاری هەژاریی‌و مەینەتیی ئەبن •• بڕیاری دا هەموو جەردەو دزو ڕێگرەکان لە ناوچەکەیدا پاککاتەوەو بەسەر ئەم هەل‌و مەرجەدا کە بارو دۆخی دوژمنایەتیی نێوان جاف‌و تاڵەبانیی پێکهێنابوو سەرکەوێ‌و هەموو جەردەو دزەکانی ناوچەکەی هەر وەکوو هەموو لە هۆزەکەی بوو دەریکردن‌و ، هەرچیان دزیی‌بوو بەزۆر لێیانی سەندەوەو گەڕاندیەوە بۆ خاوەنەکانی‌و رایگەیاند کە زۆری لا باشترە تاڵەبانیی دێهاتی ئێمە داگیربکا تا ئێمە ببین بە پەناگای دزو جەردەی جاف[٨] •

کەریم‌بەگ کوردێکی نیشتمان‌پەروەرو باوەڕێکی تەواوی بە میللەتەکەی هەبوە • بڕوانە لە سەرەتای نووسراوەکەی سەبارەت بە مێژووی جاف چۆن بیری خۆی سەبارەت بە مێژووی کورد دەردەبڕێ‌و ، ئەڵێت : بۆ موحافەظەی تێکنەچوونی ئیستیقلالی بابان زۆر بەگزادە لە بەگزادەکانی جاف‌و پیاوی چاکی جاف کوژراون‌و بەم رەنگە رۆییون‌و خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ناویشیان نیە • ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومەراو پاشاکانی کورد موبالاتیان بە تەئریخی کورد نەکردو ، تیکرار ئەینووسم‌و بەیانی دڵگیریی ئەکەم کە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە غەوری تەئریخەوە ، ئەمما رابوردووی کوردی بێچارە چوەتە ژێر خاکوخۆڵی بێ‌تەئریخیەوە • ئەگەنا ئەتوانم بنووسم بۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خوێنی خۆی رژاندوەو ناویشیان نیە !

---

(٨) بڕوانە : ئاوڕێك لە رابوردوو ، نووسینی محەمەدسەعید جاف ، رۆژنامەی هاوکاریی ، ژمارە ٢٢٢٣ • ١٩٩٠/٦/٢٠ •

کەریم‌بەگ لەگەڵ خوالێخۆشبوو شێخ مەحموودی حەفیددا نێوانیان زۆر باش بوەو ناوبراو تا کۆتایی ژیان بە ئەوپەڕی ڕێزو خۆشەویستیوە باسی ئەو زاتەی دەکرد • وە لە شەڕی ئاوباریکدا بە هەموو توانایەکەوە لەگەڵ شێخ مەحموودا هاوکاریی کردوە • پاش کۆتایهاتنی حوکمداریەتی شێخ مەحموودی حەفید ئینگلیزەکان سلێمانییان بۆمباران کردو شێخ مەحموود پاڵی دا بە چیاکانی کوردستانەوە • ئەو هێزانەی سەر بە کوردایەتیی بوون لە بزووتنەوە نەکەوتن ، وەك سەیید محەمەدی جەباریی کە هێزێکی سەرەکیی شێخ بوو لە ناوچەی کەرکووکدا لەولایشەوە هێزی چەکداری ناوچەی جاف کەوتنە هەستانو بزووتنەوە ، سەرۆکی ئەو بزووتنەوەیە کەریم‌بەگی فەتاح‌بەگی جاف‌بوو ، کە پەیوەندیی بە شێخەوە کردو داوای لێ‌کرد ناوچەی گەرمیانو ئاوباریك بە مۆڵگەی ئەو کۆبوونەوەیە دانرا ئاوایی ئاوباریك مۆڵکی شێخ مەجیدی تاڵەبانیی بوو ، جووتیارەکانی لە هۆزی جاف بوون • شێخ مەجید خۆیشی سەربەشێخ بوو پێش ئەوەی شێخ بگاتە جێ تیرەی گەلاڵیی جاف بە سەرکردایەتیی کەریم‌قوبادو حەمەی کوڕیو صەدسوارێك لە ئاوباریك ئامادە بوون لە تیرەی صۆفیوەندیش صەد سوارێك بە سەرکردایەتیی تۆفیق مستەفاو حەمەنامیقی کوڕی گەیشتە جێ ، هەروەها سوارەکانی تەرخانییو ڕۆغزادیش حازرئەبن • لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣١ شەڕ لە ئاوباریك دەست‌پێ‌دەکا • کەریم‌بەگو داودبەگی برایو محەمەدئەمین بەگ(٩) سەرکردایەتی شۆڕشگێڕەکانی تیرەو لقەکانی جاف وەرئەگرن لەگەڵ هێزی شێخ‌مەحموودا یەکانگیر ئەبن، لەو کاتەی شێخ مەحموود لە ماڵ شێخ‌مەجیدی تاڵەبانیدا هەر لەسەر

---

(٩) محەمەدئەمین بەگ لە شاری بەغدا وەفاتی‌کرد . بڕوانە : مینەجاف بەغدا ١٩٩٠ ، ل : ٣
مینەجاف دوو کوڕی بوە : سەرتیپو ، حەمە . دووکچیشی بوە : هەتاوو ئافتاو ، ئافتاوو حەمە جوانەمەرگ بوون . سەرتیپ ئێستە دانیشتووی کەلارەو جێگەی باوکی گرتوەتەوە .

نانخواردن لەپڕ لە لایەن فەوجێك سەربازی عێراقو ژمارەیەکی زۆر پۆلیسو لەشکری چەند پیاوی سەربەدەولەتو تەیارەی ئینگلیزەکان پەلەمار دەدرێنو دەوریان دەگرن • هێزی سەرەکیی میریی بەسەرۆکایەتیی حاجی رەمەزان • جەنگاوەرانی کوردیش ئەکەونە بەرەنگاری کردنەوە ، ئەو رۆژە تا ئێوارە شەڕێکی گەرمو خوێناویی بەردەوام ئەبێت ، شۆڕشگێڕان دلێرانە هەلمەت ئەبەنەسەر دوژمنو تەنگیان پێ هەلئەچنن و ناچاریان ئەکەن پاشەکشێ بکەنەوە • لەم شەڕەدا دوو چەکداری ئازای شێخ مەحموود بە ناوی جەمالو جەلال ئەکوژرێنو تەرمەکەیان ئەبەنەوە سلێمانی • لە هێزی جافی گەرمیان مەجیدی مایەخانو محەمەدئەمینی ئەلەیارە ئەکوژرێن • حسەینسوورکەیی رۆغزادیی بریندار ئەکرێت •

لەم شەڕەدا داودبەگی فەتاحبەگ برای بچووکی کەریمبەگ ئەوپەڕی ئازایەتیی ئەنوێنێ • تا ماوەیەکی زۆری پاش ئەو شەڕەش کەریمبەگ هەر لەچیای دۆلەکانی ناوچەی جافدا بە یاخێتیی ئەمێنێتەوە پاش ئەوەی شێخ مەحموود لە نیسانی ١٩٣١دا کەوتە دەست میرییو بۆ خوارەوەی عێراق دوورخرایەوە کەریم بەگیش چارەی نەما خۆی دا بەدەستەوە •

شەڕی ئاوباریك نموونەی قارەمانێتییەکە کە مێژووی کورد هەتاهەتایە شانازیی پێوەبکاو نەوەی کورد هەتاهەتایە بە شانازییەوە بیگێڕێتەوە[١٠] • ئەوەی شایانی باسە تیرەکانی جاف بەتایبەت تیرەی رۆغزایی بە سەرۆکایەتیی خەلیفە یۆنسو حەمەعەلی رۆستەمو ، تیرەی سماعیلعوزەیریی بەسەرۆکایەتیی مەحموودی فاتێ لە شۆڕشەکانی شێخ مەحموود بەشداریی‌یان کردوە[١١] •

---

(١٠) بڕوانە : وتاری د. حەسەنجاف بە سەردێری چەند تێبینییەك دەربارەی شەڕی ئاوباریك ، رۆژنامەی عێراق ، ژمارە ٢٧٢٥ سالی ١٩٨٥ • گۆڤاری رۆژی نوێ ، ژمارە ٧ •

هەروا بڕوانە : شۆڕشەکانی کورد ، عەلائەدین سەجادیی ص : ١٢٧ •

(١١) بڕوانە : چیمەدی ،ئەحمەدی خواجە ، ١٩٦٦ ، بەرگی ٢ ، ل : ١٣ •

کەریم بەگ رۆژی چوارشەمەی رەمەزانی ١٣٦٨ك کە ئەکاتە ١٩٤٩/٧/١ز لە شاری کفریی کۆچی دوایی کردوەو ، تەرمەکەیان لە گۆڕستانی سەیدخەلیل نێژراوە •

خوالێخۆشبوو پیرەمێردی هێژا بەم بەیتانە مێژووی وەفاتی کەریم بەگی بە تەئریخی کۆچیی‌و زایینیی تۆمارکردوە • بەیتەکە ئەمەیە :

ئیلهامی خوا کەریمە لەرووی خۆشەویستی‌یە
مژدەی کەریمی ئەو بوو کەریمی بەهەشتی‌یە

کە ئەکاتە ١٣٦٨ك بەزایینیش بەم بەیتە تۆماری‌کردوە :

کەریم بەگ ئێلەکەت شینییە لە شوێنت • ١٩٤٩ •

ئەوەی‌شایانی باسەژمارەیەك لە شاعیران‌و زانایانی کوردی بەناوبانگ مەرثیەو شیوەنیان بۆ کەریم بەگ کردوە وەك عەلی‌کەمال باپیر ، شێخ‌سەلام ، شێخ ئەحمەدی شاکەلی[١٢] •

کەریم بەگ سێ ژنی هێناوە :

١ ــ دورسون‌خانم کچی حەمەهەسەنی سەرەك‌هۆزی تەرخانیی • دایکی مینەجافی شاعیری بەناوبانگ‌و حەبیبەخانمە •

٢ ــ فەهیمەخانم کچی حاجی عەبدولکەریم ئەفەندی وەنداوی‌یە ، کە یەکێ لە پیاوماقوولانی شاری کفریی بوە • لە فەهیمەخانم چوار کوڕی بوە مستەفابەگ‌و عەلی‌بەگ‌و حەسەن‌و فەتاح • دوو کچیش زێباو ئیقباڵ •

مستەفابەگ شەش کوڕی هەیە : ئەندازیار هەڵگورد ،شاهۆ،ئەلبورز، ئەمین ، ئاریا ، سەروەر • دوو کچ : سوهەیلاو ، نەسرین •

٣ ــ ناهیدەخانم کچی وەسمان‌پاشای جاف ، لە عادیلەخانم کە ئامۆزایشی بوە • لەم ناهیدەخانمە نەوەی نەبوە •

---

(١٢) بڕوانە : گۆڤاری گەلاوێژ ، ژمارە ٧ ، ساڵی ١٠ تەمووزی ١٩٤٩ .

حەمەبەگی فەتاح بەگی حەمەپاشای جاف

١٩٠٤ ـ ١٩٣٤

حەمەبەگ سێهەمین کوڕی فەتاح بەگە ، پیاوێکـی لێهاتـوو زیرەكو هۆشیـارو جەربـەزە بـوو ، خوێنەوار بـوو ، خـوێنـەوارێکـی بـەپێی قۆناغزانیاریی لە پلەیەکی بـەرزا بوو • وەك حەمەسەعیـد جافـی کـوڕی ئەیگێڕێتەوە[١] کە رۆمانێکی زۆر نایابی بە ناوی طاهیرو طاهیرە دانابـوو ، بەڵام لە هەڵکەوتی زەمانەدا تیاچوو •

حەمەسەعیدبەگ باوکی خـوسرەوجـافو ، خوالێخۆشبوو نەبـەرد جافو ، کیسراجافو ، ژیـانو ، جوان جافـە • خوسـرەو کوڕەگـەورەی حەمەسەعیدبەگ هەم لە ئەندازیارییو هەم لە رۆماننووسیدا خولقێنـەرەو بەرهەمەکانی پڕ بەرەکەتەو تەقدیمی کتێبخانەی کوردی کردوە • یەکێ لـە شاهکارەکانی (دائرةالمعارف)ی کوردیەو ، رۆمانی پاشایان کوشـتو رازو گەماڵو کۆردەرەیە •

حەمەبەگ دوای ئەوەی حوکوومەتی عێراق دامەزرا کردیان بە ئەندامی دامەزراندنی پارلەمان لـە ساڵی ١٩٢٩ دانیشتوانی قـەزای کفریی لەگـەڵ سەعیدوەنداویدا هەڵیانبژاردن بۆ ئەنجومەنی پارلەمان لە بەغدا پێوەندیی

---

(١) حەمەبەگ کوڕێكو دوو کچی هەبوە . محەمەدسەعیدجـافو بەهیـەو پەریخان . پەریخانیان کۆچی دوایی کردوە . محەمەدسەعید جاف سالی ١٩٢٦ لە دێی کەلار هاتۆتە دنیاوە . یەکێکە لە رۆشنبیرە ناسراوەکانـی کورد ژمارەیەکی زۆر وتارو نووسینو چیرۆکی هەیە . لە پەنجاکانـەوە شوێنیدەستی لـە نووسینـدا دیـارە . ئێستاکە سەرگـەرمی نووسینـی یادداشتەکانیەتی . لە راستیا مەوسووعەیەکی یەکجار بەکەڵك دەردەچێ .

لەگەڵ ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی کورد ئەکاو لەگەڵ ئەو مرۆڤانەدا بە نامەنووسین هەوڵئەدات کە مافی ڕەوای گەلی کورد بەدار بەدەستانی ئینگلیزو عێراق بسەلمێنن‌و تەنانەت یادداشتیان بۆ (عصبە الامم) نووسیوەو لەو نووسینانەدا داوای حوکوومەتی فیدرالییان بۆ کوردستانی عێراق کردوە .

لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٢٩ نوێنەرانی پارلەمان : عەبدوڵڵا محەمەد موفتیی نوێنەری لیوای موصڵ ، جەمال‌بابان نوێنەری لیوای هەولێرو ، محەمەدسەعید حاجی حسەین‌و محەمەدجاف نوێنەرانی لیوای کەرکووکو ، سەیفوڵڵاخەندان‌و صەبری عەلی‌ئاغا نوێنەری لیوای سلێمانی یادداشتێکیان دایە سەرەک‌وەزیران عەبدولموحسین سەعدوون . لەو یادداشتەدا لە بارەی بەجێنەهێنانی ئیدارەی حوکمی هەرێمی کوردستان نارەزایی خۆیان دەربڕیوەو داوایان کردوە کە ئامۆژگاریەکانی (عصبة الامم) لەو بارەوە بەجێبێنن[٢] .

لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣٠ نوێنەرانی کورد دووبارە یادداشتێکیان لە بارەی کێشەی کوردەوە داوە بە مەندووبی سامیی بەریتانیاو هەروەها لە مانگی مارتی ١٩٣٠دا بۆ بەجێهێنانی مافی گەلی کورد نامەیەکی تریان بۆ سەرەک‌وەزیران نووسیوە. [٣] بە بۆنەی ئەوەوە بە یاداشتێکی گرنگ

---

(٢) یادداشتی سەرەوە لە ڕاپۆرتێکی دەوڵەتی بەریتانیدا نووسراوە کە لە بارەی عێراقەوە لە ساڵی ١٩٣١دادراوە بە (عصبة الامم) بڕوانە : ڕۆژنامەی (العهد الجدید) العدد ٢٨٥ ٢٣ تموز ١٩٨٣ . **تاریخ العراق الحدیث** ، عبدالرزاق الحسني بغداد . ص : ٣١٢ .
هەروەها : چیم‌دی ئەحمەدخواجە بەرگی ٣ل : ٥٢ ، سلێمانی ، ١٩٧٠.

(٣) هەرچەندە مێژووی وەزاراتی عێراق ناوی ئەو کەسانەی کە یادداشتی سەرەوەیان ناودوە ، بڵاونەکردوەتەوە . بەڵام ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەی کوردستان ئەو ڕاستیەمان بۆ دەرئەخا کە محەمەدجاف یەکێك لە مۆرکەرانی ئەم نامانەی سەرەوەبوە . بڕوانە : تاریخ الوزارات العراقیة . عبدالرزاق الحسني . ج/٢ . بغداد ، ص : ٤٧ — ٥٣ .

ئەژمێرریت[٤] .

نەخشی حەمەجاف لە کۆنگرەی مەندووبی سامیی ئینگلیـزدا لەگـەڵ کوردەکانی سلێمانی‌و کەرکوک‌و هەولێر لـە شـاری کـەرکـووکدا زۆر گرنگ‌بوەو ، دەقی وتارەکەی ئەو کۆنگرە سەنەدێکی پڕ ئەرجە لە مێژووی میللەتی کوردا[٥] .

ئەحمەدموختار جاف‌و[٦]محەمەدجاف خاوەنی یەك بیرو ئەندیشە بوون‌و بەیەکەوە زۆر هەوڵیان‌دا کە بڕیاری (عصبةالامم) بۆ کورد بەدیبێت‌و هەر

---

(٤) شاعیری کورد ئەسیریی ئەم نوێنـەرە کوردانـەی دەستنیشان‌کـردوەو ئەڵـێ :

شەش مەردی نیشتمانی لە شەش گۆشـەی وەتـەن
هێشك‌گرن بەگیان‌و بـە دڵ هـەوڵ‌و رەنـج دەدەن
سـەردەستەیـە سمـایلی سۆران ، جـەمال‌بابان
نـەوزادی پـژدەر صـالح‌بـەگی جـوان
بێتـو کەسـێ بلـێ : چـۆنـە حـەمـەدبـەك ؟
سـەرداری جافـە نایـەگوفتـارو ناوونیشـان

(٥) **بڕوانە : گۆڤاری ژیان . ژمارە ٢٧٥٥، ڕێکەوتی ڕۆژی ١٩٣٠/٨/١٤ .**
هەروا بڕوانە : مأساة بارزان المظلومة ، معروف جیاوك بغداد ، ١٩٥٤ ، ص : ١٠٠ - ١٠١ .

(٦) ئەحمەدموختار کوڕی وەسمان‌پاشا کوڕی محەمەدپاشای جافە . ساڵی (١٣١٦ك ١٨٩٨ز) لەدایك بوە . دایکی عادیلە خانم‌وکە یەکێـك بوە لە ژنە هەڵکەوتوو دیارو بەدینەکانی کورد ، کە دەستێکـی باڵای بـوە لـە دامەزراندنی هەندێ دیمەنی شارستانێتیی لە ژیانی دانیشتوانی سلێمانی‌و هەڵەبجەو تا رادیەك عەشائیری جافدا . ئەحمەد لـە سـاڵی ١٩٢٢دا قایمقامی هەڵەبجە بوەو لە ١٩٢٤دا بوە بە نائیب لە پەرلەمانی عێراقدا ، بەڵام دوایی بەو چەشنەی خەڵکی ئەیزانن وازی لە هەموو ئەمانە هێناوە ، شاری بەجێهێشتوەو شۆڕشێکی بەرپاکردوە . چون ئەحمەد موختار لەو بیرو باوەڕەدا بوو کە دەبێت هەموو نەتەوەی کورد دەستبەدەستی یەکدا بکەن‌و لە پێناوی سەربەخۆییدا خەباتێکی بێ‌وچان دەست‌پێ‌بکەن‌و ،

بۆ ئەو مەبەستە لەگەڵ رۆشنبیرانی کوردا یادداشتو نامەو تەلگرافیان دا بە (عصبة الامم) کە ویلایەتی موصل لە تورکیا جیابێتەوەو لەو بارەوە درێغیان نەکرد ، بەڵام لە پاشان بۆیان دەرکـەوت کە دەوڵەتـی بەریتانیا نایـەوێ کێشـەی کـورد بە بارێکـا بکەوێو ماوەنـادات لە رێگـا ی گفتوگـۆو نامەنووسینەوە بە ئاشتیی بڕیاری (عصبة الامم)بۆ گەلی کورد سەربگرێت . بەم هۆیەوە ئەم دوو زاتە کەوتنە تەقەلاو خەباتێکی بێوچانەوە کە شۆڕشێکی چەکداریی بەرپابکەن .

لەو کاتەدا ئەحمەد موختار بەمەبەستی هاندانی جەماوەری کوردستانەوە ئەم پارچە شیعرەی وتوە[٧] .

تا رۆژی سەرکەوتن لەو رێگایە لانەدەن . لـە تەمەنی ٣٨ساڵیدا بـە گوللەتفەنگی دەستێکی پیس لەسەر ئاوی سیروان کوژراو جوانەمەرگ بوو .

بۆ زانین سەبارەت بە شەهید ئەحمەد موختار جاف بڕوانە : دیوانـی ئەحمەد موختار جاف . د.عیزەدین مستەفا رەسوول . بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل : ٣٧مێژووی ئەدەبی کوردی عەلادین سەجادی ل : ٥٤٥ .

هەروا بڕوانە : وتاری شوان گەرمیانیی . بەسەردێڕی شیعرێکی ناتەواو مۆمێکی نیوەتەمەن . گۆڤاری مامۆستای کورد ، ژمـارە : ١٤ بەهـاری ١٩٩٢ ، هەمان سەرچاوە ، وتاری حەسەن گەرمیانی بە سەردێڕی خوایە لە دۆستانم بمپارێزە دوژمنانم لەسەرخۆم . ژ :١٧–١٨بەهارو هاوینـی ١٩٩٣ ، هەروا شیعرو ئەدەبیـاتی کـوردی ، رەفیـق حیلمـی ، سـاڵی ١٩٤٢ .

(٧) محەمەدجاف لە کۆتایی بیستەکاندا پەیوەندیی لەگەڵ چەند رۆشنبیرێکی کوردی ئەو سەردەمەو مرۆڤی ژێری ناوچەی کفریدا هەبوە ، بۆ ئەوەی پارتێك پێکبێننو لە ئەنجامدا کۆمەڵێك بە ناوی(پارتی ئازادیی کوردستان)یان پێکهێنا، ئەندامانی ناسراوی ئەم پارتە بریتیبوون لە :

١ ــ رەئووف بەگی جەلالی کەرکوکیی .
٢ ــ ئیبراهیم ئەدهەم .
٣ ــ شێخ محەمەدی گولانیی .
٤ ــ میرزا تۆفیق قەزاز .
٥ ــ ئیسماعیل بەگی رەواندزیی .

←

ئەم قەراری عوسبەیە خەڵقی ئەڵێن بۆ کورد ئەبێ
هەر قسەی رووتە قسەش ناچێتە ناو گیرفانەوە

هەروەها خۆیشیان خولیای شۆڕشی چەکداریان کەوتەسەرەوە . بۆ بەجێهێنانی ئەو مەبەستە لە پێشدا خەریکی دانانی پارتێکی رامیاریی بوونو، لە ناو عەشایردا کەوتنە جموجووڵو لە ریزی جافی کۆچەردا بنکەی

---

٦ ــ حسەین حوزنیی موکریانیی .
٧ ــ ئەحمەدموختار جاف .
٨ ــ عەلی کەمال باپیر .
٩ ــ جەلال صائیب .
١٠ــ جەمال بابان .
١١ــ سەیفوڵلا خاندان .
١٢ــ سەیدمحەمەدی جەباریی .
١٣ــ حازم شەمدین ئاغای زاخۆ .
١٤ــ مەعرووف جیاووك .
١٥ــ شێخ صالحی قەرەداغی .
١٦ــ عارف جیاووك .
١٧ــ شێخ جەمال تالەبانیی .
١٨ــ شێخ سلێمانی شاکەلیی .
١٩ــ مەلاسەعیدی موفتی کفریی .
٢٠ــ شەریف سەعیدی هەولێر .
٢١ــ سەعید وەنداویی .
٢٢ــ صالح زەکی بەگ .
٢٣ــ محەمەدئاغای عەبدوڕەحمان ئاغای سلێمانیی .
٢٤ــ تۆفیق ئاغای گەلالیی .
٢٥ــ وەستاصالحی بەرگدوور لە کفریی .
٢٦ــ رۆستەمی محەمەدی مەحموودی رۆغزادیی .
٢٧ــ رۆستەمی محەمەدی فەتاحی رۆغزادیی .
٢٨ــ رۆستەمی حەسەنی میکایەلیی ...

بەلام بە هۆی ئەوەوە برێك لە ئەندامانی ئەم پارتە بوونە کارمەندی دەوڵەتی تازەی عێراقو چەند مرۆڤێکیشیان کۆچی دواییان کرد ، ئەو پارتە نەیتوانی رۆڵێکی باشو دەرکەوتوو ببینێتو زۆری نەخایان رێکخراوەکەیان تێکچوو .

شۆڕشیان پێکهێناو ، له ڕێگای ئێرانەوە ویستیان پەیوەندیی لەگەڵ دەوڵەتی ئەڵماندا بگرن • بۆ ئەو مەبەستە چەند جارێك لە شاری قەسری شیرین‌و ناوچەی هەورامانەوە پەیوەندییان لەگەڵ کاربەدەستانی دەولەتی ئێراندا گرت •

ئەم سیاسەتە دژی ئینگلیزەی ئەحمەدموختار بوو بە مایەی کوژرانی لە لایەن دەستەیەکی نەفامەوە لەسەر روباری سیروان کوژرا[٨]• هەردوکیان لەگەرمەی‌تەلاش‌و هەوڵدانی بەرپاکردنی شۆڕشدا بوون چەرخی چەپگەرد بە پێچەوانەی نیازو ئاواتیانەوە وەستا لە ماوەی نۆ مانگدا یەك لە دوای یەك هەریەکە بە دەردێکی ناوەخت کۆچی دواییان کرد •

بەڵگەیەکی تر لە بارەی تێکۆشانی محەمەدجافەوە بۆ بەدیهێنانی بڕیاری (عصبة الامم) ئەم نامەیە کە لە کاتێکدا لەگەڵ مەعرووف جیاوکدا ئەندامی پارلەمان بوون • ئەم یادداشتەیان داوە بە مەندووبی سامیی بەریتانیی سیرفرانسیس همفریز • ئەم نامەیە بە پێنووسی مەعرووف جیاووك نووسراوەتەوەو دەقی ئەم نامە حەمەسەعیدجاف لە سامانی کوڕی مەعرووف جیاووکی وەرگرتوە •

دەقی نامەکە :

« فەخامەتی مەندووبی سامیی سیرفرانسیس همفریز زۆرگەورە •

لە پاش عەرزی ئیحتیرام :

بە ناوی میللەتی کورد عەرضی خۆش‌ئامەدیی جەنابی گەورەیی‌تان ئەکەین • ئومێدەوارین کە ئەم عەرضەمان لە لای فەخامەتتان پەزیرای قەبووڵ بێ‌و بە حوسنی نیەتتان تەئویل‌بکرێ •

ئێمە کە ناردراوی (مندوب)ی کوردین بە لازمان زانیی ئەوی لە

---

(٨) بڕوانە : دیوانی ئەحمەدموختارجاف ، ئامادەکردنی د.عیزەدین مستەفا رەسووڵ ، بەغدا ، ١٩٨٦ ل : ٢٣ . هەروەها : شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی ، رەفیق‌حیلمی ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل : ١٣ .

هەناوی هەر کوردێکدا ئەکوڵێ‌و جۆشانەیە عەرضی جەنابی گەورەیی‌تان بکەین ، مەعلوومی جەنابی عالیتانە کە کوردان لەو رۆژەوە خۆیان خستە پەناهی حوکوومەتی بەریتانیای گەورە دائیم موتەرەقیبی سیاسەتی بوون‌و [بەو بۆنەیەوە] هەرگیز موخالیفی ئەم سیاسەتە چشتێکیان لێ پەیدانەبوو ، بە ئیعتیقادێ کە ئەم سیاسەتە دەستگیری حوقووقی کوردان ئەبێ • ئەم حوقووقە کە بە موعاهەدات‌و موقەرەراتی (عصبه الامم) موئەیەد بووە ، دیسان هەر کوردێك وای ئومێد ئەکردو ئیستەش ئەمەل ئەکا کە ئەم حوقووقەی موفەرەرەی بە ئاهەنگ‌و تەوازونێکی راست‌و موفیدو زۆر رووناك‌و صەریح بچێتە پێشەوە •

فەقەط چی سوود لەم موددەتی چەند ساڵەو خوصووصەن لەم رۆژانە صەدای هات‌و هاواری قەومەکانی ترو تەوەقوف‌و تاریکی سیاسەت هەموو کوردێکی پەشۆکاندوە ، چونکە لەم ئەتوارو وەضعیەتە وا دەفام دێتەوە کە حوقووقی کوردان زۆر لە سستییەو بە زوبانێکی فەصیح لە دائیرەیێکی تەنگ‌و تاریك لە ژێر بارێکی زۆر گران ناڵانە • میللەتیش کە خزمەتکاری سیاسەتی فەخیمەیە بە دڵێکی ئاتەشین‌و سۆزان مونتەظیری لوطفی عالیتانەو ، هەرچەند ئەسلافی فەخامەتتان ، وەکوو (سیر هانری دوبسن) بە موژدەی خۆش میللەتی صەبرو تەسکین کردبوو ، ئۆمێدمان وایە کە عەهدی جەنابی سامیتان بە عینایەتی گەورەییتان عەهدی رووناکیی حوقووقی کوردان بێ •

ئیتر زۆر حورمەت‌و ئیشی کوردان پێویستی مەرحەمەتی جەنابی گەورەییتانە ، قوربان[٩] •

ناردراوی کەرکووك	ناردراوی هەولێر
حەمەجاف	مەعرووف جیاووك

حەمەجاف لە رۆژی ١٩٣٤/٥/١ دا لەتەمەنی ٣٩ساڵیدا بە نەخۆشیی ریخۆڵەکوێرە کۆچی‌دوایی کرد •

---

(٩) بڕوانە : گۆڤاری رەنگین ژمارە ٦٣ی‌ساڵی ١٩٩٤ ل : ١٨ •

داودبــەگی جــاف

داودبەگ لە ساڵی١٩٠٥زدا لە میرەدێ لەدایك بوە • ئەم زاتە پیاوێکی شۆخو شەنگو گفتولفت شیرینو ئازاو چاونەترسو قسەلەڕوو بـوە • فەراسەتێكو زیرەکییەکی تایبەتیی تیـا بوە • باوەڕێکـی زۆر بەهێزی بـە کوردایەتیی هەبوەو لەو بڕوایەدا بوە کە کـورد ئەگـەر دەستی تەفـرەقەو دوودڵییو جیاوازییان لە نێواندا نەبوایە زوو بە قۆناغ ئەگەیشتن • هـۆی هەرەسەرەکیی دواکەوتنی نەتەوەی کورد هەر ئەم دەردەکوشندەیەیە •

داودبەگ زمانی کوردیو عەرەبیـیو فارسيو تورکیـی بـەڕەوانیی دەزانیو ، زۆربەی شیعری شاعیرانی فارسی زمانی لەبەربـوو • داودبەگ شۆڕەسواری شەڕی ئاوباریکە • لەو شەڕەخوێناوییەدا لەگەڵ کەریـمبەگی براگەورەیيو حەمەمینبەگی برازایدا ئازایەتیەکی زۆریان نواند ، تا رادەیەك دوای تەواو بوونی شەڕ بە سوودی شۆڕشگێڕانی کورد بە سەرۆکایەتیـی شێخ مەحموودی نەمر • شێخ مەحموود لە پیاهەڵدانی جەنگاوەرەکاندا کـە هێزی دوژمنیـان شکانـد ، فەرمووی : « داوود شێرە شێـر »[١٠] ئەمـەی ئاشکرایە بەگزادەکانی جاف تادواهەناسە لەگەڵ شۆڕشی شـێخ مەحمـوودا مانەوە •

بۆ روونکردنەوەی چەند هەڵوێستێکی ئازایانەی داوودبەگ پێـش شەڕی ئاوباریكو ، پاش ئەو شەڕە کورتە باسێك ئەکەین :

کاتێ کە میریی لە نیازی کەریمبەگو براکانی لە سـاڵی ١٩٣١دا کـە ئەیانەوێ هاوکاریی لەگەڵ شێخ مەحمـووددا بکەن ، بـۆ بـەرگریی ئـەم

---

(١٠) بۆ زیاترزانین لە بارەی شەڕی ئاوباریك بڕوانە شۆڕشەکانی کـورد ، عەلائەدین سەجادیی ل : ١٣٨ . هەروەها : رەنگدانەوەی شەڕی ئاوباریك لە شیعری کوردیدا ، کاروان ، ژ : ٨٧ ، حوزەیرانـی سـاڵی ١٩٩٠ ، ل : ٣٢ ـ ٤٢ .

هاوکاریـیه میریی دەستـی کردە پیلانگێڕانو نەخشـەکێشـانو بۆ بـە ئەنجامگەیاندنی نەخشەکەیـان مودیر ناحیـەی شیروانه رۆیشـت بـۆ لای کەریمبەگ لە دێی کەلار ، نامەیەکی رەسمیی کفریی داپێی کە تیایدا داوایان لێ کردبوو بچێ بۆ کفریی بۆ راوێژکاریی .

کەریمبەگو براکانی کاتێ گەیشتنە کفریی میریی گرتنیو خستنیـە زیندان ، لەو کاتەدا داودبەگ لەگەڵ محەمەدئەمینبەگدا بۆ ئامادەکردنـی عێلیجاف ، بۆ بەشداربوون لە شۆڕشی شێخمەحموودا رۆیشتبوون بۆ ناو خێڵاتی جاف . کاتێ کە خەبەر گەیشتە داودبەگ کە کەریمبەگو براکانی گیراون ، بە پەلە لەگەڵ چەند چەکدارێکی جافدا خۆی گەیاندە ناوچـەی سەرقەڵا ، چون بیستبووی کۆلۆنێل لاینی ئینگلیز راوێژکاری حوکوومەتی عێراق بۆ هەرێمی کوردستان ، لە کەرکووکەوە هاتبوو بـۆ کفـرییو بـەو ئامانجەوە پەیوەندیی لەگەڵ سەرەك هۆزەکانی جافدا بکا کە پشتیوانیی لە شۆڕشی شێخ مەحموود نەکەن . داودبەگ بەو سوارانـەوە ئابلووقـەی سەرقەڵا ئەداتو کۆلونێل لاینو قایمقامی کفریی ئەگرێتو ، پێیان ئەڵێ : تا براکانم بەرەڵلا نەکەن ئێوە لای هۆزی جاف بارمتەنو ، ئەگەر درێژە بە زیندانیکردنیان بدەن ژیانتان ئەکەوێتە مەترسییەوە .

ئیتر بەو جۆرە کۆلۆنێل لاین ناچار دەبێ لە سەرقەڵاوە ئوتومبێلـێ بنێرێ بۆ کفریی ، کە کـەریم بەگو براکانـی لە زینـدانەوە بێنـێ بۆ لای داودبەگ . داودبەگ پاش ئەوەی براکانی بە چاوی خۆی ئەبینێ لایـنو قایمقام بەرەڵلا ئەکاتو ، دوای ئەم رووداوە کەریمبەگو براکانی ئەچنـە پێشوازیی شێخ مەحموودەوە ، دوای ئەوەشەڕی ئاوباریك دەقەومـێ کـە لە پێشـەوە باسمانکـرد .

هەروەها لەساڵی ١٩٤٣زدا شەڕێك لە نێوان جافو تاڵەبانیدا لەسـەر ماڵو موڵكو زەوی دەقەومێ.لاین ئەو کاتە راوێژکاری سوپای بەریتانیا بوە

له کەرکووك • بە هۆی قایمقامی کفرییەوە داوای هاتنی کەریم‌بەگ‌و داوودبەگ ئەکا • کە لە رۆژی ١٩٤٣/٨/٢دا لە دایرەی لاین ئامادەبن • کەریم‌بەگ‌و داودبەگ دەسبەجێ ئەڕون بۆ کەرکووك • ئەو کاتە شەفیقی ئەحمەدئاغا سکرتێری لاین‌بووە،لە شەفیق‌ئاغا ئەپرسن:هۆی داواکردنەکەیان چیە؟ لە وەڵامدا ئەڵێ : پەیوەندیی لە گەڵ کێشەی ئێوەو تاڵەبانیدا هەیە • هەرچۆنێ بێ کەریم‌بەگ‌و داوودبەگ ئەچنە لای لاین • ناوبراو زۆر بەگەرمیی خێراتنی کەریم‌بەگ ئەکات ، بەڵام بە پێچەوانەوە بەرانبەر بە داوودبەگ زۆر گرژو مۆن ئەبێ • لاین بێ پێچ‌و پەنا وتی : داوودبەگ تۆ پیاوێکی زۆر خراپی‌و ئاژاوەگێڕی • باشم لە یادە لە ناوچەی کفریی من‌و قایمقامت دەسگیرکرد ، ئێستاش بە ئارامیی دانانیشیت‌و هەوڵ ئەدەی لە قەزای کفریی‌و ناوچەی جافدا ئاژاوە بنێتەوەو ئەم شەڕەی لە نێوان تاڵەبانی‌و جافدا رووی‌داوە تۆ هەڵت‌گیرساندوە • ئەگەر هەواڵی ئەم شەڕی تاڵەبانیی‌و جافە بگاتە گوێی گۆبلزی وەزیری پڕوپاگەندەی ئەڵمانیا یەکسەر ئەڵێ شۆڕش دژی حوکمی بەریتانیا لە عێراق پەیدابوەو ! ئەیکاتە بەڵگەیەکی سیاسی دژی بەریتانیا • تۆ پیاوێکی رەق‌و سەرکەشی‌و پیاوی رەقیش گورج ئەشکێت • وا ئاگادارتان ئەکەم ئەگەر جارێکی تر شەڕ لە نێوان جاف‌و تاڵەبانیدا رووبدا دوورتان ئەخەمەوە بۆ ئەفریقای باشوور ، ئەگەر تۆ یەکتا ئەنازیی من سەدان تۆپ‌و فڕۆکەم هەیە •

داودبەگ لە وەڵامیدا وتی : جەنابی‌لاین ، من رێگام لە جەنابتان گرت خۆ بۆ چەتەگەریی نەبوو ، خوانەخواستە رووتتان‌کەمەوە یان نیازێکی خراپی تر • گرتنی ئێوە لە لایەن منەوە هۆیەکی رامیاریی هەبوو • چون ئەو کاتە ئێمە هاوپەیمانی شێخ‌مەحموود بووین‌و ئەم مەسەلەیەیش هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ شەڕی ئێمەو تاڵەبانیدا نیە • ئەم شەڕە من هەڵم‌نەگیرساندوە ، بەڵکو تەماحی شێخ وەهابی تاڵەبانیی بەرپای‌کردوە •

چون ئەیەوێت موڵکی باوباپیرمان داگیربکاتو ، ئێمە تا دواتنۆکی خوێنمان لەسەر مافی خۆمان بەر گری ئەکەینو ، کە هەڕەشەم لێ ئەکەیت کە چەکت هەیەو تۆپو تەیارە ، بێگومان تۆ ئەتوانی هەموو شتێك لەگەڵ ئێمە بکەی ، چون تۆ نوێنەری بەریتانیای گەورەی کە حاکمی عێراقە ئیمڕۆ ، بەڵام ئەگەر ئەم سیفەتەت لێ لابەن تۆ ناتوانی هیچم لێ بکەیت ، چون دڵت بەوە خۆشە ئازاری ئێمە بدەیت فەرموو ئەمر بکە هەرچی زووتر بمانگرنو دوورمان بخەنەوە !

داوودبەگ لە سەرەتای چلەکاندا کە نوێنەری کەرکووك بوو لە پەرلەمانی عێراقدا لەو کاتەدا بۆ چارەسەرکردنی زۆر لایەنی دواکەوتووی باری ژیانو گوزەرانی کۆمەڵایەتیی کوردەواریی قسەی خۆی بێ پەروا کردووەو ترسی نەخستووەتە بەر خۆی ، تەنانەت خوێندەوارانو رۆشنبیرانی کورد هەڵوێستی خۆیان لە زاری ئەوەوە بە میریی ئەگەیاند . کە میریی بڕیاری لە سێدارەدانی چوار ئەفسەرەکەی دا ، هەندێ لە پیاوماقوولانی کورد شەوو رۆژ خەریکی ئەوەبوون ملی ئەو نیشتمانپەروەرانە لە پەتی دوژمن رزگار کەن ، داوود بەگ پێشڕەوی ئەو هەوڵدەرانە بوو . کە کار لەکار ترازا خوڕخوڕ فرمێسکیبۆ ئەڕشتن .

داوودبەگ پشتوپەنایەك بوو بۆ گەلێ لە نیشتمانپەروەران ، ئەوەبوو هەر لە چلەکاندا توانیی بەڕێز حەمەئەمین دەربەندفەقەرەیی لە مەترسیی رزگار بکاتو لە پەنجاکانیشدا بۆ مامۆستای جوانەمەرگ حەسیب محەمەدبەگ هەوڵێکی زۆری داو دەنگی گەیاندەکاربەدەستان(١١) .

داوودبەگ لە ساڵی ١٩٥٩دا لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم تێکچوو کە ناسیاری بوە بە بۆنەی تێکچوونی ناوچەکەیانەوە ، عێراقی بەجێ‌هێشتو چوە خاکی ئێرانەوەو لەوێ زۆری رێز لێ گیرا ، بەڵام کاربەدەستانی

---

(١١) گۆڤاری رەنگین ژمارە (٤١)ساڵی ١٩٩٢ ل : ١٦ - ١٨ .

حوکوومەتی ئێران دەسەڵاتو هاتوچۆی کوردی بۆ ماڵی داوودبەگ بـۆ قووتنەچووەو ، وشیارییان خستۆتە سەری کە ڕێگە نەدا کورد هاتوچـۆی بکەن • بەڵام داوودبەگ بەوپەڕی ئازاییەوە لە وەڵامی سەرۆکی ساواکی غەربی ئێراندا ئەڵێ : من نامەردیم لە عێراقدا قوبووڵ نەکرد ، بۆیە بوومـە پەناهەندەی ئێوە ، بڕوا بکە نامەردیی لای ئێوەیش قوبووڵ ناکەمو هەرچی زووتر وڵاتەکەتان بەجێئەهێڵم • سەرەنجام کە مەسەلەکە تەشەنـەی کـرد ناچار وازیان لێ هێناو بە زەرەری ئەوان کارەکە دوایی هات •

لە ساڵی ١٩٦٦زدا لە ماوەیەکی کورتدا داوودبەگ تووشی نەخۆشیـی خوێنبڕژانی گەدە بوو و لە بیمارستانی (میهریتاران)دا کۆچی دوایی کردو • لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەیان هێنایـەوە بۆ کوردستانی عێـراقو لـە گۆڕستانی بنەماڵەی بەگزادانی جافو خێڵی جافدا بەخاك سپێردرا •

داوودبەگ لە ژیانیدا سێ ژنی هێناوە ، دوانیان لە بەگزادەی جـافو یەکێکیان لە تاڵەبانیەکان • سەرداربەگ کـوڕە گەورەیەتی بەڕاستیـی توانیویەتی جێـی باوکـی پڕکاتـەوە • براکـانی تری برِتـین لـە : دارا ، سالار[١٢] ، سەربەست ، سەروەت ، سەریـاس ، شەهریـار ، سەرچـڵ ، نەوزاد • چوار کچیشی هـەن بە ناوی : گـەلاوێژ ، خورشیـد ، تابـان ، سەرگـوڵ •

زۆرکەس لە بەگزادەکانی جـاف ، وەك خوالێخۆشبـوو حەسـەن فەهمی جاف کە ئەدیبو نووسەرێکی زەبردەستی کـوردبوو ، هـەروەهـا ئەحمەدبەگی حەمەسالحبەگ[١٣]، بورهانجاف، ئەنوەری جەمیلبەگی جاف

(١٢) سالاری خوالێخۆشبوو کەپیاوێکی هەڵکەوتوو بوو لە سـاڵی ١٩٧٩ دا لە لایەن حوکوومەتی ئێرانی خومەینییەوە بێگوناه کوژرا •

(١٣) حەمەصالحبەگ دوو کوڕی بوە ئەحمەدبەگو عیزەت بەگو لە بنەماڵەی بارامبەگییە ، ساڵی١٨٩٧ز لە دایك بوەو ، تەمووزی١٩٧٣ لە بەغـدا کۆچی دوایی کردوە . ئەم زاتانە کوڕو کچین : حـەمەڕەشیـدبـەگ ، جەمیلبەگ وەفاتیانکردوە . محەمەدئەمین بەگو پەروێزبەگو حەمەدبەگو هۆشیاربەگ

...له ڕووداوەکانی شۆڕشی مایسی(١٩٤١)دا کە لەو بڕوایەدا بوون هەلو مەرجێکی باش بۆ کورد پێکدێنێ بە نامەو تەلگراف تەئییدی ئەو شۆڕشەیان کردوە .

وە لە پارتە کوردیەکانا وەك حیزبی‌هیواو بزوتنەوەی کوردا هاوبەشییان‌کردوە . لەم زاتانە ئەتوانین ناوی مستەفابەگی کەریم‌بەگ‌و خوالێخۆشبوو ئەنوەرجاف‌و ، مینەجاف‌و ، مەحموود بەگی ڕەزابەگ‌و ، شەوکەت‌بەگی ئەحمەدبەگی مەحموودپاشاو ، بورهان‌جاف‌و عەلی‌بەگی حسەین‌بەگی حەسەن‌بەگ ناوببرێن[١٤] .

زۆربەی کوڕانی ئەم زاتانە لەم ڕۆژانەدا بێ‌لایەنن‌و خەریکی ژیانی ئاسایی خۆیانن .

دکتۆر حەسەن جاف

لەحەیاتان . کچەکانی : ڕەعنا ، ئەختەر ، پەریخان ، نەسرین شەونم . عیزەت‌بەگ ئەمزاتانەی لێ‌بەجێ‌ماوە : ئەمجەدبەگ ، ماجیدبەگ ناجی‌بەگ ، بەهجەت‌بەگ ، لە کچیش : طەلعەت‌و ، بەدیعەو ئامنەو ، عالیەو ، پەروین .

(١٤) بڕوانە: بیرەوەریەکانی ژیانم ، مسقەفا نەریمان ل ٨٣ ــ ٩٢ هەروەها ڕەنگین ژمارە ٦٦ ساڵی ١٩٩٤ وتاری فائیق هۆشیار ، یەکەم ئاهەنگی جەژنی نەورۆز .

(١٥) لە بەڵگەنامەگانی (میرزا ملکم خان)دا هەندێك زانیاریی هەیە کە تیشك ئەهاونە سەر هەندێ باری ژیانی محەمەدپاشای جاف‌و لە کاتی کتێبەدا بوێرابوو ، بۆ ئەوەی خوێنەر ئاگاداری ئەوانەیش بێت‌و سوودیشیان لێ‌وەربگیرێت .. لێرەدا تۆماری دەکەین :

«...ولی بار رسما تبلیغ میشود و بابعالی خالی از مناسبت ندیده در تلغرافنامه مزبوره صریحا مندرج داشته است که از امور معوقه متراکمه است فقره جناب شیخ عبیدالله افندي ومسئله محمد بیگ جاف وچون اطلاع خاطر محترم جناب مستطاب اشرف از مراتب لازم بود به ترقیم وتصدیع این مراسله پرداخت زیاده زحمت نمی‌دهد ٢٥ شهر ذی حجه ١٢٩٠ امضاء» .

لە جێگەیەکی دیکەدا هاتوە :

←

«...اما مسئله محمد بیگ در این باره دوستدار بهیچوجه نمی‌داند دولت عثمانی چه ایرادی به اولیای دولت علیه ایران وارد می‌توانند آورد . اولا عشیرت جاف ورؤسای آنها تبعه خالصهٔ دولت عثمانی نبودند بلکه فیما بین دولتین متنازع فیه بودند . چندی در خاك عثمانی توطن کردند حالا بعضی از آنها بمیل خاطر خودشان بدون هیچ قسم تشویق‌و ترغیب بوطن اصلی خود معاودت نمودند و دولت ایران تا امروز بهیچوجه اسبابی که موجب امید کامل آنها تواند شد محض ملاحظه حسن همجواری با دولت علیه عثمانی فراهم نیاورده‌است لیکن کارگزاران دولت علیه عثمانی هر قسم عشیرت صحیحه‌و [ب] خالصه دولت علیه ایران که بخاك عثمانی رفته‌اند فورا کمال تصاحب و حمایت را از آنها نموده نظیر انواع تلطفات و نوازشات می‌دارد و هر قدر مطالبه او با تبعید آنها از سرحد ایران می‌شود بهیچ قسم تمکین نکرده چنانچه اگر سیاهه اسامی این قبیل اشخاص را بخواهید دوستدار حاضراست که با اسم و رسم و تاریخ‌و موقع با سواد تحریرات رسمیه که مبادله شده است باستحضار آنجناب جلالتماب برساند در اینصورت که سفارت ایران اینقدر امور معوقه درخاك عثمانی داشته باشد و این طور فضاحت‌و قباحت از عبدالرحمن اقای هرتوشی با تجاوز حدود در خاك بوقوع رسیده باشد و اینقدر از تبعه و عشایر صحیحه ایران‌را تصاحب نموده در سرحد اسکان بدهند ایا در نظر انصاف جای این دارد قرارنامهٔ که باید مبنای رفتار طرفین بدون عایق‌و سکته واقع شود . مشروط بجزئی امورات معوقه سفارت و فقره شیخ عبیدالله‌و محمدبیگ جاف که قرار همه از روی کمال حسن نیت‌و حقانیت داده‌شده است بشود و دوستدار یقین دارد که وکلای دولت عثمانی بعد از اطلاع از مضمون این مراسله تجویز این نوع شروط وقیدرا نکرده از برای اجرای هر نوع منظورات حقه خودشان در ایران اقدامات منصفانه در امورات متعلقه به ایران را شرط خواهند دانست لاغیر» .

(مجله بررسیهای تاریخی ش ۱ سال ۵ اسنادو نامه‌های تاریخی ، مجموعه اسناد میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله ص ۵-۶) .

چەند وێنەیەك

وێنەی چەند لاپەڕەیەك لە دەستخەتی (تەئریخی جاف) کە خەتی خوالێخۆشبوو ڕەزابەگی جافە .

ڕەزابەگی فەتاح‌بەگی حەمەپاشا مرۆڤێکی خوێندەوارو خەتخۆش بوە . ئەم نەوانەی لێ بەجێ‌ماوە : ~~خوالێخۆشبوو~~ خالیدبەگ ، مەحموودبەگ ، عەلی‌بەگ ، قادربەگ ، بەهرام‌بەگ . ئەمنەخانم ، حەپسە ، ڕەعنا ، خدیجە نیهایەت ، پەروین .

محمد پاشا بە مقدارێکی کم سوارەوە و فتاح بگی کوری لەگلیا

ئەلێ ئەچینە چیمنی برایم بگی ئو فرقە جافە لە شاطری کە پیادەکانیا

لە چیدا ئەمری مالیان لە چیمن ئەلێ و نیشتیان خراب ئەبێ بە محمد پاشا

ئەم خبرە ئەون محمد پاشا ئەهێنن ناداتە ئەلێ جاف خیانتی دا

لە تەک منا ناکن و نا توانن جسارت دا بکن گورەی ئو فرقە لە تەک

صد سوارا دێت بولای محمد پاشا بم فکرە اگر بتوانن دست بوشێلێن

وقتی کە تێکن ئەروانن فتاح بگ کوری بە پشتا سوارن محمد پاشادە

ئەلێ وای کە ئەمە ئەبینن قراری ئەبێ لای محمد پاشا دای ئەنێن و عموویان

دێ پیا ئەون ئەلێن ئەمە فتنەی جافە وە ئێمە ذمەمان وە فرمانی بیە

ئێمە عبدی توین و عبدیش لە تەک حاجبی خۆیدا ناتوانی خیانت

بکا معلوم دست و پێ ماچ ئەکن کە ئەم بجێتانە بو بایان کردوین

لەوی دەرکە محمد پاشاش پیان ئەلێ من هیچ وقت خیالم دا

لە ... بە ئێوە ناکم و روونەوە بو مالی خویان محمد پاشا پەرە وە روتە

فتاح بگ لە تەک حفتا سوار لە سوارەکانی ئنجیرەوە بوپشتمالە

ئەلێ خویشم بیانی ئەچمە کفری والی کرکوکیش بوی نوسیوم

چادرم بێ بگوی هرچند فتاح بگ تلاش ئەکا با اهشو بمێنوە

وە بیانی لە نکەدا بیم تا کفری سینی نایە مشار چونکە اجل

اگرچه خانمم بتاریخه کرداوه اما کر بیدیم کرده وه

له خاک ایران و خاک داخل عراق پنج طایفه

داخل نابووه و چوار طایفه یان داخل خاکی ایرانه

و یکی کیان داخلی عراقه ولتر برده عدد ماڵ عدد

سواره و پیاده یان له گل اسم گوره‌ی طایفه‌کیان و جیگه‌ی

نزولیان و ماڵیان موافق اینه صدوره

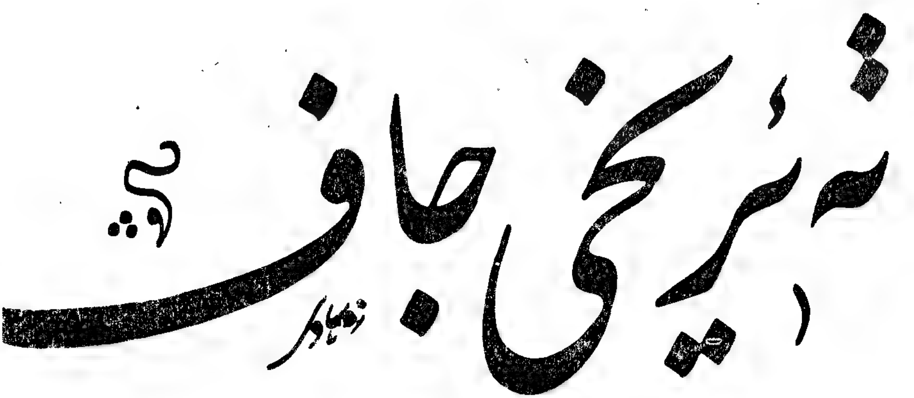
اسم طایفه	عدد ماڵی	عدد سواره	عدد پیاده	اسم گوره‌یان	جیگه‌ی نشینیان
کوره کوره [illegible]	٤٠٠	١٠٠	...	[illegible]	زنکاو [illegible]
قلغانی چلک	٢٠٠	٦٠	١٥٠	شامراد سولک	ئیلک زه‌هاو
نی لکی	١٠٠	٧٠	٤٠	[illegible] مراد خان	[illegible]
له جافی عراق دانیشته جافه پشتکه	٧٠٠٠	٣٠٠٠	٨٠٠	[illegible]	[illegible]

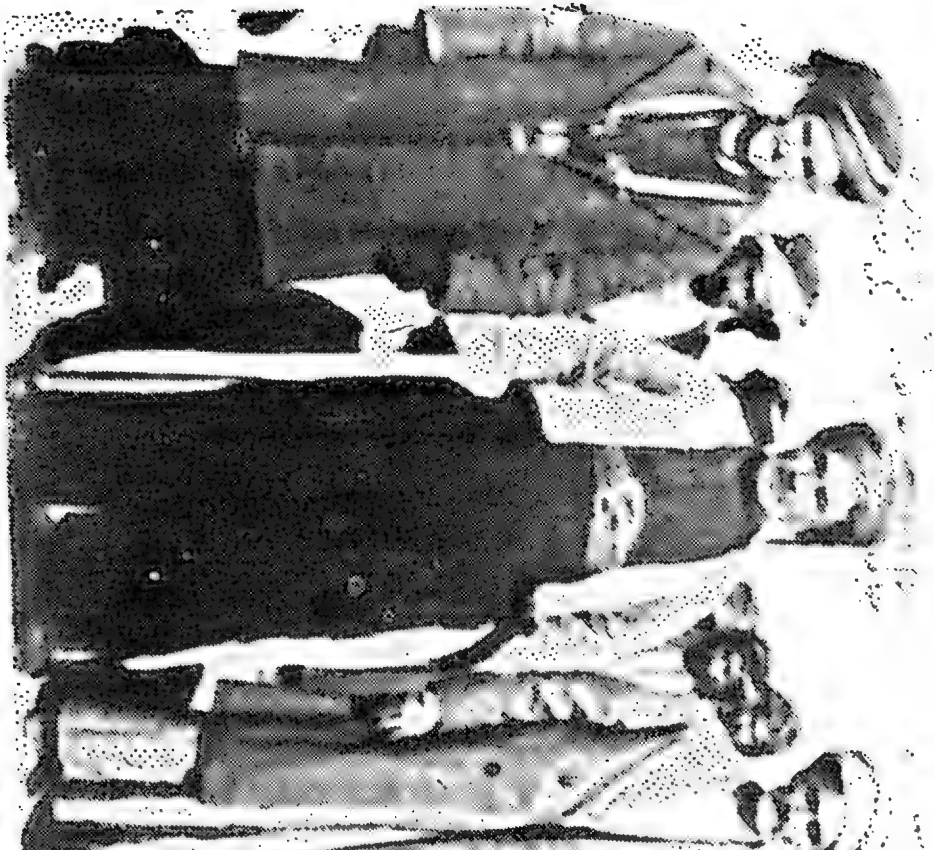
له سورطاش و سید شارستین و [illegible] دانیشتون

و [illegible] وسایره

[illegible] له‌خاکی کوردستانا که‌ زور به‌ ده‌سه‌لات و اقتدار و صاحب
امر بون گم نکردایه‌ و داخل صحیفه‌ تاریخ بودایه‌ن بو ایمه‌ش تسهیلات
اه‌ بو خصوصا بو من که‌ اه‌م کتیبه‌ اه‌نوسم ناره‌حه‌تی یه‌کم نه‌ اه‌بوده‌
له‌ کمال سهولت دا بوم تواواه‌ بو اه‌مه‌ تێ په‌ڕی امرو که‌ زنان
زانینه‌ و حکومتی فخیمه‌ی انگلیس که‌ هاتوته‌ عراق بواسطه‌ی تلاشی
اه‌م حکومته‌وه‌ که‌ بو زیادی زانین و کردنه‌وه‌ی مکتب و پێگه‌یاندن
منداله‌کانی عراق له‌ کورد و عرب به‌ راستی شایان توصیفه‌ اما من
خوم دوره‌ی مکتب و تحصیلم تێ په‌ڕاندووه‌ اسف بو حالی له‌مه‌و بر
آیا بو خوم و آیا بو باتی تێ په‌ڕی ده‌کان و امه‌م به‌ مصلحت زانی
بو تسلینی خوم واه‌ وانی تریش بو عشرتی جاف که‌ عشرتی ایمه‌یه‌
وله‌ اه‌وان ایمه‌ جودی بوینه‌ته‌وه‌ و مدتی حوت صد سال
له‌مه‌و به‌ر باوک و باپیری ایمه‌ له‌وان استفاده‌ی مال و
دولت و نفوذیان کردووه‌ هم بو ناوی اه‌وان و بو ناوی
بعض له‌ اجدادی خوم بینیته‌وه‌ بیکه‌م به‌ کیتبی یوناوی

سوار یکو ئەو نەزانی بووە بوپشتمالە خوبانا ئەون بوسراو فرقە و انیش
کهام مسالە اگن اچینە ناو کلهلی بکزادە کلهلی ایاندنە بر تفنگ
وریان اگن روو بە روغزادی باراکن کە بچینە ناو وادان وا و انیش
بە خریانەوە بیس بکن خریان نا2لامە کە روغزادی دان لە ناو
لشکر بکزادە دا بە یک دفعە دە نکاری پشتاو و ترخانی و روغزادی
ارزینە ناو کوچ و مالیان بتوانی تالان اگرین خریان وزینیان
خلاص ابن بە سلطە وارە اچنە چم چال الای بکزادە همو نە
طاقم خق قادر جوابیان اون لە وی اچنە داری هملیاە ماله
جوامیر جوامیر بیاوانی لە ناو عوم هموند و عشایرە کانە
خارجی جاف خزم بە جان فدای محمد پاشا تا زیندوە ایە
لە بیاتان هاو دو ... تان ناکم و نالیش تواو مقابلە
هوری ... و جاف بکم برد نوایدە فرار بوون عنیش
لە ... ایدە بوبە ... اتی عنیش دو چار
مارتی ... سید احمد ... کنزی بە تعفاف
ایدا بە محمود پاشا لە سلیمانی محمود پاشایش لە ترکی عثمانی
پاشاو لە سلیمانی خزانیدن ... لە رابیە اە دیش

له راستەوە بۆ چەپ : داودبەگی جاف ،رەزابەگی جاف ، کەریم بـەگـی
جاف ، عەبدورەحمان بەگی جاف .

ئەم وێنە سالی ~~١٩٣٣~~ لە کەلار لە لایەن (ادموندس)وە گیراوە .

١٩٢٨

تەئریخـی جـاف

... خۆیان کە لە خاکی کوردستانا ، کە زۆر بەدەسەڵات‌و ئیقتیدارو صاحیب ئەمر بوون ، گوم‌نەکردایەو ، داخلی صەحیفەی تەئریخ‌بوایەن ، بۆ ئێمەیش تەسهیلات ئەبوو • خوصووصەن بۆ من کە ئەم کتێبە ئەنووسـم ناڕەحەتییەکم نەئەبوو ، لە کەماڵی سوهوولەت‌دا بۆم تەواوئەبـوو • ئەمـە تێ‌پەڕی •

ئەمڕۆ کە زەمانی زانینەو حوکوومەتی فەخیمەی ئینگلیس کە هاتۆتـە عێراق ، بە واسیطەی تەلاشی ئەم حوکوومەتەوە کـە بۆ زیادیـی زانیـن‌و کردنەوەی مەکتەب‌و ، پێگەیاندنی منداڵەکانی عێراق لە کوردو عەرەب[1] بەڕاستیی شایانی تەوصیفە • ئەمما من خۆم دەورەی مەکتەب‌و تەحصیلـم تێپەڕاندوە • ئەسەف بۆ حاڵـی لەمەوبـەر ، ئایـا بۆ خـۆم‌و ئایا بۆ باقـی تێپەڕیوەکان • وە ئەمەم بە مەصڵەحەت زانی بۆ تـەسکینی خـۆم‌و ئەوانی تریش بۆ عەشـرەتی جـاف ، کـە عەشرەتـی ئێمەیـەو ، لە ئـەوان ئێمـە جوێ‌بووینەتەوەو ، موددەتی حەوتصەد ساڵ لەمەوبەر باوك‌و باپیری ئێمـە لەوان ئیستیفادەی ماڵ‌و دەوڵەت‌و نوفووذیان کردوە ، هەم بۆ ناوی ئەوان‌و بۆ ناوی بەعزێ لە ئەجدادی خۆم بمێنێتەوە بیکەم بە کتێبێ‌و ، ناوی بنێم (تەئریخی‌جاف) •

وە ئەم کتێبە بە سێزدە فەصڵ بەیانی ئەوضاع‌و ، ڕەووش‌و ، حەرەکاتی گەورەکانی جاف‌و ، عەدەدی نفووسی جاف‌و ، طایفەکانی جاف لە خاکـی

---

(1) لێرەدا (دەیکا)یەك هەبێت باشترە .

ئێرانو عیراق‌داو ، هاتنی جاف لە ئێران بۆ کوردستانی بابانو ، گەڕانەوەیان بۆ ئێرانو ، دووبارە هاتنەوەیان بۆ ولاتی بابانو ، شەڕێ کە لە بەینی خۆیانا واقیع بوەو ، لەگەل ئەو طایفەو عەشایرانەی کە دراوسییان بوون .. بوویانەو ، جێگەی کوێستانیان لە ئێرانو ، جێگەی زستانیان لە لیوای سلێمانیو لیوای کەرکووکو ، جێگەی ئەو طایفەکانی ئێرایان لە ویلایەتی کرماشانو سنە . کە مەشهوورە بە ولاتی ئەردەلان ، تیدا بەیان بکەم .

فەصلی ئەوەل :

بەیانی عەدەدی طایفەکانی جاف لە ئێرانو لە کوردستانی باباندا کە داخلی عێراقە . ئەم عەشیرەتە بە عومووم پێیان ئەلێن جافو ، ئەم طایفانە ئیسمیان ئەمەیە :

طایفەکانی جافی بابان :

ئیسمی فیرقە : میکایەلی ، شاتریی ، رۆغزادیی ، تەرخانیی ، باشکیی . هاروونیی ، صەدانیی ، کەمالەیی ، بەداخیی ، عەمەلە ، عیسایی گەلالیی ، نەورۆلیی ، یەزدانبەخشیی ، وەلیی ، نەژوێنیی ، مەسۆدیی . شێخ‌ئیسماعیلیی ، صۆفی وەند ، تاووگۆزیی ، میراولیی ، پشتمالە . سمایل‌عوزێریی ، بێسەریی ، چووچانیی ، تیلەکۆ .

ئەم چەند طایفە لە جافەکانی ئێران جوێ بوونەوەو هاتوونە شارەزوورو خاکی بابان ، کە داخلی عێراقەو ، طایفەکانی جاف کە لە ئێران ماوەتەوە ئەمەیە(٢) کە ئەینووسم :

قوبادیی ، باوەجانیی ، ئیمامیی ، یەناخیی ، قادرمیروەیسیی . طایشەیی ، کۆیك ، تیرژی ، دەروێشیی ، وەلەدبەگیی ، دەلەژێریی ، کۆکۆیی ، زەردوویی ، عەلی‌ئاخەیی ، پەپلیی ، تاووگۆزیی ، دووڕوویی . کوێرەکیی .

---

(٢) ئەگەر لێرەدا بنووسرێ :(ماونەتەوە ئەمانەن کە ئەیان‌نووسم) باشترە .

فەصــڵی دوەم

ئەم طایفانە لە ناو خۆیانا چەند فیرقەیەو ، ناوی گەورەی فیرقەکانی کــێن ؟

میکایەلیی چوارفیرقەیە : محەمـەد ئەلی‌وەیسیـی ، رەشوبۆریـی ، ئەوانکارە ، ئالیی‌بەگیی .

فیرقەی محەمەد ئەلی‌وەیسیی ، تەخمینـەن دانیشتـووو گەڕیاویـان هەزار ماڵ ئەبن . حەوصەدیان گەڕیاون‌و ، سێصەد ماڵیان دانیشتـوون . گەورەیان رۆستەمی حەسەنی حاجی قادرەو ، میرزای حاجی حسەینـەو ، عەلی حاجی قادرە .

دانیشتوەکانیان لە ئاژداغی دەلۆو . کچان‌و . طەرەفی ژاڵەو ، رەباطو کارێزەو ، کۆیك‌و ، ناحیەی تانجەرۆ . چ لە طەرەفی عەربەت‌و ، قەراڵیی‌و ، چ لە طەرەفی نەمەڵ‌و ، بیّ‌پوورەو ، قسرد ، دائەنیشن . تەخمینەن ئەم فیرقە سێصـەد سوارو سێصەد پیـادەی موسەللەحیـان ئـەبێ . لـە رێگـەی زوستانەیانەوە کە سەگرمەو دەربەندئاوداری باصەڕەیە ئەچنە قـەرەداغ‌و ، لەوێوە ئەچنە ناحیەی تانجەرۆو ، لە رێگەی پووشێنەوە داخڵی ناحیـەی سرۆچك ئەبن‌و ، لە رێگەی گزی‌تاری‌دەرەوە ئەچنە قزلجە ،کە ناحیـەی پێنجوێنە . لە طەرەفی سەری باپیرە ، کە شیمالی پێنجوێنـە ، رەش‌دەوار هەڵئەدەن . لەوێوە ئەچنە چەمی بێسان‌و رەشیدو ، لە چـەمی بێسانـەوە

داخلی خاکی ئێران ، که مه‌حه‌لی هاوینو،[٣] ناوی نه‌که‌رۆزو که‌لی خانه لـه به‌ینی بانه‌و سه‌قزدایه ئه‌مێنن •

فیرقه‌ی دوه‌م که ره‌شوبۆرییه : ئه‌م طایفه وه‌کوو محه‌مه‌دئه‌لی‌وه‌یسیی بوون • سی سال له‌مه‌وبه‌ر خۆم بۆ ته‌کالیمی عه‌شیره‌تیی چوومه‌ته ناویان ، زۆر به تفاق‌و ده‌وڵه‌مه‌ندو صاحێب‌سوار بوون • بیست سال له‌مه‌وبه‌ر لـه ته‌ك عه‌سکه‌ری تورکا به‌شه‌ڕ هاتن ، نزیکی بیست عه‌سکه‌ریان له تورکه‌کان له شاربازێڕ کوشت‌و ، تورکه‌کـانیش له‌وان نزیکـی بیست‌کـه‌سێکیـان کوشـــت • لـه‌م خوصـووصـه‌وه دووچاری فـه‌رته‌نه‌یـه‌کی گـــه‌وره بوون • به‌شی گه‌ڕیاویان زۆر که‌م بۆوه‌و ، زه‌ره‌ری مه‌ڕو بزن‌و باقـــی حه‌یواناتیان بوو ، مه‌ئمووره‌کانی لیـوای سلێمانی بـه چاوی دوشمنیـــی ته‌ماشایان ئه‌کردن • زۆر نوقصانیی هات به‌سه‌ریانا • ئێسته گه‌ڕیاویـــان دووصه‌د ماڵ ئه‌بێ‌و دانیشوویـان سێصـه‌دو به‌ڵـکـو چوارصـه‌د ماڵیـش ئـه‌بێ‌و ، ئـه‌مانـه له طه‌ره‌فـی مه‌ملـه‌حـه‌و قه‌یتـوول‌و ، ده‌ره‌بـایـزو ، ئیمام‌شاسوارو ، صه‌دوبیست‌و ، زڕگوێزه‌ڵه‌و ، زڕگوێز له ناحیه‌ی تانجه‌رۆ دائه‌نیشن‌و ، گه‌ڕیاویان له ڕێگه‌ی ده‌ربه‌ندئاودارو سه‌گرمـه‌وه ئه‌چنـــه قه‌ره‌داغ‌و ، له‌وێوه ئـه‌چنـه ناحیـه‌ی تانجـه‌رۆو ، له پشـت سلێمانـی‌و وێڵه‌ده‌ره‌وه ئه‌چنه شاربـازێڕو ، له چه‌می ئاشانـه‌وه ئه‌چنـه سـه‌ر ڕێـی پیره‌ژن گلێنی تاری‌ده‌رو ، له‌وێوه داخلی ناحیـه‌ی قزلجـه که پێنجوێنـه ئه‌بن‌و ، له‌وێوه ئه‌چنه سه‌ر باپیره‌و ، له‌سه‌ر باپیره‌وه ئه‌چنه چه‌می ره‌شیدو بێسان‌و ، داخلی خاکی ئێران ئه‌بن‌و ، له مه‌وقیعی حه‌مه‌ئه‌لی‌وه‌یسیی ، لـه به‌ینی سه‌قزو بانه‌دا دائه‌نیشن‌و ، گه‌وره‌ی ئه‌م فیرقه محه‌مه‌دخان سلێمـان ئه‌حمه‌دخیبالیی‌و ، فارسی عه‌زیز مه‌ردان‌و مه‌جیدمه‌ردان و مه‌حموودیوسفه

---

(٣) لێره‌دا (ئه‌بن)ێك ببێ باشه •

ئەمڕۆ صەد سواریان ئەبێو ، دووصەد پیادەی سیلاحداریان ئەبێ زۆر لە زەمانی پێشوو کەمترن •

فیرقەی سێیەم کە شوانکارەیە : ئەم فیرقە صەدو پەنجا ماڵ گەڕیاویان ئەبێو ، دانیشتوویشیان صەدو پەنجامال زیاترە • دانیشتوویان وان لە هەشەزینو ، کوورەگەچینەو ، گۆپتەپەی سەنگاوو ، ژاڵەو ، دوودەرو ، لە ڕێگەی ڕەشوبۆرییو حەمەئەلی وەیسیوە ئەچنە سلێمانی ، لە طەرەفی ئاوبارەو ئاشەسپیی ئەبنو ، لەوێوە بە گۆیژەدا ئەچنە گەڕەدێو ، چەمی ئاشانو ، داخڵی ناحیەی پێنجوێن ، هەروەکوو حەمەئەلیوەیسییو ، ڕەشوبۆریی ئەچنە خاکی ئێرانو لەجێی ئەوانا دائەنیشنو ، گەورەی ئەم فیرقە ڕەمەزانی بەخشەو ، ناصری مەحموودە ، صەدسوارو صەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێو ، ئەم فیرقە لە ناو میکایەڵیدا زۆر ئازاو دڕن •

فیرقەی چوارەم : ئاڵیبەگییە • ئەم فیرقەیە گەڕیاویان صەدو بیست ماڵ ئەبێو، دانیشتوویان لە سەنگاوو لە تانجەرۆ صەدو پەنجا ماڵ ئەبێ • حەفتا سوارو هەشتا تفەنگداریان ئەبێ • گەورەیان حەمەصالحی حاجی نادرو حەمەخورشیدی حاجی شاسوارو حەمەطالیبی برایەتی • ئەمانە عەینەن وەکوو حەمەئەلیوەیسییو ڕەشوبۆریی ئەچنە تانجەرۆو ، لەو ڕێگەوە ئەچنە پێنجوێنو خاکی ئێران • ئەم فیرقە پیاوی موسوڵمانیان زۆر بوو و ، خۆم گەورەکانیان کە دیومن زۆر پیاوی چاك بوونو ، حەزرەتی مەولانا خالید ، کەئیحتیاجی بە تەعریف نیە ، لەم فیرقەی میکایەڵییەیە ، کە ئاڵیبەگییان پێ ئەڵێنو ، شاعیری مەشهووری کورد کە جەنابی (نالی)یە ئەویش لەم فیرقەیە •

وە بەعزێ فیرقەی تر وەکوو میرەیی ، کاکلی ، ڕژدەیی ، ئاخەسووریی، ئەمانەش میکایەڵینو ، ئەمانە لەبەر کەمیی لە ناو باقیی فیرقەکانا شاررراونەتەوە • عومومیان تەخمینەن دووصەدو پەنجا ماڵ ئەبنو ،

نیوەیان دانیشتوو ، نیوەیان گەڕیاونو ، بە ئیعتیباری عومووم پێیان ئەڵێن میکایەلیی • ئەم طایفە سی سال لەمەوبەر زۆر تەرەقییان بوو، لە حەد بەدەر دەوڵەمەند بوون • خۆم لە فکرم دێ باوکم کە فەتاح بەگ لە تەك عەبدوڵلا پاشادا کە بەشی گەورەی میکایەلیی لەحسابی تەقسیماتی ئێلی کە لە بەینی بەگزادەدا کرابوو عایدی عەبدوڵلا پاشابوو، بۆ ژمارەی بزنو مەڕیان چوونە ناو میکایەلیی عەدەدی حەیوانیان گەیشتە صەدوبیست هەزار سەرو ، خۆم لە باوکم ئەبیست ئەیفەرموو : سیهەزار سەر شارراوەیان زیاتر بوە • ئێستە ئەو دەوڵەتەیان نەماوەو لەو سەرەدا[٤] تەخمینی میکایەلییان بە پێنجیەکی عەشرەتی جافی مرادییان[٥] ئەکردو • تەخمینەن صەد ماڵی وای تێدابوو کە هەزار لیرە پارەی نەقدی ببێو ، زۆری سەرخێڵەکانیان حاجی بوون ، پارەی زۆریان بوو ، ئەچوون بۆ حەج • سی ماڵی وا لە ناو میکایەلییا بوو کە صاحیبی رەووگ بوو ، یەعنی کە صەد ماینی یەلخیی بوو لە صەحرادا • ئێستە لەو ماڵانە چواریان نەماوە • حاجی قادر ، کە باوکی حەسەنی حاجی قادرە ، بە تەنها سێصەد ماینی یەلخیی بوە ، لەمەوبەر کە وەها دەوڵەمەند بوون پیاوی چاکیان زۆر بوو ، ئەمما ئیستە کە فەقیر بوون خراپیان زۆرە • ئەوسا دزیان نەبوو ئیستە پەیدایان کردوە • وەقتە بنووسم بەقەدەر گەلاَلیی دزیان هەیە •

طایفەی دوەم : شاتریبە • ئەمانیشە طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا لەناو خۆیانا بە چوار کۆمەڵ ناوئەبرێن : کۆمەڵی برایمیی ، میروەیسیی ، وردەشاتریی ، یوسوجانیی • کۆمەڵی برایمیی ئەبن[٦] ، دووصەد ماڵ گەڕیاوو دانیشتووشیان صەد ماڵ ئەبن • گەورەیان حەمەی مەحموودو

---

(٤) (لەو سەردەمەدا)یەو ، بە هەڵە وانووسراوە .

(٥) ئەگەر (مرادیی)بێ رەساترە .

(٦) ئەم (ئەبن)ە نەبێ باشترە .

حەمەی برایمە • دانیشتوەکانیان لە باوەنوور داخڵی ناحیەی شێروانەو ، لە دزیایش لە ناحیەی وارماواو ، لە کەلی دووڕانو ئەطرافیان لە ناحیەی خورماڵ دانیشتوون • ئەمانە گەڕیاویان لە ڕێگەی ملەخوڕنوو لەو کانی ئەڵلاوە دەچنە چوار مێلان لە ناحیەی سەنگاو • وە لەوێوە لە ملەی پەیکولی‌یەوە ئەچنە ناحیەی وارماواو ، لەوێوە ئەچنە ناحیەی خورماڵ لە لای سەیدصادق لە شارەزوورو ، لە ڕێگەی چەقانو چەوتانەوە ئەچنە ملەکەوەو ، لەوێوە داخڵی ناحیەی پێنجوێن ئەبن لە بەردەمی مەسوود • بەرامبەری پێنجوێن ئەبەزنو ، لە خەڵووزەوە ئەچنە شلێرو ، لەوێوە ئەچنە خاکی ئێران ، لە ڕێی سوورەتووان ئەچنە جێگەی خۆیان ، کە کوڵو دۆزەخدەرەو کانی‌فەرانگێزە • دە سەعات لە سنەوە دوورە •

کۆمەڵی دوەم : میروەیسیی ، گەڕیاویان دووصەد ماڵ ئەبیو ، دانیشتوویان صەد ماڵ ئەبێ • حەمە فەرەجی ئاغەو قادری پیروەیس گەورەیانن ، ئەمانە عەینەن وەکوو برایمیی لەو ڕێگەوە ئەچنە ئێرانو ، لە کەژی سوڵطان‌ئاغ‌زۆتی ئەمێننەوەو ، ئەمانە شانزە سەعات لە سنەوە دوورنو ، دانیشتووی ئەمانە لە ناحیەی شێروانەو لە دزیایش ، کە داخڵی ناحیەی وارماوایەو ، لە قەرەتەپە ، کە داخڵی ناحیەی خورماڵە ، دانیشتوون

کۆمەڵی سێیەم : وردە شاتری‌یە • گەڕیاویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبنو ، دانیشتوویان هەم صەدو پەنجا ماڵ ئەبن • ئەمانیشە لە ڕێگەی دوو کۆمەڵی پێشوو ئەچنە خاکی ئێران لە قاویل‌بەگو شاقەلاو طەرەفی هەزارکانیی دائەنیشنو ، چواردە سەعات لە سنەوە دوورنو ، دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە طەرەفی کانی چەقەڵو ، لە بانی خێلانو کانی‌سارد کە داخڵی ناحیەی وارماوانو ، لە سوەیلەمشو هەیاس ، کە داخڵی ناحیەی خورماڵن • گەورەی ئەمانە فەرەجی حەمەی ڕەسووڵو ،

حەمەی خوسرەوو ، یەك دوو پیاوی ترن ، وەكوو حسەینی حاجی محەمەدو سلێمانی حەمەی رەسووڵ •

كۆمەڵی چوارەم : كەیوسوجانیە • ئەمانە گەڕیاویان صەد ماڵ ئەبن• دانیشتوویشیان صەدو بیست ماڵ ئەبێ • ئەمانە لە ریلەی داری خلە كە ها بەسەر گژی سێدارەوە ئەچنە ناحیەی وارماوا ئەسەر رێی ئەو سێ كۆمەڵەكەی ترو ، لە عەینی رێگەی چەقانو چەوتانەوە ئەچنە پێنجوێنو لەوێوە ئەچنە خاكی ئێرانو ، لە كوێستانی ئێران لە كەلیباو مێشوولە هەوار دائەنیشنو ، پانزە سەعات لە سنەوە دوورن • وەلیو ، نەژوێنیو ، كەرۆیی • ئەم فیرقە بچكەلانە صەدماڵێ ئەبن هان لە ناو ئەم كۆمەلانیی[7] شاتریا وەكو شاتری حسێب ئەكرێن ، ئەم طایفە بە عومووم كە پێیان ئەڵێن شاتریی چوارصەد سوارو چوارصەد پیادەی تفەنگداریان هەیە ، گەڕیاوو دانیشتوویان •••[8]

رۆغزادیی ئەبێ بە چوار فیرقە : كۆمەڵی حەمەجان ، كۆمەڵی سەرحەد ، كۆمەڵی رۆغزاد ، كۆمەڵی سایڵ • كۆمەڵی حەمەجان گەڕیاویان سێصەد ماڵ ئەبێو ، دانیشتووشیان صەد ماڵ ئەبێ • گەورەی ئەم فیرقە رۆستەمی حەمەی مەحموودو ، حەمەفەرەجی باوەجانو ، رەشیدی باوەجانە • ئەمما بۆ ناو كۆمەڵی خۆی رۆستەم لە گشتیان گەورەترەو ، سلێمانی حەمەجان ئەویش گەورەیانە ئەمما وا لە ئێران دانیشتوە ، بوە بە صاحیبی هەشت نۆ دێ لە مەحاڵی خوڕخوڕەداو ، ئەم چوارصەد ماڵی گەڕیاوو دانیشتوە عومووم ئامۆزاو برازاو برای یەكنو ، دانیشتووی ئەمانە وان لە سەرقەڵا ، كە داخڵی ناحیەی شێروانەیەو ، هەم لە زەڕایەنو كانیڕەشو محەمەدخانی ، كە داخڵی ناحیەی وارماوان ، دانیشتوون ،

---

(٧) ئەگەر (كۆمەڵەی) بێ باشترە •
(٨) لێرەدا هەست بە ناتەواویی دەكرێت •

ئەم کۆمەڵی حەمەجانە لە ڕێی کەوەڕێوە ئەچنە بۆرمحەمەد لە ناحیەی سەنگاوو ، لەوێوە ئەچنە کۆڕی ئەسپو طالەبانو ، لەوێوە لە کەلی پەیکولیوە داخلی هەردو ناحیەی قەرەداغو وارماوا ئەبنو ، لە کەنی گەورەقەڵاوە ئەچنە کانی ڕەشو زەڕایەنو ، لەوێوە لە ڕێی بنەجووتو دوودارەوە ئەچنە کەولۆزو ، لە کەولۆزەوە بە ڕێگەی هەرزەلەدا ئەچنە پێنجوێن ، لە بەردەمی پێنجوێن ئەبەزنو ، لە خەلووزەوە ئەچنە شەیدانو میشیاو ، وە لەوێوە بە ڕێی[درەرادا]ئەچنە خوسرەوخانو ،هانەتاڵەو ،مەولاناواو ، دەرەهوانو ، کەوکۆسان ،کە داخلی خوڕخوڕەو خاکی ئێرانە • وە ئەمانە هان لە بەینی سەقزو سنە[٩] پێنج سەعات لە سەقزەوە دوورن •

فیرقەی سەرحەد : ئەمانە صەد ماڵ ئەبن • ئەمڕۆ گەڕیاویان نیە هەموو دانیشتوون ، حەفتا ماڵیان وا لای خەلیفە یونس لە دزکەرەو ئەطرافیو ، سی ماڵیان وا لە قولیجانی سەرحەد • گەورەی ئەمانە خەلیفە یونسو ئەحمەدرۆستەمی ئامۆزایەتی • وە ئەم صەد ماڵە گشتیان براو ئامۆزای یەکنو دوورنەکەوتوونەتەوە لەیەك • زەلامو سواری تفەنگداریان صەد کەس ئەبن • ئەمانە پانزە ساڵ لەمەوبەر گشتیان گەڕیاو بوونو ، لەم میقدارەش زیاتر بوون ، صەدوپەنجا ماڵ ئەبوون •

کۆمەڵی سێیەم : کە کۆمەڵی ڕۆغزادە ، ئەمانە صەدماڵ گەڕیاویان ئەبیو ، دانیشتوویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبن ، دانیشتووەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە[١٠] دێهاتی سەرقەڵاو ، لە ناحیەی سەنگاو لە تەپەگەڕووسو ،بەراوگەلو دێی ئەمینی کاکەمەدو ،کوردەمیرو ، لە ناحیەی تانجەرۆ لە دێی سێتەڵانو قازاو دانیشتوونو ، گەڕیاویان وەکوو کۆمەڵی

---

(٩) (سنەدا) ڕەوانترە .

(١٠) (لە دێهاتی) بێ باشترە .

حەمەجان لە پەیکولیوە ئەچنە قەرەداغو ، لەوێوە داخڵی ناحیەی تانجەرۆ لە شارەزوور ئەبن‌و ، لە عەینی رێگەی کۆمەڵی حەمەجانەوە ئەچنە پێنجوێن‌و ، لەوێوە بە رێی شەیدان‌و مشیاوا ئەچنە جێگەی هاوینە کە سێوەسوورەو لە مەحاڵی‌خورخورەو ، چوار سەعات لە سەقزەوە دوورە ، گەورەی ئەمانە فەتاحی کامەران‌و ، وەثمانی ئەمین‌و ، حەیدەری عەزیزو ، تۆفیقی محەمەدی شاوەیسە •

فیرقەی سمایل گەڕیاویان حەفتا ماڵ ئەبن‌و ، دانیشتوویان هەشتا ئەبێ ، دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە لە دێهاتی سەرقەڵاو ، بەشێکیان وان لە دێی قەڵاسوورە لە ناحیەی وارماواو ، بەشێکیان وان لە دووکان‌و دووکەرۆ لە ناحیەی قەرەداغو ، بەشێکی تریان وان لە محەمەدخانیی‌و مووان‌و قاڵیی‌جۆ لە ناحیەی خورماڵ • گەورەی ئەمانە مەدحەتی صاڵحی کاکەخان‌و ، رۆستەمی حەمەی فەتاح‌و ، عەولکەریمی رۆیتەنە • ئەمانە گەڕیاوەکانیان لە رێگەی کۆمەڵی حەمەجان‌و رۆغزادەوە بەپەیکولیدا ئەچنە قەرەداغو وارماواو • لەوێوە ئەچنە مووان لە ناحیەی خورماڵ‌و، لەوێوە بە رێگەی کەوڵۆسا ئەچنە پێنجوێن‌و ، لە شەیدان‌و مشیاوەوە داخڵی خورخورە لە خاکی ئێران ئەبن‌و ، ئەمانە لە طەرەفی عیساقاواو شەدەرە دائەنیشن‌و ، شەش سەعات لە سەقزەوە دوورن • ئەم چوار طایفە کە پێیان ئەڵێن رۆغزادیی گەڕیاوو دانیشتوویان بە هەیئەتی عومووم چوارصەدو پەنجا سوارو چوارصەدو پەنجا پیادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و ، زۆر ئازاو مەزبووت‌و شەرکەرن‌و ، لە ناو عەشرەتی جافدا بە ئازایی مەشهوورن‌و ، زۆر صاحیب نانیشن‌و ، ئەمرۆ پیاوی صاحیب‌پارەشیان زۆرەو ، زۆر مەیلیان لەسەر فەلاحەت‌و کەسابەت هەیە •

تەرخانیی طایفەیەکن ئەبن بە دوو فیرقە • بەشی ئەڵك‌و ، بەشی قاچۆڵ • گەڕیاویان سێصەد ماڵ ئەبن‌و ، دانیشتوویان صەدو پەنجا ماڵ ئەبێ‌و ،

دانیشتوەکانیان وان لە ناحیەی شێروانە لە طەرەفی سەرقەڵاوە ، لە دێی زەردەو تووران‌و کانی‌ماران‌و پیازەجاڕو ، لە ناحیەی قەرەداغا دێی هۆمەرقەڵا عیبارەتن لەوان‌و ، لە ناحیەی وارماوا لە چیووخ‌و کانی‌کەوەو کەریم‌ئاواو ، تەپەکەل دانیشتوون‌و ، گەڕیاویان لە ڕێی ڕۆغزادیوە ئەچنە ناحیەی سەنگاوو لە کەلی پەیکوڵیوە ئەچنە ناحیەی قەرەداغ‌و وارماوا ، لەوێوە ئەچنە شارەزوور ، لە طەرەفی یەخشیی‌و مالوانەوە لە عەینی ڕێگەی ڕۆغزادیوە ئەچنە پێنجوێن‌و ، لە شەیدان‌و مشیاوەوە داخلی خاکی ئێران ئەبن‌و ، جێی هاوینیان عیبارەتە لە باشورتی‌و ، کانامەدو ، قەرەخان‌و ئاڵغوزاغاج‌و ، ئەمانە شەش سەعات لە سەقزەوە دوورن ، گەورەی ئەم طایفە بە عومووم حەمەحەسەن‌و حەمەی شاسوارە • ئەم طایفە فیرقەیێکن لە ڕۆغزادیی ، یەعنی بە عومووم لە پێنج بران • تەرخانی کە بە ناو جیابوونەتەوە لە بەر ئەمەیە بەشی ئەلکی پیروەیس لە قەدیمەوە خزمەتکاری گەورەی جاف بوون وەکو بەگزادە بێ‌و ، لە تەکالیفی عەشیرەتیی تەرخان‌کراون ، یەعنی لە تەکلیف رزگاربوون‌و ، خوصووصەن لە زەمانی ریاسەت‌و گەورەیی محەمەدپاشادا زۆر خزمەتی نومایانیان بە محەمەدپاشا بوەو ، بەم واسیطەوە ئیسمیان لە ڕۆغزایەتیی گۆڕاوەو ناوبراون بە تەرخانی‌و ، ئەم طایفە گەڕیاوو دانیشتوویان بە هەیئەتی عوموومی دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگدار ئەبن • ئەمانیش وەکوو ڕۆغزادیی زۆر ئازاو شەڕکەرن‌و ، ئەمڕۆ زۆریش دەوڵەمەندن بە حەیوان‌و بە نەقد •

باشکیی : کە یەك فیرقەن صەد ماڵ ئەبن • وە ئەم فیرقە لە (شەرەفنامە)دا ، کە لە هەزارو پێنجی هیجری‌دا تەئلیف‌کراوە ، ئەمیر شەرەفخانی بەدلیسی کە یەکێکە لە حوکمدارانی کورد ناوی بردوون ، ئەمانە دانیشتوویان زۆر کەمە ، عەینەن لە ڕێگەی ڕۆغزادی‌و تەرخانیوە ئەچنە شارەزوورو لە عەینی ڕێگەی ئەوانەوە داخلی خاکی ئێران ئەبن • لە

ناو تەرخانی لە باشورتی دائەنیش • ئەم طایفەیە زۆر کوردنو ، زوانیـن وەکو کوردی سێصەد سال لەمەوبەر وایە ، هیچ نەکۆڕیاوە • چل سوارو چل پیادەیان ئەبێ • ئەمانەش عەلاوەجاتی رۆغزادیو تەرخانین • گەورەیان خەلیفە حەسەنو مەحموودیاسینە •

هاروونیی : ئەمانیش ئەبن بە چوار فیرقە : کۆمەڵی سەلیم • کۆمەڵی نەدرشەیی • کۆمەڵی قارەمانیو خولامی •

کۆمەڵی هاروونیی : ئەمانە بە عوموم سێصـەد مـاڵ گەڕیاویـان ئەبێو ، سێصەدیش دانیشتوویان ئـەبێ • دانیشتوەکانیـان لە ناحیـەی سەنگاو لە مەحاڵی پێبازاو لە ناحیەی وارماوا لە تووەقوتو ، جەرداسنەو ، گولانو بێسەڵمێنو ، کانیبەردینەو ، قەلبەزەو ، لە دێهاتێ ، کە تابیعـی مەرکەزی قەزای هەڵەبجەن ، دوو دێیان هەیە کە ناوئەبرێن بە قارەمانیو خولامییو ، لە ناحیەی خورماڵدا تەپەزێڕینەو ، قوڵخوردو ، قەدەفەرییو ، ریشێن • دانیشتوەکانیان لەم دێهاتانە دانیشتوونو ، عایـدی ئەوانـەو ، گەڕیاوەکانیان جێی زوستانیان پێوازەو ، لەوێوە لە رێی دەربەندیخانـەوە ئەچنە شارەزوورو ، لە شـارەزوورەوە لە عەینی رێی شاتریـوە ئەچنـە پێنجوێنو ، لە پێنجوێنەوە لە رێی کاسەکەلەوە ئەچنە دەشتی میلو چەمـی چنارو ، لەوێوە ئەچنە گژی سانئەحمەدو هەزارمێرگو تەیناڵو ، ئەم طایفە کەوتوونە غەربی جەنووبی سنەوەو ، دوانزە سەعات لە سنـەوە دوورن • ئەم طایفە گەڕیاوو دانیشتویـان دووصـەدو پەنجـا سواریـان ئـەبێو ، سێصەدو پەنجا پیادەی تفەنگداریان هەیـەو ، ئـەم طایفـە زۆر ئـازاو مەزبووتن • ئەمما زۆر حەز لە پیاوخراپیی ئەکەنو ، شەرەفنامەش وەکـو واشکیی ناوی بردوون • ئەمـانە گـەورەیـان عـەلیمحەمـەدئەمیـنو ، ئەحمـەدیحسەیـنو ، عەبـدولکـەریمی حاجـیو ، عەبـدولحەمیـدی حەمەئەمینەو ، هەم حەسەنی حاجی قـادرو حەمەطاماسـە • ئـەم طایفـە

پانگزه ساڵ لەمەوبەر گەڕیاویان زۆر بوو • چوارصەد سواریان زیاتر بوو • لە تەك عومومی مەریوانیا دوشمن بوونو ، نزیکی حەفتا هەشتا لەسیان لێ‌کوشتنو لەمانیش زۆر کوژراو ، بە واسیطەی ئەم دوشمنایەتیەوە زۆر تەرەقییان کرد لە ماینو تفەنگو فیشەك • ئیستەیش دوشمنن ئەمما شەڕ ناکەن •

طایفەی صەدانیی ئەبن بەسێ فیرقە : سەید مورادیی ، ناودیریی صەدانیی • ئەمانە چوارصەد ماڵ ئەبن • گەڕیاویان زۆر کەمە • بە زەحمەت حەفتا ماڵ بێ[11] •دانیشتوویان زۆرترە • قیسمێ لە ناحیەی قۆرەتووانو ، باقی تریان لە ناحیەی خورمالا لە شیرەمەڕو ، گێڵەکو ، شێخ‌مووساو ، ولۆسێنانو ، چەقەلاوا دانیشتوون • گەورەی ئەمانە خوسرەوی‌مچەو ، عەبدوللای رۆستەمی حەسەنە • گەڕیاوەکانیان لە رێگەی شاتریوە ئەچنە شارەزوور ، وە لە عەینی رێگەوە ئەچنە پێنجوێنو ، لەوێوە ئەچنە خاکی ئێران ، لە فەرهاداواو توودارو دووەیسە دائەنیشن ، ئەمانە لە سنەوە چوار سەعات دوورن • ئیستە زۆر بڵاون ، ئەمما بەشی زۆری دانیشتوویان لە ناحیەی خورماڵان • بە عوموم ئەم طایفە حەفتا سوارو صەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ • لە وەقتی خۆیدا طایفەیەکی گەورە بوون ، بە واسیطەی ئەمەوە کە گەڕیاویان کەم بوە ئیستە بچووك بوونەتەوە • وەکوو لەمەوبەر نەماون •

کەماڵەیی : ئەم طایفە ئەبێ بە چوار فیرقە : شیروانیی ، سووسکیی ، کەچەڵیی ، مەحموودخانە • ئەم طایفە دووصەد ماڵ گەڕیاویان هەیە ، وە صەد ماڵ دانیشتوویان هەیە • سی ماڵیان لە ناحیەی شێروانە لە گۆبان وە قەرەچیلو دوومیلان هەیە • باقیی تر لە قلرخو دێی خەرجانەو جۆلانن لە ناحیەی خورماڵو تانجەرۆدان • گەڕیاوەکانیان لە رێگەی داری خلەوە

---

(11) لێرەدا (دەبن)ێك لەبیرکراوە .

ئەچنە ناحیەی سەنگاوو ، لە کەلی پەیکولیوە ئەچنە قەرەداغو ، لە ریگەی سوورەوە ئەچنە شارەروور لە طەرەفی بیستانسوور لە ناحیەی تانجەرۆ ئەبن‌و ، لە ریلەی محەمەدئەلی‌وەیسیوە ئەچنە بەرزنجەو ، لە تاریدەرەوە ئەچنە ناحیەی پینجوین‌و ، لەویوە ئەچنە خاکی ئیران کەژی کەوتەرەش . وە لە بەینی بانەو سەقزدا دائەنیشن . ئەم طایفە بە عوموم سەد سوارو سەد تفەنگداریان هەیە ، زۆر ئازاو مەزبووتن لە ناو جافدا ئەدەبیان پێ ئەکەن ، ئەمما زۆر وەحشین ، وەکوو سێصەد ساڵ لەمەوبەر وان ، .. ئەتوانم بنووسم لەم گۆڕیانەدا کە حوکوومەتی تورك رۆیی‌و ،ئینگلیس هات‌و ، حوکوومەتی عێراق تەشکیل کرا کەمتر خەبەریان بێ‌و ، هەر تەکلیفێکی حوکوومەتی کە بێتە سەریان ئەیدەن بە دەست کوێخاکانەوە . هەروا ئەزانن خەرج‌و پیتاکی زەمانی رەئیسی جاف محەمەدپاشایە ! ئەمما لە خوصووصی نوێژو رۆژوو و ئەمانەوە زۆر قایمن‌و خەرافاتیان زۆرە . گەورەی ئەمانە سەمینی شاوەیس‌و ، فەتاحی مەحموودو ، مەحموودی‌ئەمین‌و ، مەحموودی‌حەمەی‌عیسایە .

بەداخیی : ئەم طایفە دووصەد ماڵ ئەبن . گەڕیاویان ئەمڕۆ پەنجا ماڵ ئەبێ . دانیشتوویان لە ناحیەی قۆرەتوو و هۆرێن‌و شێخان زۆرە . وە لە ناحیەی شێروانە لە باوەنوور بیست ماڵێکیان هەیە . وە لە ناحیەی خورماڵ لە قەرەتەپە هەم هەن . ئەمانە وەکوو صەدانیی لە گەڕیان کەوتوون ، کەمیان ئەگەڕێن . سی سوارو پەنجا پیادەی تفەنگداریان هەیە . گەڕیاوەکانیان لە رێی شاتریوە ئەچنە شارەزوورو ، لە عەینی ریگەی شاتریوە ئەچنە پینجوین‌و خاکی ئێران‌و ، لە کانی تەمرخان لە بەردەمی کەژی تۆراختەپە دائەنیشن‌و ، جێی زوستانیان هەواسان‌و قەرەچەم‌و قەلاتەپەو ئەلیپەکانە لە ناحیەی قۆرەتوو . بەحثی جێگەی زوستانی ئەوان‌و صەدانیی لە بەحثی جێگەی بەگزادەی جافدا مەعلووم ئەبێ .

گەورەی ئـەم طایفـە بەسـەر گەڕیاوەکانیـانەوە حەمەعـەلی مرادخانـە • دانیشتوەکانیان هەرکەس گەورەی دێی خۆیەتی •

عەمەلە : ئەم طایفە ئەبێ بە سێ کۆمەڵ • جامبازیی ، ئاخەوەیسیی ، هۆزی حەمە • ئەم سێ کۆمەلە سێصەدو پەنجا ماڵ ئەبن • گەڕیاویان زۆر کەمە • باقی تریان دانیشتوون • ئەم طایفە بە واسیطەی ئەمەوە گشتیـان سوارەی تایبەتیی رەئیس‌و بەگزادەی جافن ، کە بەگزادەکان بەسەر ملکەوە دانیشتن ، تەرکی گەڕیانیان کرد ، حاڵی حازر لە دێی کەلار لای خـۆم‌و براکانم شەصت ماڵیان زیاتر هەیەو ، لە دەککەوقوڵە ، کـە داخلی قـەزای خانەقین ، لای حاجی ئیبراهیم بەگ‌و باقی‌و ، لە کـۆکس ، کـە داخلـی قەزای کفری‌یە ، لای ئەحمەدبەگ‌و عەلی‌بەگ‌و حەمەڕەشید بەگ پەنجا ماڵیان زیاد هەیەو ، بیست ماڵیان دووبارە لە ناحیەی شێروانە لە تازەدێ‌و قولەسووتاو لای خۆم هەیە • باقی تریان لە ملکی حەسەن‌بەگی عەلی‌بەگی مەحموودپاشاو باقیی بەگزادە لە قەزای هەڵەبجە بە بڵاویی دانیشتـوون • گەڕیاوەکانیان حەفتا ماڵیان ئـەبێ • بەسـەر گەڕیاوەکانیانـەوە حاجـی محەمەدو حاجی قادری سلێمانە • ئەمما گەورەیان لە عەشیرەتی‌دا فەتاحـی رۆستەم‌و ئەمینی‌محەمەدو ئەحمەدی محەمەدئەمینـە • سـوارەو پیـادەی تفەنگداریان ئەمرۆ لە دانیشتوو گەڕیاویان صەدوپەنجا زیاتریان هەیـەو ، ئەمانیش گەڕیاوەکانیان لە رێی شاتریوە ئەچنـە شارەزوورو پێنجوێـن‌و ئێران‌و ، لە کوڵ‌و دۆزەخدەرەو سێ‌پەلکان دائەنیشن •

عیسایی : ئەم طایفە صەد ماڵێ ئەبن • پانزە ساڵ لەمەوبەر عومـووم دانیشتـوون ، لە ناحیـەی شێروانـەدا لـە ژاڵـەو بـاوەنوورو مامیـل‌و سەیدمەحموودو بییەڕەشەو ، گەڕیاویان نیە مەگەر دە پانزە ماڵێ نەبێ لە ناو شاتری‌دا • گەورەی ئەمانە فەرەجی کوڕی عـەلی ئەمیرخـانە • سـێ سوارێك‌و سێ پیادەیێکی تفەنگداریان ئەبێ •

گەلالیی : طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا • ئەمانە ئەبن بە حەوت کۆمەل : حدروەیسیی ، بورە ، پشدەریی ، کەرمەوەندیی ، سەرلەچ ، سێزدەئاغای ئەلاییی • ئەم طایفە بە عوموموم هەزارو دووصەد مال ئەبێ • دانیشتوویان زۆر ئەمە ، رەنگە بە بلاویی لە ناحیەی شێروانەو زەنگ ئابادو ناحیەی وارماوا لە حاصلو چالەی ئەیجەلیل صەدو پەنجا مالیان ببێ ، وە لە خاکی ئێران لە مەحالی خورخورەدا پەنجا مالێکیان ئەبێ • باقیی تریان گەڕیاونو ، ئەمانە لە ریگەی سیدارەو داریحلەوە ئەچنە ناحیەی سەنگاوو لەوێوە بە ملەی پەیکولیدا داخلی ناحیەی وارماوا ئەبنو لە رێگەی شاتریوە ئەچنە پێنجوێنو ، لەوێوە بەسەر رێی رۆغزادیو تەرخانیدا داخلی خاکی ئێران ئەبن • جێی هاوینی ئەمانە لە مەحالی خورخورەو سوورمووسا دوورەقەلا گاوەکەچ ، و لە مەحالی دیواندەرە کەلی هەواس بەکو ، هۆبە تەوو ، کەلەکانو [جیران مینکایە]ئەم طایفە چوارصەد سوارو پێنجصەد پیادەی تفەنگداریان بەزیادیوە ئەبێ • ئەمما زۆر دزن • بە عوموومیی ئەم طایفە خوویان دزییەو ، دزیی ئەمانە لە ناو عوموومی عالەمی کوردو عەرەبدا مەشهوورە • عادەتەن بوە بەخووی سەریان • دە دوانزەیێ لە ئاغاکانیان وەکو کوڕانی عەباس ئاغاو شەریفیفەتاح ئاغا نەبێ لەم خوە بێ بەشن ، باقیی تر گەورەو بچووك بەشدارن ، عادەتەن وەکوو دەرسو تەحصیل وەریئەگرنو ، عوموومی جاف ، بەگەڕیاوو دانیشتوویانەوە ، بە دەستیانەوە هەراسان بوونو جەردەییش زۆر ئەکەن •

لەمەوبەر خۆم فکرم دێ لە ئێران سواریان بە صەد سوار تاکو زەنگانو طەرەفی تەبرێز ئەڕۆیینو کاروانیان ئەهاورد • گەورەی ئەم طایفە ئاغاکانەو بە سەر فیرقەی پشدەریو کەریمقوبادەو ، ئاغای مەعلوومیان محەمەد ئاغاو شەریف ئاغاو تەوفیق ئاغاو مصطەفائاغاو محەمەد داودی مەحموود ئاغایە •

نەورۆلیی : ئەمانەیش طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافدا ، بە سێ کۆمەڵ ناو ئەبرێن : کۆمەلی پارچە • ساتیاریی ، بەشیحەمە • کشتیان هەزار ماڵ ئەبن • ئەمانە سی سال لەمەوبەر عومومیان گەڕیاو بوون ، لە رێگەی شاتریوە ئەچوونە کوێستان لە کەژی سانئەحمەد دائەنیشتنو زوستان لەم جیگەی خۆیانەدا ئەمانەوە • بنەڕانیان ئەهات بۆ گەرمیان بەشێکی بۆ قەزای کفریی وە بەشێکی تری لە کەوزەینالیی لە ناحیەی هۆرێنو شێخان ئەبوون • ئەمما ئیستە بە واسیطەی ئەمەوە جێگاکانیان ئەنهاری زۆرەو ئاودارەو تووتنی زۆریشیان ئەکردو ئەیکەن ، قانزاجی زەراعەتیان لە قانزاجی بزنو مەڕو حەیوان بەچاکتر زانی ، بە عوموم تەرکی گەڕیانیان کرد لە مەحالی گوندەو سەراوو پریسو بەرجۆگەی دەلێنو دێهاتی ئەطرافی هەڵەبجە وەکوو حەسەنئاواو بامۆکو بەکراواو تریفە دانیشتوون •

جێگەی نەورۆلیی دێهاتێکە کە تابیعی مەرکەزی قەزای هەڵەبجەیە • ئەم طایفە بە عوموم سێصەد سوارو حەوتصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، گەورەی عومومیان بەسەر هەموویانا عەبدوڵڵای محەمەدخواکەرەمو ، عەلی محەمەدمارفو ، قادری نادر ئەولحەمەدمحەمەدو ئەحمەدی ذولفەقارو خەلیفە محەمەدئەمینو ، حاجیمیرئەحمەدە •

یەزدانبەخشیی : ئەوانیش طایفەیەکی گەورەن لە ناو جافداو ، ئەبن بە سێ کۆمەڵ ، کۆمەلی خالە ، کۆمەلی بەگزادە ، کۆمەلی مامەشەیی • بەشی خالە ناو ئەبرێن بە یەزدانبەخشیی • بە عوموم ئەم سێ کۆمەلە حەوتصەد ماڵ ئەبن ، ئەمانیش ، وەکوو نەورۆلیی سیساڵ لەمەوبەر گەڕیاوبوون ، ئیستە عوموم دانیشتوون ، فەلاحەتو زەراعەت ئەکەن لە شەمێران کە مولکی حەسەن بەگی عەلی بەگی مەحموودپاشایەو ، کەوتۆتە جەنووبی قەزای ئەلەبجەوە ، گەورەی عومومیان محەمەدی سانئەحمەدو ،

ئەحمەدی حسەین‌و ، تۆفیقی فەرەج‌و ، ئەحمەدی سان‌ئەحمەدو ، مەحموودی حەمەی چراغەو ، جێگەیەکی زۆر باش‌و قایم‌و هەوا خۆشیان هەیەو ، کەژی زمناکۆیان بەدەستەوەیە ، کە جێگەیەکی زۆر سەخت‌و موهیممە • ئەمانە بە عوموموم چوارصەد پیادەو صەد سواریان ئەبێ دایمە گەورەکانی جاف وەکو محەمەد پاشاو ، قادربەگ‌و سلێمان‌بەگ کوڕانی کەیخوسرەو بەگ ئەم طایفەیان بۆ ئیسنادگای خۆیان لە حودوودی ئێران‌و بابانا دایان‌ناون •

وەلی‌و ، نەژوێنی : ئەم دوو طایفەیە صەد ماڵ ئەبن ، لە ناو شاتری‌دا وەکوو شاتریی حسێب ئەکرێن •

مەسۆدیی : ئەوانیش تابیعی رۆغزادیی‌و تەرخانین ، صەد ماڵێ ئەبن • حەفتا ماڵیان لە ناحیەی سەنگاو دانیشتوون ، گەڕیاوەکانیان هان لە ناو رۆغزادیی‌و تەرخانییا •

شێخ‌سمایلیی : طایفەیەکی زۆرن ، ئەوانەیان هان لە ناو جافدا ئەبن بە دوو کۆمەڵ • کۆمەڵێکیان پێیان ئەڵێن : شێخ سمایلی‌سوورەجۆو ، کۆمەڵێکیان پێیان ئەڵێن : شێخ سمایلی‌بنەجووت • هەردوو کۆمەڵەکە پێنجصەد ماڵ ئەبن • سێصەد ماڵیان کە تاقمی فەقێ ئەولایە وان لە سوورەجۆو ، دووصەد ماڵیان وان لە گرێزەو بنگردو سەراوو قالیجۆو موان‌و بنەجووت‌و بالآن تەران • لە ناحیەی خورمالا دانیشتوون • مەڕو بزن‌و رەشەولاخیان زۆرزۆرە • فەلاحەتێکی زۆر چاك ئەکەن • بۆ گەنم‌و جۆو نۆك‌و نیسك‌و • تاقمی فەقێ ئەولا هان لە سوورەجۆ کە مولکی حسەین بەگی مەحموود پاشایە • ئەم دوو کۆمەڵە هاوینیان لەگەڵ جافدایە، یەعنی بە رێگەی رۆغزادیی‌و تەرخانیدا ئەچنە کەژی هەواس‌بەگ‌و هۆبەتوو • زوستانان لە باتی دەوار لە خانوودا دائەنیشن • بە هەردوولایان تەخمینەن صەدو پەنجا سوارو دووصەدو ، بەڵکە سێصەد ، پیادەی

تفەنگداریان ئەبێ • ئەم طایفەیە بەشی زۆریان هەزارو سێصەد ماڵ ئەبن هان لە ئێرانا • هاوین ئەچنە بەینی هەمەدانو قۆریەو زوستان بەعزێ سالی تێن بۆ دەوری سەرقەڵاو جێگیران ، کە لە موضافاتی قەسری شیرینە •

تاوگۆزیی : دوو طایفەن : طایفەکیان وان لە جوانڕۆو ، لازمە لە تەك جافی ئێرانا بنووسرێ • ئەم طایفەکەیان وان لە پشتقەڵای شەمێران • ئەمانە مولحەقاتی جافی مورادیی ـ کە عەشیرەتی ئێمەن ـ دووصەد ماڵ ئەبنو ، عوموومیان ئیددیعای سیادەت ئەکەن • هەموویان دانیشتوون • شاعیری مەشهووری کورد کە جەنابی مەولەویە گەورەی ئەم طایفەیە • صەد پیادەیەکی تفەنگدارو ، دە دوانزە سوارێکیان هەیە ، هان لە مولکی حەسەنبەگی عەلیبەگی مەحموود پاشادا • ئەمڕۆ گەورەیان سەیید محەمەدی سەیید عەبدوڵڵای مەولەوییەو ، سەیید کاك ئەحمەدو سەیید مەحموودی کوڕی سەیید عەلی مەولەوییەو ، شاعیری فاضیل جەنابی مەولەوی ئەگەر تەعریفی ئەو بنووسم لەم کتێبە جێی نابێتەوە • تەصنیفی ئەو لە عیلمی کەلامو لە عەقایدا بە زبانی عەرەبیو کوردیو فارسیی زۆرە •

میراولی : پەنجا ماڵ ئەبن هان لە قەزای هەڵەبجەو گەڕیاو نین • لە ئەطرافی نەورۆڵیی پارچەدا دائەنیشن •

پشتماڵە : ئەمانە سێ تاقم بوون : پشتماڵەی حەمە پاشا ، کە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگییەو ، پشتماڵەی عەبدوڵڵاپاشا ، کە بەگزادەی بەهرامبەگییەو • پشتماڵەی قادربەگی ڕۆستەمبەگی وەلەدبەگ ، کە بەگزادەی وەلەدبەگییە • پشتماڵەی محەمەدپاشا سێصەد ماڵ ئەبوو ، خۆشم لە فکرم دێ کە سێصەد ماڵ بوەو ، سێصەد سواری تێدا بوە • ئەمانە گشتیان خزمەتکار بوون ، ماینو تفەنگیانو ئیدارەیان لەسەر بەگزادە بوە • مەڕو بزنیان نەبوە ، بۆ گەڕیانیان گاو ئێستریان بوە ، هەچی

مەصاریفاتیان بوە لەسەر بەگزادە بوە • وەکو عەسکەر بەخێوکراون بۆ ئیدارەی جافو ئەملاك •

پشتمالەی بەهرام بەگ ، صەدو پەنجا ماڵ ئەبوون ، عەینەن ئەوانیش بۆ بەکزادەکانیان وەضعیەتیان وەکو پشتمالەی محەمەدپاشا وابوونو پشتمالەی قادربەکی رۆستەمبەگ صەد ماڵ ئەبوون ، ئەوانیش وەکو دوو پشتمالەکەی تر وەکوو عەسکەر بۆ ئیدارەی جافو ئەملاك راگیراون• ئەمانە لە وەقتی خۆیا گەریاو بوون • لەو وەقتەوە کە بەگزادەکان دانیشتوون ئەوانیش بە خزمەتکاریی بەگزادەکان دانیشتوون •

سمایلعوزێریی : هەشتصەد ماڵ ئەبن • ئەمانە ئەبن بە چوار فیرقە : گۆمەیی ، قەرەوەیسیی ، میرئالاّیی ، سمایلعوزێریی ، ئەمانە گەریاونو لە رێگەی میکایەلیوە ئەچنە نەکەرۆزو ، کەلیخانو ، پیرهۆمەران ، لە بەینی بانەو سەقزدا دائەنیشنو جێی زوستانەیان بەعزێ ساڵ لە ناو میکایەلیدا دائەنیشنو • ئەمما جێی دایمییان ها لە بەینی سلێمانیو چەمچەماڵو سوورطاشا • ئەمانە سێصەد سوارو سێصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبیو ، طایفەیەکی زۆر ئازاو بەغیرەتن • ئەمما صەد ساڵ لەمەوبەر لە جاف جیابوونەتەوەو ، ناو ئەبرێن بە ئێلیغەوارەو ، تەکالیفیان لەگەڵ جافدا نەبوە •

صۆفی وەند : ئەمانیش صەدماڵێ ئەبن ، پیاوی ئەولاّپاشا بوون . ئەگەریان وەکوو جاف • ئیستە عومومیان دانیشتوون ، نزیکی شەصتماڵێکیان وان لە ناحیەی شێروانەو ، بیستماڵێکیان وان لە ناحیەی قەڵخانلوو ، بیست ماڵیان وان لە هووانە نزیکی سلێمانی •

بێسەرییو چووچانیی : ئەمانە چوارصەد ماڵ ئەبن وان لە ناحیەی سرۆچك لە دۆلی گەلاڵ دانیشتوون بە زستانو ، لە هاوینا لە تەك جافدا ئەچن بۆ کوێستانی ئێران •

تیلەکۆ : صەدماڵێ ئەبن • پەنجا ماڵیان گەڕیاون وان لە ناو ڕۆغزادیی‌و تەرخانی‌داو ، ئەوی تری لە ناحیـەی شێروانـە دانیشتوون • ئـەم طایفـە هەشتصەد ماڵیان وان لە ئێران لە مەحالی خوڕخوڕەو باشماخا دائەنیشن •

فەصڵی سێیەم

بەیانی طایفەکانی جاف لـە جوانڕۆ کـە داخڵی ئەیالـەتی سنەیـەو ، ئەوانەیان کە هان لە ئەیالەتی کرماشانا :

قوبادیی : هەشتصەد ماڵ ئـەبـن وان لـە جـوانڕۆدا گەڕیـاون‌و ، دانیشتوویشیان هەیە لە جوانڕۆو مەحاڵی خۆیانا • بە هاوین ئەچنە کـەژی شاهۆو بەنی‌گەز • ئەمانە ئێلی حەبیبوڵلاخانن ، سێصـەد سوارو سێصـەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ •

باوەجانیی : ئەمانەش هەزارو پێنجصەد ماڵ ئەبن ، بە هاوین ئەچنـە بەنی‌گەزو شاهۆ لە تەك قوبادی‌دا ئەچنە چـەمی خاناشـوورو [لوشـە] ئەمانەش پێنجصەد سوارو پێنجصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، ئەمانە بـە عوموومیی رەعیەتی حەبیبوڵلاخانن •

ئیمامی‌و یەناخیی : ئەوانیش پێنجصەد ماڵ ئەبن • ئەم طایفەش ئێلی حەبیبوڵلاخانن‌و ئەمانیش بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو شاهۆو زوستانان دێنە پشتی کەژی شنروێ بە رووی ئێرانا تا سەرچەمی سیروان دائەنیشن •

قادرمیروەیسیی‌و تایشەیی : ئەم دوو طایفەشە جافن‌و داخڵی ئەیالەتی کرماشانن • زوستان لە سەرقەڵاو جێگیران تا ژووری فۆرەتوو دائەنیشن‌و، بە هاوین ئەچنە دالاهۆ • ئەم دوو طایفە هەشتصەد مـاڵ ئەبن بەگەڕیـاوو دانیشتوویان • گەورەی طایشەیی ئەلی سولطانە ، هەردوو لایان سێصـەد سوارو ، سێصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ‌و ، گەورەی قادرمیروەیسیـی مستەفای مەحموودنەظەرە •

کۆیكو ، تیرژیی : ئەمانیش داخلی ئەیالەتی کرماشانن ، بە زوستان لە زەهاو دائەنیشنو ، بە هاوین ئەچنە دالاهۆ • گەورەی ئەمانە رەزاخانی کوڕی یارەویس‌سولطانەو ، ئەمانە دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێو ، هاروونیی لە تەك ئەم دوو طایفەدا یەك رەگن . لەیەك جیابوونەتەوە •

دەروێشییو ، وەڵەدبەگییو ، دەلەژێریی : ئەم سێ طایفەیە وەڵەدبەگییان پێ‌ئەڵێن ، هەرسێ طایفەکەیان شەشصەد ماڵ ئەبن • گەورەی ئەمانە بەهرام بەگی کوڕی فەتاح‌بەگی سەعید بەگە • ئەمانیش داخلی ئەیالەتی سنەن • بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو کرێوەو دەوڵەت‌ئاواو ، زوستان دێنە سەرقەڵاو جێگیرانو ، طەرەفی شەواڵدرەو ، کەلی تیلەکۆ • دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێو زۆر ئازاشن •

کۆکۆییو زەردۆیی : ئەم دوو طایفە وان لە جوانرۆ ، سێصەد ماڵ ئەبن • پیاوی وەکیلی جوانرۆ عەبدولغەفووربەگنو بە هاوین ئەچنە شاهۆو ، پەنجا ماڵیشیان وان لە قەزای هەڵەبجەو ، زەردۆییش محەللەیەکیان لە کرماشان هەیە •

عەلی‌ئاخەییو پەپلیی : ئەم دوو طایفەیە دووصەد ماڵێ ئەبن . عەلاوەجاتی وەڵەدبەگیو طایشەییو قادرمیروەیسین •

تاوگۆزیی ئێران : پێنجصەد ماڵ ئەبن ، ئەمانیشە ئێلی حەبیبوڵلاخانی جوانرۆن ، بە هاوین ئەچنە بەنی‌گەزو کرێوەو ، شاهۆ ، دووصەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ • عومومیان پیاوی حەبیبوڵلاخانی جوانرۆن ، لە تەك تاوگۆزیی خاکی عێراقا یەکێکنو ، زوستانیش دێنە نزیك پشت‌قەڵای شەمێرانو گومەو پشتە •

دڕۆیی : سێصەد ماڵ ئەبنو ، ئەمانیش بە هاوین ئەچنە شاهۆ . گەڕیاون دانیشتوویشیان هەیە ، گەورەیان فەرەجی فەتاحە ، کە مەشهوورە

به فەرەجوڵڵاخان • صەد سوارو دووصەد پیادەی تفەنگداریان ئەبێ ، زۆر ئازاشن •

گوێرەکیی : صەدماڵێ ئەبن لە ناحیەی هۆرێنو شێخان دائەنیشنو • لە بەر ئەمە لە پێش تەحدیدی حودوودا داخلی ئێران بوە ، لە تەك جافی ئێرانا بەحشم کردنو ئەمانە گەڕیاو نین ، ئیستە داخلی خاکی عێراقن •

حەبیبوڵڵاخان کە رەئیسی قوبادیی و ، باوەجانیی و ، تاوگۆزیی و ، ئیمامیی و ، ئێناخیی بوە (٣٤)سیوچوار کوڕی بوە ، عومووميان سوار بوون ، نزیکی دە کوڕیان صاحێب پشتماڵەو بەشیان لە ئێلا بوە • سیانیان لە گشتیان قابیلتر بوون ، مصطفەفاخان ، محەمەدبەگ ، کە لەقەبی ئەمیر ئەسعەدە ، محەمەد تەقیبەگ • حەبیبوڵڵاخان بیستو پێنج سال لەمەوبەر مردوە • کوڕی گەورەی کە مصطفەفاخان بوە جێداری بوە ، رۆژ تەرەقی کردو عومووی جوانڕۆی کەوتە ژێردەستو ، هەرچە جافی جوانڕۆ بوو تەکلیفی ئێلیی و عەشیرەتییان وەکو طایفەکانی خۆیان ئەیاندایەو ، ئەو دێهاتانەی کە ئێستە وان بە دەست کوڕانی جەعفەر سولطانی حاکمی هەورامانی لهۆنەوە گشتی بەدەست مصطفەفاخانەوە بوون تاکو پانزە ساڵ لەمەوبەر • ئیقتیداری گەیشتە ئەدەرەجەیێك عەشرەتی هەمەوەند ، کە حوکوومەتی تورکیان تەضییق کردبوو بە خراپەکردنو جەردەیی ، حوکوومەتی تورك لە پاش ئینقیلابی سلانیكو مەشرووطییەت دوو ساڵ خەریکی تەدبیر بوو بۆ تەربییەی هەمەوەند ، میقدارێکی زۆر عەسکەری پیادەو سوارە لە ژێر قوماندەی مەظهەربەگی میرئالاداو عومووی عەشایرەکانی لیوای کەرکووكو لەشکری جاف سەوقی چەمچەماڵیان کرد • هەمەوەندەکان عومووی فیرقەکانیان لە چەمچەماڵو بازیان دەرچوونو ، چوون بۆ جوانڕۆ لای مصطفەفاخان ، ئەویش بە

بەگزادەو گەورەکانی هەمەوەندی وت : ئەگەر عومووم لای من دائەنێتن عوموومتان ئیدارە ئەدەم • ئەم هەزارو دووصەد سوارە بە تەواویی بوون بە تەبەعەی مصطەفاخان • لە عەینی وەقتدا عەلیئەکبەرخانی کوڕی شێرخانی کوڕی ئەسەدخانی حاکمی سنجاویی لە تەك سەردار موظەفەری حاکمی کەلهوڕ ، کە داودخانە . بەشەڕهاتن ، عەلیئەکبەرخان هاواری ناردە لای مصطەفاخان ، مصطەفاخانیش پەنای دا ، داودخان بە عوموومی سوارەی کەلهوڕو هەمەوەندو بێتوویيوە ، وە طەلەبی ئیمدادیشی لە والیی کوردستان کردبو ، ئەویش میقدارێ لەشکری بۆ ئەنێرێ ، عەلیئەکبەرخان کە ئەم هەشت نۆ هەزار سوارە دێت بۆ سەری خەبەر ئەدا بە مصطەفاخان ، لە بێ بەختیی مصطەفا خان لەو رۆژەدا هەمەوەندەکان بەچوار تاقم بۆ دەوری کەرکووكو سلێمانیو چەمچەماڵ ئەڕۆن بۆ جەردەیی • صەد سوارێکیان لای مصطەفاخان ئەبێ •

مصطەفاخان ، لەشکری خۆیو هەمەوەند ، هەزارسوارێ ئەبا بۆ یاریەدانی عەلیئەکبەرخان، ئەبێ بەشەڕیان، لەشکری داودخان ئەشکێنن • مصطەفاخان لە وەقتی شەڕدا لەسەر ماین ئەکەوێ ملی ئەشکێ ، رەحیمی کاکئەولای عەزیزی خاڵەی هەمەوەندو زۆراو والی هەمەوەند ئەکوژرێن ، کە دوو پیاوی زۆر ئازاو گەورە بوون لە ناو هەمەوەندا •

لەشکری داودخان کە ئەزانن مصطەفاخان نەماوە ئەگەڕێنەوە دووبارە ئەبێ بەشەڕیان ، صەد کەس لە لەشکری داودخان ئەکوژرێ •

بەفارسی ئەڵێن : صەدسەر بە توربەیێو یەك سەر بە توربەیێ ! حسابی مصطەفاخانیش هەروەهایە • گومکردنی پیاوێکی وەکوو

مصطەفاخان قووەتی مەعنەویی بۆ لەشکری جوانرۆ نایێلێت ، هەردوو لەشکرەکە ئەگەڕێنەوە وە لەیەك جوێ ئەبنەوە •

لە دوای مصطەفاخان گەورەیی عەشیرەتەکانیان کەوتە دەست محەمەدبەگ ، ئەو بە عەکسی مصطەفاخانی برای فیتنەیی خستە ناو براکانی، وە پانزە برای لە ناو خۆیانا یەکتریان کوشت‌و ، محەمەدتەقی‌بەگی برای ، کە بۆ ئەوە ئەشیا ناوی بچێتە ناو لاپەڕەی تەئریخەوە ، بە دەستی خۆی ، بە تەحریکی سەردار رەشیدی حاکمی رەوانسەر کوشتی‌و ! لە تەك محەمەدصالحبەگی کوڕی مصطەفا خانا ،کە ئەویش وەکوو باوکی پیاوێکی زۆر چاك بوو ، کردی بە شەڕ دوو برای محەمەدصالحبەگی بە ناحەق کوشت ! ئەمما بەسەر محەمەدصالحبەگا موەفەق نەبوو • محەمەدصالحبەگ ئێلی قوبادیی برد بۆ خۆی تاکو حەوت ساڵ لەمەوبەر بەدەستیوە بوو • محەمەدصالح بەگ مرد ئەحمەدبەگی برای زۆر پەلەپەلی کرد موقابەلەی محەمەدبەگ بکا نەیتوانی • محەمەدبەگ خۆی‌و کوڕەکەی ها بەسەر قوبادیی تاوگۆزیی‌و باقی دێهات‌و عەشیرەتەکەیەوە •

فەصڵی چوارەم

ئەم عەشیرەتی جافە کە هان لە عێراقدا بۆچی پێیان ئەڵێن جافی مورادیی ؟ ئەمانە لە پێش ظاهیربەگدا لە زەمانی سەلطەنەتی صەفەویی‌یەکا ناو خەلافەتی سولطان مورادخانی رابیعدا هاتوونە کوردستانی بابان • موددەتێ لە خاکی بابان‌و شارەزووردا ئەمێننەوەو ،تیکرار ئەچنەوە بۆ جوانرۆو جێگەی خۆیان ، گەلالیی ، ئەمێننەوە لە شارەزوور ناگەڕێنەوە • جافەکانی جوانرۆو ئەیالەتی کرماشان بەمان ئەڵێن : جافی مورادیی • تیکرار لە پاش موددەیێکی زۆر کە تەصادوفی زەمانی ظاهیربەگ‌و طاهیربەگ ئەکا ، کە

ئەولادی یارئەحمەدبەگی کوڕی سەیفوڵلابەگی کوڕی سەیدئەحمەدبەگی رەئیسی ئێلی جافن • ظاهیربەگ‌و طاهیربەگ لە جوانڕۆ ، کە جاف زۆر ئەبن‌و زیادی نوفووسیان ئەبێ ، ظاهیربەگ بەخۆی‌و چوارصەد ماڵ لە تەك خانەبەگدا ، کە باوکی گەورەی بەگزادەی وەڵەدبەگی‌یە . دێنە بانی‌خێلان •

لە تەئریخی هەزارو صەدو پەنجای هیجریداو هاتنی ئەوەلی جاف لە زەمانی سوڵطان‌مورادی رابیعدا لە تەئریخی هەزارو چل‌و پێنجی هیجریدا بوە ، ئەمانە لە بانی‌خێلان ئەمێنن کە مەوقیعێکە لە لێواری سیرواندا لە بەینی ئەڵەبجەو پێبازدایەو ئەمڕۆ داخلی ناحیەی وارماوایەو ، لەوێ ئەمێننەوە •

شارەزوور کەلالیی‌و مەنمیی‌و کەنباغیی‌و کەلهوڕو تیلەکۆو بلباسی تێدا ئەبێ • نزیکی هەشت نۆ هەزار ماڵ زیاتر ئەبن ، وەکوو جاف ئیسە ئەچنە کوێستانی ئێران • ئەمانە ناتوانن بچنە ناویان لەوەڕخۆریی بکەن • بەم وەضعییەتە هەشت نۆ ساڵ ئەمێنن ، ئەمما لەم‌دەم لە جافی جوانڕۆ دە ماڵ‌و پانزە ماڵ بۆیان دێ ئەبن بە هەزار ماڵ ، لەو وەقتەدا چل کەس جەردە لە حاکمی قەلاچوالان ، کە حاکمی بەبەیێ ، یاخیی ئەبن ، حاکمی قەلاچوالان زۆر مەطلەب ئەبێ لە لای گرتن یا کوشتنی ئەم جەردانەو • جەردەکانیش دێن بۆ دەوری دزیایش‌و بانی‌خێلان • لە سەرەفی حوکمداری بابانەوە مەئموور دێتە ئەسەر ظاهیربەگ : ئەبێ یا ئەم جەردانەم بۆ بگری یا بکوژی وە یا نایەڵم لە خاکما دانیشی ، ظاهیربەگیش ئەڵێ بە تاقمی خۆی : ئەمڕۆ لە خاکی بابانا زۆر کەیین لازمە خزمەتێ بە حوکمداری بەبە بکەین کە لێمان مەمنوون بێ ، ئەوانیش ئەچن بۆ شوێنی ئەو جەردانە • لای دەربەندیخانا تووشیان ئەبن ، ئەبێ بەشەڕیان هەر چل جەردەکە ئەکوژن‌و سەرەکانیان ئەبەن بۆ حاکمی بەبە ! حاکمی بەبەش لە موکافاتی

ئەمەدا بانی خیلاّنو نۆ دێی دزیایشیان ئەداتێ بۆ خۆیان • لە پاش ئەمە چاو ئەکەنەوەو ئەچنە قەلاّچوالاّنو ؛ ئەم دێهاتانە بەدەستیانەوە ئەبێو ، حاکمی بەبە زۆر حورمەتیان ئەکرێو ، لە جافی جوانڕۆ مالی تریشیان بۆ دێ لەو دێهاتانەدا دایانئەنێن • دانیشتووی ئەو دێیانە لەو جافانەن کە لە زەمانی ظاهیربەگا هاتوونو ، زۆریان لە عەشرەتی شاترین •

بەو دەلیلە کە دانیشتووی ئەو دێیانە گشتی شاتری‌یەو شاتریش لەتەك ظاهیربەگدا لەو وەقتەدا زیاتر هاتوونەتە ئەمبەرەوە • لە زەمانی ظاهیربەگدا کەمێ قوەت ئەگرنو ، زۆر ئەبن، ئەمما ناتوانن لەبەر ئەو عەشیرەتانەی کە لە شارەزووردا بوون بچن بۆ کوێستانی ئێران • لەو زەمانەدا تاکو نانپارێزو تاری‌دەرو مەحالّی سرۆچك هاوینان ئەڕۆیشتن • لە تەئریخی هەزارو صەدو شەصتو پێنجی هیجریدا ظاهیر بەگ بەڕەحمەت ئەچێو ، قەبری ها لە فەقێجنە ، کە یەکێکە لەو دێهاتانەی کە حاکمی بەبە دای بە ظاهیربەگو گومەزەکەشی ئیستە ماوە •

برای بچووکی ظاهیر بەگ ، کە طاهیربەگە ، وەقتێ کە لە تەك ظاهیر بەگدا دێنە بانی‌خێلاّنو خاکی بابان لە پاش دوو سالّ خۆیو عایلەیی‌و چەند کەسێکی تر لە ئەقاریبی ئەچنە شامو ، ئیستە لە محەللەی (صالحیە)ی شامدا ئەولادیان ماوەو ، هەموو وەقتێ کاغەذیان بۆ لای عوموومی بەگزادەکانی جاف نووسیوەو ، بۆ لای خۆشم هاتوە • سالّی هەزارو سێصەدو چلو نۆ لە نیساندا عیزەدین‌بەگ ، بۆ صیلەی رەحم ، لە شامەوە هات بۆ لامان •

فەصلّی پێنجەم

بەحثی کوڕەکانی ظاهیربەگ کە لە پاش خۆی ماونەوە :

قادربەگو سلێمان‌بەگ ، هەردوانیان کوڕی ظاهیربەگن • سلێمان بەگیان برای گەورە بوە • قادربەگ کە برابچووکە پیاوێکی زۆر ئازاو

سەربەدەرەوە بوەو ، تەبیعـەی زور نـەرم بوە • وەقتێ لە ظـاهیربە ن ئەمرێ و جافەکانی ئەطراتیان ئەبێ بە هەزار ماڵێ ، ئەبن بە صاحێبی سوارەو تفەنگێکی زۆر لەم دەم خەیلی لوپستـانو چووـی ئێران ئەکەوینـە سەریان •• بە شوێنی ئیلی کەلالیی و کەلباغیی و کەهورو باقیی تردا تـ طەرەفی حودوودی ئیران ئەرون • ئەمما ناتوانن بچنە ناو ئەو عەشایرانەوە• رۆژێ لـەوەقتـی کـۆچـدا یەکـێ لـە بەگزادەی وەلـەدبەگیـی خالیدبەگ ناوێکیان سەیێکی ئەکەوینە ناو کۆچی کەلالیی و ، سەگەکەی ناوی شێرە ئەبێ و ، لەو وەقتەدا رەئیسی کەلالیی شێراغا ئەبێ • خالیدبەگ بێغەرەض ، سەگەکەی خۆی بانگ ئەکا ، هەرچی لە گەلالیی وایە ئـەم پیاوە بە سووکیی ناوی رەئیسەکەیان ئەبا ، بە دەفعەیێ دووصەد سێصەد کەس پەلاماری ئەدەنێ کلکی ئەسپەکەی ئەبڕنو ، نەختێکیشی لێ ئەدەن ! خالیدبەگ دێتەوە بەو نەوعە کە بەسەریا هاتوە ئەیگێڕێتەوە • قادربەگ و سلێمان بەگ ، کە رەئیسی ئەو هەزار ماڵە جافە ئەبن ، زۆر عاجز ئەبـنو غیرەتی عەشیرەتیی ئەیانگرێ قادربەگ لەشکر ئەکات ، نزیکی هەشتصەد نۆصـەد سوارو پیادەیێ گردئـەبێ بۆی • سلێمانبـەگی برای ئـەڵێ بـە قادربەگ : ئەم عەشرەتانە زۆرنو نزیکـی پێنجشـەش هـەزار سـوارو تفەنگچییان هەیە • ئێمە بەرو دوا ناگەینە هەزار کەس • رجا ئەکەم نـە خۆمانو نە عەشرەتەکەمان بەقڕ بـدەین ! بوێستـە تاکـو پـایز ئەچینـەوە شارەزوور ، خەبەر ئەنێرین بۆ جافی جوانڕۆ لەشکرێکی زۆرمان بۆ بێ ، ئەم حەقەیان لێ ئەسێنینو ، ئەم بێشەرەفیـیە لەسـەر خۆمان لائەبـەین • قادربەگ پێژێ بە سلێمانبەگی برای : ئەمە نابێ ئێمە هەر تۆزێ گەرمیمان بگاتێ خەبەر بنێرین بۆ جوانڕۆ بۆ لەشکر • ئیمڕۆ ئەم شەڕە ئەکەم ، ئەگەر فایەق بووم هەم ناوێ بۆ خۆمانو ، هەم جێگەو ڕێگەیێکی زیاد بۆ ئـەم عەشیرەتە پەیدا ئەکەم • ئەگەر فایەق نـەبووم جوانڕۆمان لـە دەسـت

دەرنەچوە ، ئەچینەوە بۆ جێی خۆمان بۆ جوانرۆ • ئەگەر صەد کەسیشمان بکوژرێو بڕۆینەوە ئێلی جوانڕۆ گەمەمان پێ نالەن بلێن : لای ئێمە رۆیین بە هەتککراویی هاتنەوە ! ئەلێن : پەلەپەلیان کرد موەفەق نەبوون • نەك هەزار کەس ئەگەر صەد کەسم ببێ ئەچم بەگژیانا !

یەکێ لە کوێخاکانی جاف بە قەرەولیو جاسووسیی ئەچێتە ناو لەشکری گەلاڵیو کەلباغییو مەنمییو ، دێتەوە ئەلێ بە قادربەگ : هیچ مەوەستە بچۆ بە گژیانا ، تەماشای ئەوانم کردوە ئەوەر چە زۆرن ئەمما وەکوو سەگ وانە ، هەمووڕەنگن ، رەشو سپیو بۆرو بازگن • لەشکرەکەی ئێمە یەك نەوعە ، وەکوو گورگ یەکڕەنگە ، بۆرو دەمڕەشن • ئینشائەڵڵا موەفەق ئەبین • لە تەك قسەی ئەم کوێخایەدا لەشکر رائەکێشن بۆ سەریان ، ئەبێ بەشەڕیان ، چونکە دەوری تەرەقیو طاڵعی ئەمان بوو بەو کەمیەوە بە نەوعێ ئەیانشکێنن شەشصەد حەوتصەد کەسیان لێ ئەکوژن • گەلاڵیی نزیکی صەدکەس تەلەفیاتو خەسارەتیان ئەبێ • ئەمما گەڵباغییو مەنمییو کەڵهوڕ زۆریان لێ ئەکوژرێو ، زۆر موفەشەق ئەبن • مەنمیی بەشێکیان بە شپرزەیی ئەگەڕێنەوە بۆ ئەطرافی سلێمانی • مەنمیی ئەو باقیەکەی تریان لە تەك گەڵباغییو کەڵهوڕدا ئەچنە لای والیی سنە کە حاکمی ئەردەڵان بوە ، ئەویش لە بەینی گەڕووسو سنەدا جێگەیان ئەداتێ • کەڵهوڕو تیلەکۆ لە خوڕخوڕەو باشماخدا دائەمەزرێنێو ، گەڵباغیی لە سارالو هۆبەتوو و ، دیواندەرە دائەنێ گەلاڵیی چونکە لە رەگی جاف ئەبنو کەمیشیان لێ ئەکوژرێ •• دەخالەت بە قادربەگ ئەکەنو ئەبن بە عەلاوەجاتی طایفەکانی جاف •

ئەو شێراغا ، کە رەئیسی گەلاڵیی بوە لەو وەقتەدا ، باپیرە گەورەی حەمەئاغای رەضائاغایە کە ئیستە رەئیسی گەلاڵیە • رەضائاغا کوڕی عەباسئاغایە ، ئەویش کوڕی ئەحمەدئاغایە ، ئەحمەدئاغا کوڕی بارامئاغایە •

بارام‌ئاغا کوڕی شێراغایەو، ئەو کوێخا جاسووسە جافە سوورەی نەوی‌جان بوە • کە گەورەی طایفەی وەلی بوە • قادربەگ‌و سلێمان‌بەگ کە ئەم فەتحەیان بۆ ئەکرێ زۆر تەرەقی ئەکەن‌و ، ئەو ساڵە ئەچنە کوێسان لە جێگەی ئەو عەشیرەتانەدا دائەمەزرێن • پایز کە دێن بۆ شارەزوور حاکمی بەبە زۆرزۆر حورمەتیان ئەگرێ‌و ، لە شارەزووردا ئەبن بە صاحیب جێگەو رێگە • بەڵێ (بەراتی‌نەجات بە خوێن نووسراوە) •

جافەکانی جوانڕۆو ئەیالەتی کرماشان کە ئەمەیان دی‌و شارەزووریش جێگەیەکی صاحیب ئاوو خەلەهاوەرەو جۆگەی بێ‌تەکلیفی زۆرە •• بە عومووم حەرەکەتیان کرد هاتن بۆ لای سلێمان‌بەگ‌و قادر بەگ • ئەم پانزە هەزار ماڵە لە جاف ، گەڕیاوو دانیشتوو ، کە ئیستە داخلی کوردستانی بابان‌و عێراقە ، ئەو ساڵە تا بەهار عوموومیان هاتن لە مەنطیقەی شارەزوورو لیوای کەرکووك دامەزران‌و ، جێگەی ئەو عەشیرەتانە ، کە ناومان‌بردن ئیشغالیان کردو کەوتەدەستیان •

کە وەقتێ ئەم عەشیرەتانە لە ئەطرافی سلێمان‌بەگ‌و قادربەگ زۆر بوون‌و بوون بە صاحێبی پانزە شانزە هەزار ماڵ ، بۆ ئیدارەکردنیان‌و تەکلیف‌لێ‌سەندنیان ، کە ئەمە رەسمێکی حەوتصەد سالیی بوە ، بۆ رەئیسانی جاف‌و ، هیچ حوکوومەتێ لەو وەقتەدا ، نە لە ئێران‌و ، نە لە خاکی بابان‌و عێراق طەڵەبی قرانێ‌و مەڕێ‌و بزنێکی لە عەشیرەتی ئەوان نەکردوە ، واریداتی ئەمانە مەخصووص بوە بۆ ئیدارەو گوزەرانی خۆیان •• قادربەگ ئەساسێکی عەسکەریی عەشایریی بۆ خۆیان دانا • سێصەد ماڵی لە عوموومی طایفەکانی جاف هەڵبژارد ، ناوی نان : (پشتماڵە) ماین‌و تفەنگ‌و رم‌و دەمانچە ، کە ئەسبابی شەڕی ئەو وەقتە بوە ، تەسلیمی کردن‌و طایفەی عەمەڵە کە طایفەیەکە لە جاف‌و سێصەدو پەنجا ماڵ ئەبێ ، ئەوانیشی لە تەکلیفی عەشیرەتی تەرخان‌کرد ، صەدو پەنجاسواری داخلی

دەفتەری سوارەی خۆی کرد ، طایفەی بەداخیی پەنجا سواریـان مایـن‌و تفەنگ‌و رمی بۆ تەدارەك‌کردن • ئەوانیشی داخلی دەفتەری سوارە کرد • صەدانیی پەنجا سواری لـێ مەخصـوص کـردن • ئـەم صـەدسوارەی صەدانیی‌و بەداخیی‌یە ، هەر وەکـوو لـە تەکلیـف ئـازادبوون ، وەکـوو خزمەتکاری پشتماڵەو عەمەڵە ، بەرات‌و جیرەو مەعاشیان بوو ، باقیـــی سوارەکانی صەدانیی‌و بەداخیی ماین‌و تفەنگیان هی خۆیان بوو ، ئەمما لە وێرگوێ‌یی شەخصیی ، کە پێی‌ئەڵێن (خەرج) ، خاریج کرابوون‌و ، دایما بۆ هەموو خزمەتێکی مەجبووریی حازر بوون • لە زەمانی سلێمان‌بەگ‌و قادربەگ لە پشتماڵەو عەمەڵەو بەداخیی‌و صەدانیی پێنجصەدو پەنجا سوار سوارەی خزمەتکار دایما مەوجوود بوەو ، لە طایفەی صەدانیی‌و بەداخیی صەد سواری لە خەرج‌دەرکراویش حازر بوە• وەڵەدبەگ کە کوڕی خانەبەگ بوە ئەویش پشتماڵەیێکی بوەو دایما صەدو پەنجا سوار خزمەتکاری تێدا بوە ئەو صەدو پەنجا سوارەی وەڵەدبەگەش تابیعی فیکری قادربەگ‌و سلێمان بەگ بوە • ئەگەر طایفەیێ لە جاف سەرپێچیی بکردایە بەم قوەتانـە تەربیە ئەکراو ، جەزایەکـی زۆر سەختیشی لـێ ئـەسێنرا ،وە بەڵـکـو لێشیـان ئەکوشتن • ئەگەر چە عەشیرەتەکەیان ئیطاعەیێکی مەعنەویی‌و خالیصانەیان بوە بۆیان‌و ، خۆیان هەر تەکلیفێ کە دابێنیان زۆر لایان خـۆش بـوەو ، ئەساسێکی تر بۆ سەلامەتیی وەضعیەتی جاف‌و بەگزادە تیکرار قادربـەگ داینـاوە • ئەو دوو طایفە ، کە صەدانیی‌و بەداخیی بێ ، لە وەقتی زوستانا لە گۆڕەشەلەو ، سەنگەرو ، قەڵاتەپە ، کە ئەمڕۆ داخڵی ناحیەی قۆرەتوون‌و ئەوسا خاکی ئێران بوە ، بە زوستان داینـاون • لەبەر ئەمە ئەگەر لە وەقتی زوستاندا لە حوکوومەتی بابان عاجز ببێ کوتوپڕ بچێتە ناو ئەوان تاکـــو باقیی جاف بۆی ئەپەڕێتەوە لە ئاوی سیروان‌و ، جێگەی ئەو دوو طایفە لـە تەك جێیی زوستانی قادربەگدا ، کە قەڵای کانـی‌چەقەڵـە وە ها بەسـەر

سیروانەوە ، فاصیلە لە بەینیانا ئاوی سیروان بوەو ، ئەو دوو طایفە ئیستەیش جێی زوستانیان هەر ئەوێیە •• هەر وەکوو قادربەگ ئەم ئیحتیاطەی کردوە ، وەلەدبە ئیش ، لە جێی زوستانی پێباز بوە ، طایفەیەکی لە مەیدانو کەوزەینالیی داناوە وەکو فیرقەی سەلیم لە هاروونیی، ئەمانە لە وەقتی بەهاردا لە شەکمەیدانەوە بە کەلەك ئەپەڕینەوە ئەشارەزوور • بۆ وەقتی هاویـــن موحتاج بەم ئیحتیاطە نەبوون ، چونکە بە عوموومی عەشایرەوە لە خاکی ئێران بوونو ، ئەم فیکرەیان بۆ ئیـدارەی ئیلـیو عەشیرەتیـی خۆیـان فیکرێکی زۆر بەرز بوە •

قادربەگ ئەولادی نەبوە ، بە بێ ئەولاد مردوە •

سلێمانبەگ دوو کوڕی بوە یەکێکیان ناوی قادربەگ بوە ، ئاوناوی مامەی خۆیو ، یەکێکیان ناوی کەیخوسرەوبەگ بوە •

فەصلی شەشەم

بەحثی کوڕەکانی سلێمانبەگە : هەردوانیان رەئیسی عوموومی جاف بوون • ئەمانە لە پاش باوكو مامەیان مودەتـی پـانزە ساڵ لـە کەمالـــی دەستڕۆیندا ئیدارەی ئەم عەشیرەتەیان کرد • بەهرامبەگی میرەبەگ ، کە میرەبەگ برای بچووکی ظاهـیر بـەگ بوەو ، وێنـەی لـە ناو تەئریخـی حوکمدارانی بابان کە رێکخراوی سەییدحوسەینی رەواندزییە ، هەیە •• کەوتە ناو عەشیرەتی جاف بە فیتنەیو ، حاکمەکانی بەبەیش نەیانئەویست • کە بەگزادەی جاف نوختەموقابیلیان لە خاکی باباندا بوێستن ، کە هـــەم ئیقتیداری ماڵییان بوو هەم عەشیرەتێکی وەکوو جاف لە ئێرانو عێراقدا ، کە ئەوان دایما موراجەعەتیان پێئەکردن بە ئێرانو عێراقو ترسی سیاسەتیان لە ئێرانو عێراق بوو ، نەیانئەویست کە عەشیرەتی جاف تەوەسوع بکـەن

له کەماڵی صولحو سەلامەتی‌دا بیێننەوەو شارەزایی لەگەڵ وەزارەتــی بەغداو حوکوومەتــی ئێــران‌دا پەیدا بکــەن ٥٥ یاریــدەی بەهرام‌بەگــی میرەبەگیان ئەدا لەســەر ئەو فیتنەیی‌ـەو ، بەهرام‌بەگیش هــەم ئامۆزای قادربەگ‌و کەیخوسرەو بەگ‌بوو ، هەم حیسصەییێکــی گەورەشــی لــە بەگزادەتی ئەبردو ، خۆشی پیاوێکی زۆر ئازاو عاقڵو دەولەمەنــد بــوە ، موەفەق‌هات بەسەر فیکری خۆی‌دا ، بوو بە رەئیسی عوموومی جــاف ، قادربەگ‌و کەیخوسرەوبەگ لە ناو جاف دەرچوون ، چوونە یەنگیجــەو یابۆڵانو سێ ساڵ لەوێ‌دا مانەوە بە هەزار ماڵێ لە جــاف‌و پشتمالــەوە ، وەزیری بەغدا زۆر حورمەتی ئەگرتن ، ئەمما دەستی بەسەر وڵاتی بابان‌و جاف‌دا نەبوو ، کە ئیشیان چاك بکاو ، بەهرام‌بەگی میرەبەگ زۆر تەرەفی کردو ئەساسی گەورەیی بۆی تەواو بوو ، لە پاش سێ ساڵ عومووومی جاف کوێخاکانیان لە عومووومی فیرقەکان گردئەبنەوە ، ئەڵێن : ئێمە بە چوارصەد ماڵ فەقیرو فوقەراوە لە جوانڕۆ هاتینە ئەوڵاتی بابان لە سایەی سەعــیو تەلاشی قادربەگ‌و سلێمان‌بەگی ظاهیربەگەوە ئــەم جێگــە زۆرە لــەتەك شارەزووردا ئەدەستی ئێمە کەوت ، ئیستە بۆچی بە فیتنەیی بابان ئێمــە وەلی‌نیعمەتزادەی خۆمان بفەوتێنین ؟ بە دەفعەیێ سێ هەزار سوارو سێ هەزار پیادە ئەبەنە ماڵی کەیخوسرەوبەگ‌و قادربەگ بێ‌پرس باریان ئەکەن ئەیاندێرنەوە ناو خۆیان‌و بە بەهرام بەگی میرەبەگ ئەڵێــن : ئێمــە بــە صوورەتی قەطعیی تۆ بە رەئیس نازانین ، رەئیسی ئێمە کەیخوسرەوبەگ‌و قادربەگە کە کوڕی سلێمان‌بەگن‌و ، ئەگەر حاکمی بەبەش دەست لــەم فیتنەیی‌ـە هەڵنــەگرێ ئیــدارەی ئــەویش تێك‌ئــەدەین‌و ، ئاوەدانیــی لەحوکوومەتی بەبەدا نایەڵین !

وە حاکمی بەبە لەو وەقتەدا سلێمان‌پاشای باوکی ئەحمەدپاشا ئــەبێ ، کە ئەم خەبەرە وەرئەگرێ زۆر ئەکەوێتە پەلەپەل ، وەقتی بەهار کە عەشایر

عوموم ئەچنە شارەزوور ، خۆی بە عومومی پیاوە گەورەکانی بەبەوە
ئەمانی کەیخوسرەوبەگ لەسەر ئاوی زەلم • زور دلخۆشییان ئەداتەوەو
،فەرموێ : لەم مەسئەلەی ئێوەدا من قەباحەتم نەبوە • برای خۆتان لەتەك
ەشیرەتەکەدا ئەمەیان کرد • ئیستە مادام خۆتانو عەشیرەتتان موافیقن من
بیچم ناوێو ، لە عومومی شارەزوور من سێ جۆگەم هەیە کە عیبارەتن
ە : دەلێنو ، موانو ، مالوان • باقیی دارو بەردی قەزای ئەلەبجەو
مرۆچكو پێنجوێن عایدە بە ئێوە ، عەشرەتی خۆشتان هەچی تەکالیفی
هەیە هی خۆتانە ، بەخۆڕایی لە من عاجز مەبن لازمە منیشو ئێوە[١٢] بۆ
سەلامەتیی ئیستیقلالی خاکی بەبە پەلەپەل بکەین کە دوو دوشمنی وەکو
ئێرانو وەزیری بەغدا کە چاویان تێبڕیوین بە عومومی پیاوە گەورەکانی
بەبە وەکوو عەزیزئاغای مەصرەفو ، حاجیبەگ ، ئەحمەد بەگی
صاحێبقرانو ، عەبدوڕەحمان ئاغای بارچاوەش لە تەك کەیخوسرەو بەگو
قادربەگ ئیتتیحاد ئەکەن بۆ تەحکیمی مەوقیعی سلێمان پاشا، وە سلێمانپاشا
عەزیزئاغای مەصرەف ئەنێرێتە لای کەیخوسرەوبەگ ئەلێ : من حەز ئەکەم
کە خزمایەتیەکی زیادە لە تەك ئەوانا بکەم کە دایما من لەوان ئەمین بمو
ئەوانیش لە من ئەمین بن ، داوای کچی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ،
کەیخوسرەوبەگ ئەلێ بە عەزیزئاغا : ئێمە ژن بە غەیری جینسی خۆمان
نادەینو ، ئەم قاعیدە وەصیەتی ئەجدادیمانە • ئەمما وەلەدبەگ ، کە یەکێکە
لە بەگزادانی جاف ، کچی هەیە بە ئەو ئەلێم بیداتێو ، کچی وەلەدبەگ ،
پەریزادخانم ، ئەدەن بە سلێمانپاشا ، لەو کچە ئەحمەد پاشاو عەبدوللاپاشاو
محەمەدپاشای باوکی حەمدیبەگ لێی ئەبێ •

ئەم قاعیدە ، کە ژن بە غەیر نەدرێ ، ئیستەش دەوام ئەکا ، ئەمما لە
جینسی ئێمە ، کە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگین ، دوو ژنمان بە سەییدداوە،

---

(١٢) ئەگەر (ئێوەیش)بێ ڕەوانترە •

یەکێکیان بە کوڕی کاك ئەحمەد، کە شێخ سەعیدی باوکی شێ
مەحموودەو ، کچێکی قادربەگی کەیخوسرەوبەگ دراوە بە شێخ فەرە
بەرزنجەو ، لەم ئاخریشەدا کچێکی سلێمانبەگی محەمەدپاشایان دا
بە جەمیلبەگی مەجیدپاشای بابانو ، ئەم قاعیدەیە هەروەك لە نـ
موتتەفیـكدا جاریی بوە ، لە ناو ئێمەشا جاریی بوە ، تا ئیمڕۆ دەوا
کردوە ، بزانین لەمەولا چۆن ئەبێ ؟

قادربەگ لە تەئریخی هەزارو دووصەدی هیجریدا بەڕەحمەت ئەچێ
ریاسەت بە عومومیی حەصر ئەبێتە سەر کەیخوسرەوبەگ • قادربە
تەنها کوڕێکی ئەبێ کە باوکی گەورەی بەگزادەی بەهرامبەگییە ، مند
ئەبێ عومری لە دەوری دوانزەدا ئەبێو ، ناوی محەمەد بەگ ئەبێ
کەیخوسرەوبەگی مامەی زۆر غەدری لێئەکاو لە جافدا بەشی نداو ، جا
عومومی خەرجو پیتاكو تەکالیفی بۆ خۆی وەرئەگرێ[١٣] • دایکـ
محەمەدبەگ ، کە ناوی زوبەیدەخان بوەو کچی میرەبەگ بوە
محەمەدبەگی کوڕی ئەباتە سلێمانی لای حاکمی بەبە شکات ئەکات لـ
کەیخوسرەوبەگ • حاکمی بەبەش بە لەشکرەوە دێتە ئەشارەزوور ، ل
ماڵی کەیخوسرەوبەگ دائەبەزێ • عومومی بەگزادە گردئەکاتەوە
عومومی کوێخای جاف لە دانیشتووو گەڕیاو حازرئەکاتو ، ز
سەرزەنشتی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ، پێیئەڵێ : ئەم کوڕە برازاتەو باوکیش
براگەورەت بوە ، لەسەر تۆ لازمە لەتەك کوڕی خۆتا فەرقی نەکەی •
مەجبوورم لە بەر خاتری قادربەگی سلێمانبەگ هەواخواهیی ئەم کو
بکەم • ئایا لە جافو ، ئایا لە دێهاتی شارەزوورو ئەطراف ئەبێ بەشی ب
دابنێیم • کەیخوسرەوبەگ رازیی ئەبێ بە تەقسیمی دێهاتو جاف ل
عەشیرەتی جاف • لە طایفەی میکایەڵیی حەمەعەلی وەیسییو ئاڵیبەگـ

---

(١٣) لێرەدا هەندێك نارەسایی لە دارشتندا هەیە .

شوبۆریی ، خاریجی شوانکاره ، به گەڕیاوو دانیشتوویانەوه ، عوموومی
ـرێ به سحەمەدبه ت و، له عەشیرەتی شاتریی‌و وردەشاتریی ، به کەڕیاوو
نیشتوویانەوه ، ئەویشی ئەدرێتێ‌و ، فیرقەی نەژوینی ، کە عەلاوەجاتی
تری‌یه ، له تەك صۆفی‌وەنداو عوموومی نەورۆلیـــی ، خاریجـی فیرقەی
ـمه ، ئەویشی تەسلیم ئەکرێ‌و ، له دیهاتی فەزای ئەلەبجەو شــارەزوور
ـنـدەو چروستــانه له تــەك قارەمــانیــی‌و ، غولامــی‌دا ، دانیشــتوو و
ڕیاویانو ، لەتەك رەنگاڵو ، کاکردەڵو ، زەردیانو ، عوموومی وارماوا
عیبارەته له سێداره (سیاره)و ، بیرکێ‌و ، چنــارەو ، ئەحمەدبرِنـدەو ؛
ـڵانو ، وازۆڵو ، عازەبانو ، تومەقوت‌و ، جەرداسنــەو ، خەنەکــەو .
ماش‌و ، سوەیلەمش‌و ، قاینەیجه ، له ناحیەی خورماڵو ، دوو نەهر لــه
ـیەی پێنجوێن‌داو ، له قەرەداغ سێوسێنانو ، کەلوەش‌و ، مەسۆدیی‌و ؛
ـمەتەی ئەدەنێ • بــاقیی تری جــاف له تەك شــارەزووردا وه ناحیــەی
جوێن عوموومی بۆ کەیخوسرەوبەگ ئەمێنێتەوه •

محەمەد بەگ له پاش ئەم تەقسیماته له پشتماڵەی کەیخوسرەوبــەگ
رئەچێ ، صەدوپەنجا ماڵ پشتماڵه بۆ خۆی دائەنێ‌و ، پیاوێکی زۆر ئازاو
ـسکەر بوه • بەگزادەی بارام‌بەگیی هەموویان ئەولادی ئەونو ، شەش
ـوڕی بــوه : بارام‌بــەگ ، میران‌بــەگ ، ئەمــین‌بەگ ، عەزیــزبەگ ،
حمەدبەگ ، فەتاح‌بەگ • بارام‌بەگ کوڕی گەورەی بوه ، لەم ئاخریەدا
گزادەی بارام‌بەگیی به ناوی ئەوەوه ناوئەبرێن • ئەمما له تەك بەگزادەی
یخوسرەوبەگی‌دا ؛ که ئەمەین‌و ، ئەحفادو کوڕەزای کەیخوسرەوبەگ‌و
ـەمەدپاشاین ، یەك رەگ‌و ، یەك خوێن‌و ، ئامۆزاین • ئەگەرچی ئەوانیش
احیب ئیل‌و جێگەو رێگــه بــوون وەکــوو ئێمــه ، ئەمــما له زەمانــی
یخوسرەوبەگــەوه ریــاســەتی عوموومی جــاف‌و بــەگزاده به دەستــی
یخوسرەوبەگ‌و کوڕو کوڕەزایەوه بوەو ، وەقتێکیش که حوکوومەتی

تورك ولآتی بابانی گرتو ، ئینقیراضی حوکوومەتی بابان بوو ، لە تەئریخی هەزارو دووصەدو شەصتو شەشی هیجریدا ، لەو زەمانەشەوە ریاسەتی عومورمیی ، کە بە ئەمری حوکوومەتی عوثمانیی بوە بەدەست بەگزادەی کەیخوسرەوبەگیوە بوەو ، کەیخوسرەوبەگ لە پاش ئەو تەقسیماتە تا سالی هەزارو دووصەدو چلوچواری هیجریی ئیدارەی عومورمی جافو بەگزادەی کردو ، لەو تەئریخەدا بەرەحمەت چوو • پیاوێکی زۆر موسولمانو صاحیب ئیحسان بوە ، لە لیباسی حاکمیدا زۆر بێنەفس بوەو ، دایما دوو دەواری گەورە ، ،کە هەر یەکێکیان دە دیرەگی بوە ، بۆ فەقیرو فوقەراو سەییاح مەخصووص بوە • عادەتا مالی وەکوو تەکیەیەکی بێ فیێل بوە • لە تەك ئەمەشدا ئوصوولی عەشایری خۆی تێكنەداوە ، وە ئەوەی کە موحافەظەی سەطوەتی بکا لە دەستی بەرنەداوە لە لەشکرو سوارو کۆمەل • وە زۆر تەرویجی ئەهلی علمو تەدریسی کردوە • چەند مەدرەسەیەکی مەخصووصی لە دێهاتانا بوە ، بە واسیطەی ئەمەوە کە زستانان لە بەغدا نزیك ئەبوونەوەو هاوینان ئەچوونە ئێرانەوە طەرزی حەیاتێکی موتەمەددینانەیان وەرگرتبوو و ، زۆر بە ثەروەتو صاحیب پارە بوە ، بە دەرەجەیێکی وا کە سالی صەدکەسی فەقیری بە مەصرەفی خۆی ئەنارد بۆ حیجازو ، نەیهێشتوە لە پشتمالەی کەسی لە مالی خۆیدا نان بخوا ، ئیللا لە سەر سفرەی کەیخوسرەوبەگ نەبێو ، لە پاش خۆی پێنج کوڕی بوە : سلێمانبەگ ، قادربەگ ، عەبدوللابەگ • محەمەدبەگ ، عەبدوڕەحمانبەگ •

فەصلی حەوتەم

بەحثی کوڕەکانی کەیخسرەوبەگە لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چلو چواری هیجریدا ، سلێمانبەگ ، کە ئەرشەدی ئەولادی بوە ، ئەبێ بە رەئیسو لەجێی کەیخوسرەوبەگ دائەنیشێو ، لە تەئریخی هەزارو

دووصەدو چل‌و پێنجی هیجریی‌دا لەشکری والیی سنه ، کە حوکوومەتــی ئەردەڵانه ، دێن بۆ سەر سلێمـانی ، حاکمـی بەبـه طەلـەبی یاریـدە لـە سلێمان‌بەگی کەیخوسرەوبەگ ئەکا ، سلێمان‌بەگ عەبدوڵڵابەگی برای بە دوو هەزار سواری خوصووصیی خۆیان‌و جافەوە ئەنێرێ بۆ سلێمانی ، لە گردە گڕوێ ، کە نزیکی سلێمانی‌یەو کەوتۆتە شیمالی سلێمانی ، لە تـەك لەشکری بەبەدا لەو مەوقیعە لە تەك لەشکری ئێران‌دا ئەبێ بە شەڕیـان ، لەشکرەکەی ئێران لە پاش هەشت نۆ سەعات مودافەعە ئەشکێنن ، روو بە شارباژێڕ تەعقیبیان ئەکـەن ، زۆریـان لێ ئەکـوژن ، لە ئاخـری شـەڕدا گوللەیێ تەصادوفی قاچی عەبدوڵڵابەگ ئەکا ، زۆر کەم زامار ئەبێ ، لـە تەك ئەوەش‌دا کە زامەکەی زۆر بێ‌ئەهمییەت ئەبێ پێی ئەمرێ‌و ، ئیستـە قەبری عەبدوڵڵابەگ لە مەقبەرەی حاکمـانی بەبە لە گـردی سەیوانـــی سلێمانیدایە .

بۆ موحافەظـەی تێکنەچوونـی ئیستیقـلالی بابـان زۆر بەگـزادە لـە بەگزادەکانی جاف‌و پیاوی چاکی جـاف کـوژراون‌و ، بەم رەنگـە رۆیون‌و خۆیان فیدای وەطەنی کورد کردوەو ، ناویشیان نیە . ئەمەش بە واسیطەی ئەمەوەیە کە ئومـەراو پاشاکانی کـورد موبالاتیـان بـە تـەئریخـی کـورد نەکردوەو ، تیکـرار ئەینووسم‌و بەیانـی دلگیریـی ئەکـەم کـە رابوردووی هەموو میللەتێ ئەچێتە غەوری تەئریخـەوە ، ئەممـا رابـوردووی کـوردی بێ‌چارە چۆتە ژێر خاك‌و خۆڵی بێ‌تەئریخیەوە ! ئەگەنا ئەتوانم بنووسـم بـۆ موحافەظەکردنی ئەم خاکە کەمەی بابانە نیوەی میللەتەکەی خـوێنی خـۆی وژاندوە ، وە ناویشیان نیە .

وە ئـەم عەبدوڵڵابـەگـه عومـری بیسـت‌و دوو سـاڵ بوە کوڕێکـی زۆر لاوچـاك‌و جوان بوە ، جوانیـی‌و شەوکـەتی ئەو لـە کوردستانی بابان‌و ئەردەڵانا مەشهوور بوەو ، لـەو زەمانـەدا کە جـاف‌و بەگزادەی جاف داخلی خاکی ئێران بون رەسمی حوکوومەتی قاجاریـی

ئەمە بوە کە طەلەبی گرەویان کردوە لە بەگزادەی جاف بۆ موحافەظەی خاکی ئێران لە تەعەڕوضی جاف • ئەم عەبدوللا بەکە چوار ساڵ هەموو هاوینێ بە پەنجا سوارەوە چوەتە خزمەت شا لە طەهران زۆر حورمەتی گرتوەو ، زۆریشی خۆش گەرەك بوە ، حەتتا لە پاش کوژیانی کە بەگزادەی تر لە جێی ئەو ئەچێتە طەهران زۆر ئەسەفی بۆ ئەخواو کاغەزی تەعزیەی[١٤] بۆ سلێمان بەگی برای ئەنووسێو ، ئەو کاغەزە ئێستەیش ماوەو ، عەبدوللا بەگ پیاوێکی زۆر موتەمەددینو ، تەحصیلی جاریی ئەو وەقتەی زۆر تەواو بوەو ، دوو ساڵ یا سێ ساڵ لە پێش کوژیانیا لە کوێستانی ئێران دووچاری نەخۆشیەکی زۆر خراپ ئەبێ • کەیخوسرەو بەگی باوکی کاغەز ئەنووسێ بۆ خزمەت شای ئێران حەکیمێکی خوصووصی خۆی بۆ ئەنێرێ تەداوییەکی زۆر چاکی ئەکاو ، لەو نەخۆشیە نەجاتی ئەبێو ، هەموو ساڵێ شای ئێران خەڵاتی ئەکا • یەکێ لەو خەڵاتانە ساڵێ کتێبێکی شاهنامەی خەطخۆشی صوورەتداری ئەداتێ ، تا ئەم بەینە مابوو ، لەم نزیکانەدا حەسەن بەگی عەلی بەگ لە بەغدا بە عەنتیکەیی فرۆشتی •

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چلو هەشتی هیجریدا لە وەقتی زوستاندا کە عەشایری جاف دێنە جێی زوستانە عەشیرەتی صەدانیو بەداخیی لە خاکی ئێران ئەبن • لە ئەیالەتی کرماشانەوە عەسکەرێکی زۆری ئێران بۆ سەر قادرمیروەیسییو طایشەیی حەواڵە ئەکرێ ، ئەوانیش بە حەسبەی جافێتییو هاوجینسێتی وە صەدانییو بەداخیی کە درواسێیان ئەبن دێن بۆ ناو ئەوان ، وە کوێخاکانی صەدانییو بەداخیی خەبەر ئەنێرن بۆ سلێمان بەگ ئەویش قادربەگی برای بە پێنجصەد سواری خوصووصیی خۆیەوە ئەنێرێتە ئەوبەر سیروان کە بەداخییو صەدانیی بار بکات

---

(١٤) (تەعزیە) راسترە .

بیانهێنێ بۆ ناو جاف ، که له تەعەڕوضی عەسکەری ئێران مەحفووظ بن •
گەیشتنی قادربەگ ئەناو صەدایی‌و بەداخیی تەصادوفی لەشکری عەسکەری ئێران ئەکا که لەتەك طایشەیی‌و قادرمیروەیسی‌دا شەڕیان ئەبێ •• ئەکا ، گوللەیێ تەصادوفی قادربەگ ئەکا بە لەشکرەکەی خۆی نالێ زامارم ! ئەمما تەحریکیان لەسەر شەڕ ئەکا ، لەشکرەکەی ئێران ئەشکێنن‌و صەدانیی‌و بەداخیی بار ئەکات ، ئەیانهێنێتە ئەمبەری سیروانەوەو ، خۆشی که ئەگاتە ماڵ له پاش دوو سەعات بەو زامە ئەمرێ • سلێمانبەگی برای له ئەسەفی ئەودا کوتوپڕ نەخۆش ئەکەوێ ، لە پاش دوو رۆژ ئەویش بەڕەحمەت ئەچێ •

ئەم قادربەگە ئەگەر چە سلێمانبەگ براگەورەی بوەو وەظیفەی گەورەیی تەواو بەدەست ئەوەوە بوە ، ئەمما هەر ئیشێ کە رووی کردبێتە جاف ، چە له طەرەفی بابانەوەو ، چە له طەرەفی ئەردەڵانەوە ، عموومی جێبەجێکردنی له عۆدەی قادربەگا بوە ، وە له داخلی جافیش‌دا کەم‌و زۆر ئیش‌و کارو تەکلیف‌سەندن‌و ئوموراتی سوارەی خوصووصیی خۆیان له پشتماڵەو طایفەکانی جاف‌دا ئەو جێبەجێی کردوە ، سلێمانبەگ هەر ئیسمی گەورەیی بوەو ، رەواجیشی بە عیلم‌و عیرفان له مەحاڵی خۆیان‌دا زۆرداوە • ئیستەش سێ مزگەوت له ئەطرافی ئەڵەبجە ، که بینای ئەوە ، ماوە ، یەکێکیان له هانەسوورەیە دایما لە صەدوپەنجا طەلەبەی عیلم زیاتر لەو مەدرەسانەدا بە خۆیان‌و مەلایانەوە ئیدارەی تەواوی لە طەرەفی قادربەگەوە تەئمین‌کراوە • له پاش مردنی ئەهلی عیلم‌و مەعاریف له وڵاتی خۆی‌دا زۆر موتەئەثیر بوون بۆی‌و ، نزیکی بیست (مرثیە) زیاتر بۆیان هەڵبەستوە ، خوصووصەن شاعیری مەشهووری کورد جەنابی مەولەوی چەند مەرثیەیەکی بۆ وتوە ، بۆ دواکەوتوانی ئەو زۆر عاجزیی ئەداو ، ئەم دوو سێ شیعرە له مەرثیەکانی مەولەوی‌یە :

ســارەزوور ماتــەن پــەی نەدینــی تــۆ
رەوان ئــەرد ئــەسرین زەلم‌و تانجــەرۆ
عەمەلــە ماتــەم ، پشتمالــە بــێ رەنــك
سەرکۆمار بێ‌زەوق ، مەدرەسە بێ دەنگ
شێروانــە جە فکــر شکاربــازیی تــۆن
ئینتیظــار وە دەنگ زەنگی تازیی تــۆن

ئەم قادربەگە هەرچلۆنێ قادربەگی ظاهیربەگ جێی جافی لە ئێــران ویسعەت پێدا وە داگیری کرد ، ئەمیش ویسعەتی بە جێی زوستانی داون • عەشیرەتــی دەلۆو ، گێــژو ، پــالآنیــی‌و ، رۆژبەیانیــی‌و ، وەنــایی‌و ، هۆمەراغاجانیی ••• ئەمانەی بارپێ کردوون‌و خستوونیە خوار کفریوەو جافی تێدا دامەزرانوە • خزمەتی زۆری بۆ جاف‌و بەگزادە بوەو ، قــەبری ئەوو سلێمان بەگی برای هان لە مەقبەرەی (سەیدخەلیل) سەعات‌و نیوێ لە شیمالی شێروانەو ، گومەزێکی گەورە کە وان تێیــدا ئیستــەش مــاوەو ، تەئریخی مردنیان لە بەردی قەبرەکانیان نووسراوەو ، قادربەگ‌و سلێمــان بەگ کوڕیان نەبوە • قادربەگ دوو کچ‌و ، سلێمان‌بەگ یەك کچــی بــوە کە ئەم سێ(١٥)کــوڕەی کەیخوســرەوبەگە لــە موددەتێکــی زۆر نزیکــا ئەمرن محەمەد پاشا ، کە برایان بوەو منداڵ بوە ، بە عومری شانزەساڵیوە ئەمێنێتــەوە لــە دوایــان •

محەمەدبەگی قادربەگی سلێمان‌بەگ ، کە ئامۆزایان ئــەبێ‌و ، لــەو وەقتەدا زۆر صاحێب دەست ئەبێ هەر وەکوو کەیخوسرەوبەگ لە پــاش مردنی سلێمان‌بەگ تەعەڕوض بە حوقووقی ئەو محەمەدبەگە ئەکا • ئەویش تەماع ئەکاتە ئێل‌و پشتماڵەی محەمەدپاشا • لە وەقتی تەعزیەی سلێمــان

---

(١٥) ئەم جێگەم باش بۆ ساغ نەکرایەوە .

بەگ‌و قادربەگی کەیخوسرەوبەگ‌دا حوکم ئەکا لە پشتماڵەی محەمەدپاشا
باریان بکا بیان‌باتە پشتماڵەی خۆی پیاوەگەورەکانی پشتماڵەی محەمەدپاشا
لەتەك گەورەی عەمەڵەو شاتری‌دا تەدبیر ئەکەن بۆ مەنعی ئەمە • ئەچنە لای
محەمەدبەگی قادربەگ ، ئەڵێن : ئێمەبە هیچ نەوعێ ئەمە قوبووڵ ناکەین‌و
محەمەدپاشا ، با منداڵیش بێ ، نایدەین بە دەست تۆوە • هەرچی تەکلیفی
ئێلی‌و عەشیرەتیی هەیە خۆمان گردی ئەکەینەوە ئەیدەین بۆ ئیدارەی خۆی‌و
پشتماڵەو عەمەڵەو لەشکری‌و ، لە عەینی وەقت‌دا کچی محەمەدی برایم ،
کە رەئیسی فیرقەی برایمی ئەبێ لە شاتری • بۆی مارە ئەکەن •
مەحموودپاشاو عوثمان‌پاشا ، کە کوڕی محەمەدپاشان ، لەو ژنەن •

فەصڵی هەشتەم

بەحثی زەمانی ریاسەتی محەمەدپاشایە :

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو چل‌و هەشتی هیجری‌دا محەمەدپاشا بە
عومری شانزە ساڵیوە ئەبێ بە رەئیسی عموومی جاف‌و بەگزادە ، کە
وەقتێ ئەبێ بە رەئیس ئەوقاتی خۆی بۆ زیادیی سوارەی پشتماڵەو عەمەڵە
حەصر ئەکا ، طایفەی ئەلك‌پیروەیس لە نەرخانی‌دا پەنجا سواریان
مەخصووص ئەکا بە سوارەی خوصووصی خۆیەوەو ، لە تاقمی
وردەبەگزادە ، کە پێیان ئەڵێن : بەگزادەی حەسەن‌بەگی ئالی‌بەگ .
چل‌سواریان ماین‌و تفەنگ ئەداتێ . ئەوانیش عەلاوەی سوارەی خۆی
ئەکاو بەعزێ ماڵی تر لە جاف هەڵئەبژێرێ ئەیان‌هێنێتە پشتماڵە ، پشتماڵەکەی
ئەکا بە چوارصەد ماڵ‌و،هەر سوارەیێ،کە لە پشتماڵەی خۆی‌دا ئەبێ حوکمیان
لێ ئەکا نابێ لە وەقتی بەهارو هاوین‌دا سواری ئەسپ بن • کوللی
سوارێکی ماینێکی بەرگردیان ئەداتێ • ئەسپ بۆ سوارە مەخصوصی

پایزو زستان بوەو ، سوارەی خوصووصیی خۆی ئەگەیەنێتە شەشصەد سوار • تا دە ساڵ لە کەماڵی دەستو تەرەقیدا ئیدارەی جاف ئەکا •

ئەحمەدبەگی وەڵەدبەگ ، کە رەئیسی فیرقەی وەڵەدبەگیو خاڵۆی ئەحمەد پاشای حاکمی بەبە بوەو ، پیاوێکی زۆر ئازاو صاحێبدەست بوە لە ناو جافدا •• ئەحمەدپاشا گەرەکی ئەبێ بیکا بە رەئیسی عموومی جافو ، ئەحمەدبەگیش زۆر فیتنەیی ئەکا لای ئەحمەدپاشاو محەمەدپاشا لە ناو حاکمەکانی بەبەدا هەواخوای عەبدوڵڵاپاشا ئەبێو ، دوشمنیی عەبدوڵڵا پاشاو ئەحمەدپاشای بەبەش تەئریخەن مەعلوومە • کە وەقتێ عەبدوڵڵاپاشا لە سلێمانی نامێنێو ، ئەحمەدپاشا ئەبێ بە حاکمی سلێمانی نیەتی ئەمە ئەکا کە محەمەد پاشاو محەمەد بەگی قادربەگ لە تەك کوڕەکانیدا ، بە هەر فێڵێ بێ بیانگرێ !

لە وەقتی بەهاردا ، کە ئەچنە شارەزوور ، کاغەز ئەنووسێ بۆ شوێن محەمەدبەگی قادربەگو کوڕەکانیو ، بۆ شوێن محەمەدپاشاش • محەمەد پاشا ناچێ بۆ سلێمانی ، ئەڵێ : من نەخۆشم • محەمەدبەگ خۆیو بارامبەگو ئەمینبەگو میرانبەگو عەزیزبەگی کوڕانی ئەچنە سلێمانی لای ئەحمەدپاشا ، لەوێ هەر پێنجیان ئەگرێ ، ئەیانێرێ بۆ کۆیە حەبسیان ئەکا ، محەمەدپاشا ، بە قاعیدەی هەمووساڵە ، لە تەك عەشایری جافدا ئەچێتە کوێستان ، لە وەقتی پایزدا کە دێنە خوارەوە بۆ طەرەفی مەریوان شەو پیاوەگەورەکانی پشتماڵەی لە تەك پیاوموناسبانی جافدا ئەچنە لای پێی ئەڵێن : ئەحمەدپاشا خەریکە تۆ بفەوتێنێ • ئامۆزاکانی تۆ ، کە وەکو محەمەدبەگی قادربەگو کوڕانی بێ ، گرتوونی •تۆ بە تەنها ماوی ، وە دوشمنێکی وەکو ئەحمەدبەگی وەڵەدبەگ کە چاوی وا لە جێگەو ڕێگەی تۆو باقیوە ، وە خاڵۆی ئەحمەدپاشاشە وا لە ناو جافدا ، وە زۆر صاحێبدەستیشە وا لە بەرامبەرتەوە ، بۆ تۆ مومکین نابێ هەم شەڕی

خاریج و هەم شەڕی داخل بدەی ، لازمە تۆ فکرێ بە حالی خۆتدا بکەی !

محەمەدپاشا پێیان یێژێ : ئەگەر خوا منی گەرەك بێ بەمانە نافەوتێم. لە پاش دوو رۆژ ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ بە حوێزی عومووومی بەگزادەی وەلەدبەگیوە نزیکی دووسەد سوار ، لایێ بۆ دێیەیو ، لە لایەلی کەوە بۆ خۆنوانن و شادمانی ، دێنە مالی محەمەدپاشا . محەمەدپاشاش نایخاتە ئەڕووی شەو . لە پاش نانحواردن خەبەر ئەدا بە سوارەی پشتمالەو ، زۆریش سوارەی عەمەلە لای محەمەدپاشا حازر ئەبن، عومووومیان بە کۆمەلێ دێنە دیواخان ، ئەمر ئەکا پێیان ئەحمەدبەگی وەلەدبەگ لە تەك عەزیزبەگی حەبیببەگ و ، عەزیزبەگی حسەینبەگ و محەمەدئەمینبەگ و ، سەلیمبەگی باوکی یارئەحمەدبەلی مەشهووردا .. ئەگرن و بالیان ئەبەستن و ، ئەو سوارانەی ئەحمەدبەگە کە لە پشتمالەی محەمەدپاشادا ئەبن ، ئەمر ئەکا بە کوللی مالێ سوارەی خۆی بگرێ و ، هەر ئەو شەوە بە حەوتسەد سوارەوە ئەچێتە سەر مالی ئەحمەد بەگی وەلەدبەگ ، لە بەردەمی هۆمەرەسێنانی پێنجوێنا ، مالی خۆی و بەگزادەکانی وەلەدبەگیی لەتەك پشتمالەکەیا تالان ئەکاو ، هەرچە مالیان ئەبێ ئەیدا بە خزمەتکارو ، ئەگەڕێتەوە بۆ مالی خۆی . هەر ئەو رۆژە خەبەر ئەدا بە عومووومی عەشایری جاف ، خاریجی ئێلی ئەحمەد بەگی وەلەدبەگ ، کە هەزار مالێ ئەبێ ، ئەلێ : من ئەگەڕێمەوە بۆ خاکی ئێران ، ئەبێ عومووومتان بچنە شارەزوور ، عومووومتان لە تەکما بێنەوە بۆ ئێران .

عومووومیجاف بە یەك دەفعە روو بە ئێران ئەگەڕێنەوە ، بە مالەوە ئەچێتە سێسەعاتیی ئەجەنووبی سنە ، خۆی و هەشتسەد سوار لەتەك ئەو بەگزادە حەبسەکانی وەلەدبەگیدا ، کە ئەیانبا ، ئەچێتە سنە . ئەحمەبەگی وەلەدبەگ هەرچلۆنێ ئەحمەدپاشاو عەبدوللاپاشای بەبە خوشکەزای ئەبن،

والیی سنه ، که حاکمی ئەردەلآن ئەبیّ ، ئەویش خوشکەزای ئەبیّ ، چونکە کچێکی وەلەدبەگی باولی ئەحمەدبەك ، کە پیرۆزە خانمی نـاو ئـەبیّ ، دایکی حاکمی ئەردەلا ن ئەبیّو ، محەمەدپاشا بە فکری خۆی وا ئەزانـیّ حاکمی ئەردەلآن تەماشای ئەمە ناکا کە ئەحمەد بەك خالۆیەتی ، چونکـە محەمەدپاشا تەشەبوثی پیّکردوەو ، جاف ئەکا بە تەبەعەی • لە تەك ئـەم فکری محەمەدپاشادا نیەتی والیی موافیق نەهات • وەقتیّ لە سنە لە ماڵـی میرزامحەمەد ڕەزای وەزیری ئەردەلآن دائەبەزیّو ، لە بەیانی‌دا ئەچێتە لای والیی ، تیّئەفکریّ والیی موعامـەلـەی سـاردە لە مەجلیس‌دا • والیـی تەذکەرەیێ ئەیا بە میرزا محەمەدڕەزا • ئەنووسیّ بۆی : محەمەدپاشا بـە چە مەعنا خاڵۆکانی من حەبس ئەکا وە بە حەبسیی ئەیانهێرێتە لای من‌و ، لەتەك ئەمەش‌دا ئومێدی موعاوەنەتی لە من هەیە ؟ میرزا محەمەدڕەزا ئایا خۆی‌و ، ئایا باوکی ، لە تەك محەمەدپاشاو کەیخوسـرەو بەگی باوکـی‌دا حوقووقێکی صەداقەت لە بەینیانا ئەبیّ ، لەم تەذکەرەی والی‌یە زۆر عاجـز ئەبیّ ، ئەمما لە مەجلیس‌دا بۆی مومکین نابیّ بە محەمەدپاشا بڵیّ والیـی فکری خراپە • تەذکەرەکەی والیی لە بەردەمی خۆی‌دا دائەنیّو ، والیی لە مەجلیسەکە لەگەڵ میرزامحەمەدڕەزا ئەچێتەدەشتەوەو ، میرزامحەمەدڕەزا تەذکەرەکە بەجیّ‌یێلیّ بۆ خاتری ئەمە کە محەمەدپاشا بی‌خوێنێتەوە •

محەمەدپاشا ئەیخوێنێتەوەو کوتوپڕ لە فکری والیی تیّئەگاو دێتـە ئەدەرەوە بە سواریی ئەچێتەوە بۆ ماڵی میرزامحەمەدڕەزاو خەبەر ئەدا بـە عوموومی لەشکرەکەی لە کاروانسەرا ئەبیّ • سـوارئـەبن ، لـە شـار ئەچنەدەرەوە • والیی کە دێتەوە ئۆدەی مەجلیس خەبـەری محەمەدپـاشا ئەپرسیّ ، ئەڵێن : چوە بۆ ماڵـی میرزامحەمـەدڕەزا ، پیـاو ئـەنێریّ بـۆ تەحقیقاتی ، خەبەری ئەدەنیّ کە محەمەدپاشا بە خۆی‌و لەشکریوە رۆیی • عیتاب لە میرزامحەمەدڕەزا ئەکا ، ئەڵیّ : تۆ خـەبەرت داوەتـیّ ! ئەڵـیّ :

خەبەرم نەداوەتێ ، ئەمما لەو وەقتەدا کە بانگت کردم تەذکەرەکە لە خەیاڵم چوو • ئەشێ خوێندبێتیوەو ، حوکم ئەکا لە عەسکەری خۆی کە بچن بە شوێن محەمەدپاشادا •

میرزامحەمەدڕەزا پێژێ بە والیی : لەم خوصووصەوە حەقت نیـــە • ئەوەڵەن ئەم پیاوە پەنـای ئەخاکـی تۆ هـاورد ، تـۆ کە موعـاوەنەتـت نەکرد حەقی تەعەڕوضی ئەوت نیە • گوێ لە من بکە بە دەستکەوتنەوەی خالۆکانت رازیبە ، ئەم لەشکری محەمەدپاشایە کە دوێنی من دیومـــە لەوانە نین بە فەوجی ئاغامووساو ئاغانەصری تۆ دەردەست بکرێن‌و ، هەم ئیطاعەیێکی واشیان هەیە بە ئامیری خۆیان هەر وەکوو بوت بۆ بوتپەرست واتەو ! لەتەك ئەمەش‌دا ئەم پیاوە دە هەزار ماڵ عەشیرەتی خـۆی وا لـە تەکیا ، ظەریف فکربکەرەوە ،ئەمانە بە چەندێ قووەت تەربییە ئەکرێـن ؟ والییبە قسەی میرزامحەمەدڕەزا دەست لە تەعقیب هەڵئەگرێ‌و بە ئەدەبی خۆیەوە دائەنیشێ •

محەمەدپاشا کە لە ئەردەڵاندا مەئیووس‌بوو بە رێی کولیایی‌دا خۆی‌و عومومی عەشیرەتی دێن بۆ جەبەڵی قزراباط‌و شارەبان‌و ، محەمەدپاشـا خـۆی ئەچێتــە بەغـدا لای وەزیـر ، ئـەویش بۆ زوستـان‌و مەحەللـــی عەشایرەکەی جـەبەڵی شـارەبان‌و بـەینی خانەقـی‌و قزرابـاط لـە تـەك جەبەڵی باخچەدا ، کە ها لە پشت خانەقیوە تا حـودوودی مەندەلیـی •• ئەیداتێ‌و ، لە تەك حاکمی کرماشانا بۆ جێی هاوینەیان طەرەفی دالاهـــۆو ئەطرافی سەرمیل‌و کرن‌و سوورەدزە ، بۆیان رێ‌ئەخـاو ، موددەتـی سێ ساڵ محەمەدپاشا بە خۆی‌و جافەوە لە ژێر ئیـدارەی وەزیـری بەغـدادا بوون ، لە بەینی ئەم مودەتەدا ئەطرافی سلێمانی‌و شارەزوور ، بە واسیطەی تەعەڕوضی جافەوە ، لە زەحمەتێکی زۆرا ئەبن • ئەحمەدپاشا ئەکەوێتـــە پەلەپەل بە خۆی‌و هەیئەتی حوکوومەتەکەی لە تەك دووهەزار سواردا دێتە

گردی شێروانه • عەزیزئاغای • مەصرەف ئەنێرێته ماڵی محەمەدپاشا لـە جەبەلی شارەبانو محەمەدبەگی قادربەگ لە تـەك كورەكانیـا ئـەوانیش لەتەكخۆیدا ئەهێرێت بۆ شێروانه •

عەزیزئاغا كه ئەچێته ماڵی محەمەدپـاشا زۆر پەلەپـەل ئەكا لەتـەك محەمەداپاشادا ئیقناع نابێ كه بێته لای ئەحمەدپاشاو ، جوابـی كاغـەزی ئەحمەدپاشا ئەنووسێتـەوە : « من دەستـم لە خاكی بابـانو شـارەزوور هەڵگرتوه بۆ خۆتو خاڵۆت » !

ئەحمەدپاشا دووبارە عەزیزئاغا لە تەك عەزیزبەگی مامیو محەمەدبەگی قادربەگو ، هەر چوار كوڕەكـەی بە كاغـەزی دڵخۆشیـیو تەئمینـەوە ئەنێرێتەوە لای محەمەدپاشا ، ئەنووسێ :

« من ئەگەر خراپەیەكم كردبێ بەم خراپەی خۆمە ئیقرار ئەكەم • بە هەرچە تۆ تەئمین ئەبی ئەمین بە من لە خاكی بابان هەرچە تۆ گەرەكت بێ من نامەوێ • ئەوا محەمەدبەگو ئامۆزاكانتم ناردەوە ، ئەگەر خۆشـت نایەی با ئەوانیش لـەوێ بن » •

عەزیزئاغا ، كه پیاوێكی زۆر زیرەكو عاقڵ بوه ، بە هەر نەوعێ ئەبێ محەمەدپاشا ئیقناع ئەكا دێته لای ئەحمەدپاشـا ، ئەمما لەشكرێكـی زۆر گەورە موقابیل بە لەشكرەكەی ئەحمەدپاشا لە تەك خۆیدا دێنێ • وەقتێ كه لەتەك ئەحمەد پاشادا یەك ئەبینن ، ئەحمەدپاشا پێیئـەڵێ : مـن زۆرم پەلەپەل كرد كه تۆ بفەوتێنم ، ئەمما جیلوەی طالیعێ لە ناوچاوی تۆدایە ، نەك بە من ، لە منیش گەورەتر نایكوژێنێتەوە ! ئەمما شـەرت بێ تا مـن بمێنم هەرچە تۆ پێت خۆش بێ من ئەوە بكەمو ، تۆش لەمەولا بە خیلافـی رابوردوەوە موعامەلە بكە •

لەیەك رازیی ئەبن ، ماڵی محەمەدپاشا لـە تەك عوموومـی جافدا ئەپەڕنەوە بۆ جێی خۆیـانو ، عەزیزئاغـاش هەر لـەم سەفـەرەدا كچـی

عەبدوڕەحمان ئاغای بارچاوەش ، کە برازای ئەبێ بۆ محەمەدپاشای مارە ئەکاو ، لەو ئچە سیمانبەگو محەمەدعەلی بەگ ئەبێ • (بەحتیان لە وەقتی خۆی دائەگرێو) محەمەدپاشا لە پاش ئەم سەفەرە لە هاوەوە حراپەیێکی لەناو جافو شارەرووردا بوو ، نەماو ئەچێتە مـالی ئەحمەدبەگـی وەلەدبـەگ دڵخۆشیی ئەداتەوە ، هەم خزمی ئەبێو ، لە لایەکیشەوە زاوای ئەبێ ، وە خوشکێکی محەمەدپاشا ژنێ ئـەبێ • ئـەو گرتنی محـەمەدپاشـایە لە دڵ دەرئەکا ، وە ئەڵێ بە محەمەدپاشا : من بەمـە ئیفتیخـار ئەکـەم کـە لـە بەگزادەی جافدا پیاوی وەکوو تۆی وا تێدا ، ئەگەرنە خۆت ئەزانی مـن بۆ هیچ کەسێکی تر سەرم دانەنەوانوە • (في الواقع) ئەحمەدبەگ ئازاترینی زەمانی خۆی بوە • محەمەد پاشا تاکو ئینقیراضی پاشاکانی بەبە ، کە ساڵی هەزارو دووصەدو حەفتاو چواری هیجریی بوە •• ئیدارەی عەشیرەتـــی جافو شارەزووری کرد •

حوکوومەتی تورك کە سلێمانی گرت ، وە وڵاتی بابـان کـەوتە ژێـر ئیستیلای تورکەوە ، ئەوانیش ئیدارەی محەمەدپاشایان تێك نەداو هیـــچ تەکلیفێکیان لە جاف داوا نەکرد • تاکوو زەمانی عومەرپاشای سەردار ، کە دەستووری موکەڕەم بوە لە طەرەفی خەلیفەی عوثمانیوە ، بە لەشـکرێکی زۆرەوە دێتە شارەزوور ، محەمەدپاشا بانگ ئەکاتە مووان ، ئەچێتە ئەلای، بە محەمەدپاشا ئەڵێ : من هاتووم بۆ تەشـکیلاتـی شارەزوورو سلێمانـیو خاکی بابان • لازمە جاف کە داخڵی ئەم خاکەیە رەسمێکی بۆ دابنێین •

محەمەدپاشا ئەڵێ : ئێمە خۆمان سی ماڵ بەگزادەینو هەزار ســـوار خزمەتکارو تەبەعەمان هەیەو ، ئەم عەشیرەتە ، کەپێیئەڵێن جاف بۆ خۆمان لە خاکی ئێران هاوردوومانەتە خاکی بابانەوەو ، ئێمە ئیدارەمان وا بەسەر ئەمانەوە ، کە تۆ داخڵی رەسمت کردن بۆ حوکوومەتی عوثمانیی ، ئێمە بە چی ئیدارە بکەین ؟ ئابائو ئەجدادی ئێمە ، کە لە ئێران بووین ، چـە لـە

زەمانی صەفەوی‌داو ، چە لە زەمانی حوکوومەتەکانی پێشووی ئێـراندا تەکلیفی هیچیان لە ئێمە نەکردوە • عومەرپاشـا بە تونـدیوە ئـەڵێ بـە محەمەدپاشا : بە خوا جاف ئەخەمە ژێر تەکلیفەوە ، وە چـاوت دەرێنـم ! محەمەدپاشاش بە توندیوە موقابەلەی ئەکا ، ئەڵـێ : بەخـوا چاویشـت دەرێنمو تەکلیفیشت نادەمێ !

کوتوپڕ لە ئۆردوودا سوار ئـەبێ بە هـەزارو پێنجسـەد سوارەوە ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵی خۆی •

مەحموودپاشای کـوڕی لە عەینی ئـەم گفتوگۆی عومەرپاشـاو محەمەد پاشادا مەوجوود ئەبێ ، ئەمما منداڵ ئەبێو ، عەینی ئەم گفتوگۆیە خۆم لە مەحموودپاشام بیستوە • هەر ئەو رۆژە کە لە ئۆردوو دێتەدەرەوە بۆ ماڵ ، سوار تەعیین ئەکا بـۆ ناو عومـوومی جاف : ئەبێ ئیمشـەو تـا صبحەی ئێوارە عموومی جاف لەسەر سیروان حازربن ئەپـەڕمەوە بـۆ خاکی ئێران •

میکایەڵیی ، کە لە شارەزووردا کەوتوونەتـە طەرەفی سلێمانیـوە ، ئەوانیش وەکوو جافەکانی داخڵی قەزای ئەڵەبجە لە عەینی وەقت‌دا ئەگەنە سەر سیروان • عومەرپاشا پیاوە گەورەکانی بەبە ، کە لە پاش پاشاکانـی بەبە مابوونەوە ، وەکوو عەزیزئاغای مەصرەف‌و ، حاجی بەگی مەصرەف‌و باقیی تر لە تەك عومەرپاشادا ئەبن لە مووان‌دا ، پێی‌ئەڵێن : تۆ موعامەلەیەکی زۆر خراپت‌کرد لە تەك محەمەدپاشادا • ئـەم پیاوە زۆر بـە نوفـووذەو ، خۆی‌و عەشایرەکەی دایما هان لە حودوودی ئێرانداو ، ساڵی چـوار مانگیش بە تەواویی لەسەر خاکی ئێران دادەنیشێ‌و رابیطەی سیاسەتـی لەتەك حوکوومەتی ئەردەڵان‌و شاهی ئێران‌دا هەیەو ، حوکوومەتی ئێران بە عموومی مەوجوودییەتیوە پەلەپەل ئەکا بۆ ئەم تەبەعەی قەدیمی خۆیـە

که بیکاتەوە بە تەبەعەی خۆی • موحەققەق سلێمانی دانامەزرێ محەمەدپاشا
لە خاکی ئێراندا بێ‌و ، سلێمانی ئەبێتەوە بە عەلاوەجاتی ئێران •

عومەرپاشا زۆر پەشیمان ئەبێتەوە لەو موعامەلەیە ، یەکێ لە پیاوە گەورەکانی خۆی لە تەك عەزیزاغادا ئەنێرێ بە شوێن محەمەدپاشادا . زۆر تەئمینات ئەدەن بە محەمەدپاشاو ، محەمەدپاشا دووبارە ئەبەنەوە لای عومەر پاشا ئەمووان • ئەم دەفعەیە زۆر حورمەتی ئەگرێ‌و روتبەی میری میرانی بۆ جەلب ئەکاو ، تەشکیلاتی قەزای ئەڵەبجەی بە قایمەقامیی بۆ ئەکا • بە صوورەتی مەحەببەت ئەڵێ : ئێوە ئیسلامن‌و حوکوومەتی عوثمانیش خەلیفەی ئیسلامە • ئیمڕۆ جافیش ئەگەر بە ئیسم ، بۆ چاوی خەڵق‌و عەشیرەتەکانی تر ، لە ویلایەتی موصڵدا ئەگەر جوزئیی رەسمێکی بەسەرەوە بێ زۆر چاکە • محەمەدپاشا کە رازیی ئەبێ لە عومەرپاشا پێی‌ئەڵێ : جاف لە کوردستان‌داو ، شامار لە قیطعەی عەرەبستاندا هاوموقابیلی یەکن • ئەوان چە تەکلیفێ ئەدەن بە حوکوومەتی عوثمانیی ئەمانیش ئەیدەن • عومەرپاشا ئەڵێ : شامار چڵ‌یەك لە مەڕو وشتر ئەدەن . محەمەدپاشاش ئەڵێ : جافیش چڵ‌یەکی مەڕو بزن ئەدەن • رەسمی چڵ‌یەکی مەڕو بزنیان لەسەر دائەنێن ، ئەم رەسمە لەناو جافدا دەوامی کرد تا ئینقیلابی عوثمانیی‌و هاتنی ناظم‌پاشا ، محەمەدپاشا بە قایمەقامیی ئەڵەبجەو ریاسەتی جاف ماوە تا هەزارو دوو صەدو نەوەدی هیجریی • لەو تەئریخەدا والیی بەغدا مەحموودپاشای کوڕی ، کە بەسەر جافەوە گەرمیان‌و کوێستان ئەکا وە ئەگەڕێ‌و ماڵی لە قەڵای شێروانەدا ئەبێ ، لە وەقتی زوستاندا تەلغراف ئەنووسێتە شوێنی بۆ بەغدا •

مەحموودپاشا ئەچێتە لای بۆ بەغداو یەك دوو کوێخایەکی شاتریی • کە خزمەتکاری ئەبن لە تەکیا ئەبن‌و ، یەکێ لەو کوێخایانە تورکیی زۆر چاك ئەزانێ • مەحموودپاشا کە ئەچێتە لای والیی، والیی پێی‌ئەڵێ : ئەم عەشیرەتی

جافە ، قیسمی گەڕیاویان ، حوکوومەت دانیشتنیانی زۆر مەطلەبەو ، ئەراضیشیان ئەداتێ بە طاپۆ بە شەرتی دانیشتن • مەحموودپاشا ئەڵێ‌پێی : من صوورەتی راستیی بە تۆ ئەڵێم : ئەم عەشیرەتە دانانیشن‌و ، مەحموود پاشا چەقانییەتەکەشی ئەڵێ • ئەو کوێخا شاتری‌یە لە بەردەمی قاپیی ئۆدەی والیدا ئەبێ ، لە دەرەوە لە گفتوگۆی والیی‌و مەحموودپاشا حالیی ئەبێ •

وەقتێ کە مەحموودپاشا ئەگەڕێتەوە بۆ شێروانە ئەویش ئەچێتەوە ناو طایفەی خۆی دە دوانزە کوێخایەکی شاتریی ئیقناع ئەکاو ، ئەچنە خانەقێ لای قایمەقامی خانەقێ ، کە ئەحمەدبەگی قادرپاشای بەبە ئەبێ‌و ، ئەحمەدبەگیش بە حەسەبەی بابانیوە کە حوکوومەتی عوثمانیی حوکمداریی بابانی تێکدابوو ، محەمەد پاشاش لە خاکی بابان‌دا لە پاش بابان مەوقیعێکی زیاتر لە پێشووی خۆی دەستکەوتبوو ، لە محەمەدپاشاو کوڕی محەمەدپاشا عاجز بوون ، ئەگەرچە ناحەقیشیان بوو ، حوکوومەتێکی وەکو خەلافەتی ئیسلامیی بە محەمەدپاشا مەنع نەئەکرا ، هەر ئەوەی پێ‌ئەکرا کە مەوقیعی عەشیرەتەکەی خۆی موحافەظە بکا دەستخۆشی رۆزگار نەبن •• ئەحمەدبەگ ئیشیان بۆ رێك ئەخاو تەلغرانیان بۆ ئەنووسێ بۆ والیی بەغدا ، ئەمانە ئەڵێن : ئەگەر حوکوومەت ئەراضیی بدا بە ئێمە دائەنیشین • حوکوومەت بەعزێ ئەراضیی بۆ ئەوان مەخصووص ئەکا •

مەحموودپاشا لەم موعامەلە دڵگیر ئەبێ ، کاغەز ئەنووسێ بۆ محەمەدپاشای باوکی لە ئەڵەبجە • ئەویش جوابی ئەداتەوە ئەڵێ : هیچ موعامەلەیێ لەتەك جافەکانا مەکە تا وەقتی بەهار ئەگەڕێتەوە بۆ هەڵەبجە وەضعییەتی جاف کەمێ تێك ئەچێ ، لە وەقتی بەهاردا کە ئەچنەوە شارەزوور لە شەك‌مەیدانی بەرامبەر شەمێران ، کە ها بەسەر سیروانەوە ، پشتماڵە لەوێ ئەبەزێ • محەمەدپاشا لە ئەڵەبجەوە دێتە ئەناو پشتماڵە • ماڵی مەحموودپاشاو کوڕەکانی بەگزادەی بارام‌بەگی وەڵەد بەگیی گشتی دێنە

لای ، پێیان ئەڵێ : حوکوومەتی تورك فکری تێکچوە لە تەك ئێمەداو ، ئێمە لە کوردستان‌دا بەم نەوعە ئیدارە ناکەین ، وە بۆشمان مومکین نابێ بچین بە گژ حوکوومەتی عوثمانی‌دا وە لە خاکیدا بین • لازمە ئێمە بچینەوە خاکی ئێران • ئەم خزمەتە کە بە حوکوومەتی تورکی بکەین بە حوکوومەتی قاجاری بکەین چیمان لێرە بێ لەوێ زیاترمان ئەداتێ •

مەحموودبەگی عەبدوڵلائاغا ، کە لە تاقمی مەحموودبەگی صاحیبقەرانە دایکی ئەوو دایکی محەمەدپاشا ، کە کەنیشکی محەبەدگی مووسابەگــی خورماڵ ، کە بەگزادەی تەقی بەگین ئەبن (١٦) •• خوشك‌ئەبن • لە پاش ئینقیراضـی بەبە بـە حەسـەبەی خزمایەتیـوە دێتـە لای محەمەدپاشـاو ، محەمەدپاشاش وەکوو کوڕەکانی خۆی لە پشتماڵەیا ماڵو جێگەو ڕێگەی بۆ دائەنێ • ئـەڵێ بە محەمەدپاشـا : رجا ئەکـەم تۆ ئـەمڕۆ ئەووەڵـەن قایم‌مەقامی لە ئەڵەبجەو ، دوەم صاحێبی شەصت حەفتا هەزار تەغار گەنم‌و جـۆو چەڵتووکـی لە شارەزووردا • ئەم عەمارانە کە قیمەتی سی‌هـەزار لیرەی عوثمانی‌یە •• ئەمانە بکە بە پارە ، ئـەو وەقتە ئەگەر حوکوومەتـی عوثمانیی موعامەلەیان چاك نەبوو ئێرانمان لە دەست دەرناچێ محەمەدپاشا پێی‌ئەڵێ : ئەگەر عەمارەکانم گشتی پڕ بێ لە ئاڵتوون ڕۆژێ بە ئەسارەتەوە قەبووڵ ناکەم ! حوکوومەتی تورك قسەی چوار ژێردەستەی خۆم بخاتـە ئەسەر قسەی من !؟

هەر ئەو ڕۆژە ئەمر ئەدا بە پشتماڵەکان : هەر کەس چەند زەخیـرەی بۆ هەڵئەگیرێ بچن بی‌هێنن بـۆ خۆتانو ، صەدانیی‌و بەداخیش ، کە لـە خاکی ئێران‌دا ئەبن ، کاغەزیان بۆ ئەنووسێ لە جێی خۆتان بمێننەوە تاکوو من خەبەرتان لێ‌ئەگێڕمەوە مەپەڕنەوە بۆ ئەمبەر •

---

(١٦) ئەم (ئەبن)ە زیادە .

له پاش حەوت رۆژ پشتماڵەکـان ئەچنە شـەمێران ئەسـەر کـەژی زمناکۆو ە محەمەدپاشاش لە ئەڵەبجەوە ئەچێتە ناو پشتماڵە • مەحموودپاشا ئەڵێ بە محەمەدپاشا : من ئەچمە بەغدا ئەمرۆ حوکوومەتی تورك ئەمـری تەشکیلاتی طاپۆی داوە • هەم ئەراضیی ئەسێنـمو هەم خزمـەت بـە حوکوومەتی عوثمانیی ئەکەم • مەحموودپاشا ئەگەڕێتەوە بـۆ بەغـداو ، محەمەدپاشا ئەچێتە زمناکۆو ، لەوێوە خۆیو قادربەگی رۆستەمبەگ ، کە لەو وەقتەدا رەئیسی فیرقەی وەڵەدبەگیی ئەو ئەبێ ، بە صـەد سـوارەوە ئەچێتە کرماشان لای شاهزادە (عماد الدولە) حاکمی کرماشان • تەلغـراف ئەنووسن بۆ خزمەت شاهی ئێران (ناصرالدین) شاهو شاە جواب‌ئەداتەوە :

ئەووەلەن : چی لازمـە بۆ محەمـەدپاشا ، بۆ خـۆیو عەشـرەتو تەبەعەی لە ویلایەتی کرماشانو سنەدا بۆی جێ‌بەجێ بکـەنو ، محـەمەد پاشا خۆشی لە پاش دامەزراننی ئەبێ بێ بۆ طەهران • هەر لە کرماشانەوە ئەمری عوموومی جوانرۆ لەتەك عەشایری جافی جوانرۆدا بۆ ئەنووسێ ، ماڵیان ئەچێتە جوانرۆو ، ئەچنە کوێستانی شاهۆو بەنی‌گەزو کرێوە •

لە پاش دامەزرانن ئەو قیسمە عەشایرەی کە لە تەکیا ئەبێ محەمەدپاشا بە پەنجا سوارەوە ئەچێتە خزمەت شـــا بۆ طەهران • لە طـەرەفی شـاوە ئیستیقبالی ئەکەنو ، لە ماڵی وەزیر یەحیاخاندا میوانیی ئەکا ، بە لوطفو گەورەیی خۆی مەرحەمـەتێکی مولووکانـەی لە تەکا ئەکـاو ، زۆر زۆر ئیحتیرامی ئەگرێو ، گەلێ شەو لە سەر سفرەی خۆی حازری ئەکا •

فرمانی ریاسەتی عوموومی عەشیرەتی جافی ئێران لەتەك عوموومی جوانرۆداو قەصری شیرینو زەهابو هۆرێنو شێخـان تاکو حـودوودی عوثمانیی کە سیروان بوە ، وە لە تەك مانگی حەوت‌هەزار تمانا بۆ خۆیو شەش کوڕیو بـەگزادەی بارام‌بـەگییو وەڵـەدبەگیی •• ئەنووسـێو ، سێ‌وهـەشت قیطعە فرمانی پادشـاهی لـە لای خـۆم مەوجـوودە ، وە

خەنجەرێکی مورەصەع لە تەك عەبایێکی شاڵتورمە کە یەخەکەی جەواهیربەند ئەبێو ، کتێبێکی خەطی صوورەتداری عەجایبی کۆنی ئەداتێ • وە ئەو کتێبە لە تەئریخی نۆصەدوبیستو حەوتی میلادیی دا لە ماڵی خۆما بوو ، محەمەدبەگی برام بردیە بەغدا فرۆشتی بە شەشهەزار روپیە •

وە محەمەدپاشا زۆر بە مەسروورێی ئەگەڕێتەوە ئەماڵی خۆی ئەجوانڕۆ • محەمەدئەمین بەگی یەعقووببەگ کە ئامۆزازای ئەبێ ، لە وەکالەتی خۆیەوە لە قەصری شیریندا دای ئەنێ • رێگەی قەصر تا حودوودی خانەقی موحافەظەی لە عۆدەی ئەودا ئەبێ •

عەشایەری جاف ، کە لە سلێمانیو ئەمبەرەوە بەجێ ئەمێنن ، کۆمەڵ-کۆمەڵ ئەپەڕنەوە بۆ لای محەمەدپاشا ، لە پاش دووساڵ مانەوەی محەمەدپاشا لە جوانڕۆ عەشیرەتی تەرخانیی کاغەز ئەنووسن بۆ محەمەدپاشا کە : ئێمە بە عومووم لە کوێستانەوە تێین بۆ لای تۆ ، دووسێ بەگزادەو میقدارێ سوارمان بۆ بنێرە • محەمەدپاشاش عوثمانپاشاو حەسەنبەگو سلێمانبەگ ، کە کوڕی ئەبنو ، قادربەگی بارامبەگ ، کە ئامۆزای ئەبێو ، رۆستەمبەگی سەعیدبەگ ، کە رەئیسی بەگزادەی وەڵەدبەگی جوانڕۆ بوەو مامەی بەهرامبەگی فەتاحبەگ بوە ، کە ئەمڕۆ رەئیسی وەڵەد بەگی جوانڕۆیە ، ئەویش بە سی سوارەوە ئەخاتە تەکیان ئەیاننێرێ بە شوێن تەرخانیدا •

محەمەدبەگی قادرپاشا ، کە لە دوای محەمەدپاشا قایمەقامی ئەڵەبجە ئەبێ ، ئەم خەبەرە ئەزانێ ، ئەچێتە پێنجوێنو حوکم ئەکا لەو جافانەی کە لەمبەرەوە ماونەوە : ئەبێ نەیەڵن ئێلی تەرخانیی لە تەك ئەم بەگزادانەدا بڕوا ، بچن بە گژیانا • بەگزادەکان بە لەشکرەوە ئەگەنە خوسرەوخان ، کە کەژێکە لە خوزخورەی ئێراندا ، لەشکرێکی زۆر گەورە ، کە دە

نەوەندەی ئەوان زیاتر ئەبن ، لە ناوەقتدا ئەچنە سەریان . بەگزادەکـــان لونوپڕ ، لە تەك ئەو لەشـــرە ئەمەدا . بۆیان سوار ئەبن . ئەبێ بەشەڕیان لەشـدەرەکەی جاف ئەشـکێنن • ئەوڕەحمان خوسرەو ، لە رەئیسی فیرقەی رۆغزاد لە رۆغزادیی ئەبێ ، ئەیکوژن‌و ، ئاکەخان سمایل رەئیسی فیرقەی سمایلیی لە رۆغزادیی رانی ئەشکێ‌و ، نزیکی چل کەس زیاتر لێیان‌ئەکوژن• بە راستیی لەو شەڕەدا حەسەن‌بەگی محەمەدپاشا لەتەك ئەو تاقمە کەمەی پشتماڵەو عەمەلەدا ئازادیی ئەگەیەنێتە دەرەجەی نیهایەت ، عومووومی ئێلی تەرخانیی بار ئەکەن ئەییەنە شاهۆ لای محەمەدپاشا •

دوای ئەم شەڕە لە ساڵی هەزارو دووصەدو نەوەدو چواری هیجریدا جافی ئەمبـەر زۆر کەمیـان ماوە ، هەموو چوونـە لای محەمەدپاشـاو . محەمەدپاشا بە یەك دەفعە صەرفی نەظەری لە هاتنەوەی خاکی عوثمانیـــی کرد • لە ساڵی هەزارو دووصەدو نەوەدو پێنجی هیجری‌دا مەحموودپاشا کە بە ماڵەوە لە بەغدا ئەبێ‌و ، محەمەد پاشاش کۆمەڵ‌ـکۆمەڵ لـەوبەرەوە پارەی بۆ ئەنێرێ‌و قزرابلطو زەهاوییەو دەککە لـە قـەزای خانـەقی‌دا . سەرقەلاو کۆکس لە قەزای کفری‌دا ، ئاوبارەش لە لیوای سلێمانی •• ئەم موقاطەعە گەورانە ئەسێنێ • محەمەدپاشا فکری وا ئەبێ سیان لە کوڕەکانی تری بنێرێتە لای مەحموودپاشاو ، چەند موقاطەعەیەکی تر بسێنێ ، خۆی‌و سێ کوڕی لە ئێراندا بن‌و چوار کوڕی لە خاکی عوثمانی‌دا بن •

والیی بەغدا ، کە تەحسین‌پاشا ئەبێ . کە تێ ئەفکرێتە وەضعیەتـــی لیوای سلێمانی‌و کەرکـووك کـەوا یـەك دەفعە لـە جـاف خاڵیی بوەو ، سیاسەتی ئێران رووی تێ‌کردوە •• خەبەر ئەدا بە ئەستەموول لەوێوە لـە طەرەفی صەدارەتی عوظماوە جوابی ئەدەنەوە کە : بە هەر نەوعێ ئەبــێ محەمەدپاشا رازیی بکەو بی‌هێنەرەوە • ئەویش مەحموودپاشا لە بەغـدادا ئەبێ ، بانگی ئەکا پێی‌ئەڵێ : بەهەر نەوعێ کە بۆت ئەکرێ محەمەدپاشای

باوکت ئیقناع بکە کە بێتەوە خاکی عوثمانیی • مەحموودپاشا ئەڵێ : من ناتوانم قەول بدەم بە تۆ کە من بۆم ئیقناع ئەکرێ •

والیی زۆر پەلەپەل لە تەك مەحموودپاشادا ئەکاو مەحموودپاشا مەجبوور ئەکا ئەچێتە ماڵی محەمەدپاشا لە دەشتی دووڕوو ، کە ئەچێتە ئەوێ زۆر لە تەك محەمەدپاشادا تەلاش ئەکا رازیی نابێ بەهاتنەوەو ، ئەڵێ بە مەحموودپاشا : من تۆم بە کوڕێکی صاحیب غیرەت ئەزانی ! لە پاش چل ساڵ خزمەت بە مەئمووریی تورك جەزایان بۆ ئێمە ئەمە بوو بە قسەی چوار پیاوی درۆزنی بێئەهمییەت حوقووقی ئێمەیان فەرامۆش کرد ! ئیستە من لە خاکی ئێراندا دە هەزار ماڵی جافی ئێران بە ئەمرو فرمانی پادشایی تەسلیمم کراوەو ، لە جافی مورادیی ، کە لە خاکی عوثمانیدا بوون، دە هەزار ماڵیان گەڕیاوو دانیشتوو لە تەك قەصری شیرین‌و زەهاوو جوانڕۆ ، کە بە قەد لیوای سلێمانی بەزیادەوە ئەبێ‌و جێگەی ئابائو ئەجدادی خۆمانەو ، لەتەك مانگی حەوت‌هەزار تمانا •• ئەمیانە داومێ • پادشایەکی وەکوو (ناصرالدین‌شا) بەم هەموو لوطف‌و مەرحەمەتەوە کە لە تەك مندا هەسی هیچ وەقتێ من پشت ناکەمە ئەم وەلی نیعمەتی بێ‌مننەتە • تاکو ئەمڕۆ سی هەزار لیرەم بۆ تۆ ناردوە داوتە بە موڵك بۆ خۆت ، بیست‌هەزار لیرەی تریش بۆت ئەنێرم[١٧] ، دوان لە کوڕەکانی ترم ئەنێرمە لات ، تۆش کە ئەم لوطفە لە حوکوومەتی عوثمانیی ئەگێڕیتەوە ، ئەگەر راستە ئەوە مۆلکی زۆر بۆت پەیدا کراوە خزمەتیان بکەو ، ئەو جێگەو رێگە کە بەدەست منەوە بوە لە تەك ئەو باقیی عەشایرەدا ماوەتەوە لە خاکی عوثمانیی بیدەن بە تۆ من نامەوێ •

مەحموودپاشا بە مەئیووسیی ئەڕواتەوە بۆ بەغدا ، قسەکانی محەمەدپاشا ئەڵێ بە والیی • والیی دووبارە لە تەك مەحموودپاشادا

---

(١٧) (لیرەی تریشت بۆ ئەنێرم) کوردانەترە •

دەستئەكا بە گفتوگۆو ، ئەمری صەدارەت كە دێت بۆی ئەخوێنێتەوە • ئەڵێ : مەقصەدی گەورەی حوكوومەت ئەمەیە كە ئەم میللەتە نەبێ بە تەبەعەی ئێران • هەرچی محەمەدپاشا لە حوكوومەتی عوثمانیی طەڵەب ئەكا من تەعەهود ئەكەم كە بۆی جێبەجێ بكەم •

دووبارە مەحموودپاشا ئەنێرێتەوە بۆ لای محەمەدپاشا • مەحموود پاشا لە تەك محەمەدپاشادا ئەم دەفعەی دووەمە زۆر پەلەپەل ئەكا • دووبارە ئیقناع نابێ • دووبارە ئەگەڕێتەوە بەغدا • دەفعەی سێیەم والیی بەغدا لە تەك والیی كەركووكداو مەظهەرپاشای موتەصەڕیفی سلێمانیی دێنە كانیچەقەڵو ، مەحموودپاشا ئەنێرنە گۆڕەشەلە ، كە ماڵی محەمەدپاشا لەوێ ئەبێ ، مەحموودپاشا بە محەمەدپاشا ئەڵێ : چیت مەطڵەبە بیخەرە سەر كاغەز ئەگەر دروستیانكرد باشە ، نەیانكرد دانیشە بۆ خۆت • محەمەد پاشا ئەڵێ بە مەحموود پاشا : من هیچ طەڵەبێكم لە حوكوومەتی عوثمانیی نیەو ، خاكی ئێرانم پێخۆشە ، نایەمەوە • مەحموودپاشا سوێن ئەخوا ئەگەر بێتو ئەم دەفعە من بە مەئیووسیی بنێرینەوە خۆم ئەكوژم ! ئەم هەموو پیاوە گەورانەی عوثمانییە بە واسیطەی منەوە هاتوونو ، من رووم نیە بچمەوە ئەلایان •

بە عەبدوڵڵاپاشاو بەعزێكی تر لە بەگزادە محەمەدپاشا ئیقناع ئەكەن : قایمەقامیی هەڵەبجە وەكوو سابیق لە تەك ریاسەتی جافداو ، ئەو ئەراضییانە كە بە شەرتی دانیشتن درابوون بە بەعزێ لە جاف •• ئەوراقی ئەمانە تەسلیمكردنی بە محەمەدپاشا ئەخاتە سەر كاغەز ئەیدا بە مەحموودپاشاو ، مەحموودپاشایش ئەیبا بۆ والیی بەغدا ، ئەویش (ارادەی سنیە)و ئەمری (صەدارەت) بۆ جێبەجێكردنی ئەم طەلەبانە جەلب ئەكاو ، لە موددەتی حەوت رۆژدا ئەیدەن بە دەست مەحموودپاشاوە ، ئەویش ئەیبا بۆ محەمەد پاشا ، محەمەدپاشاش یەتەوە خاكی عوثمانیی ،

ئەگەر چی زۆریشی پێناخۆش ئەبێ • تاکوو تەئریخی هەزارو دووصەدو نەوەدو نۆ ئیدارەی جافی ئەلەبجەی کرد •

قیسمێ لەو جافانە کە خیانەتیان کردبوو بە ئەو گرتنی ، دووسییەکیان لە حەبسی خۆیدا مردن • ئەزانیتن لەم مەسئەلە موتەئەثیر بوون ، بە فیتنەی بەعزێ ئەشخاصی تریش تەحریکاتی لەناوداکردن‌و . ئەتوانم بنووسم عموومی جاف ـ قیسمێکی کەمی نەبێ ـ لە تەکیانا قسەی بوو • لە عەینی تەئریخدا ، لە وەقتی بەهار محەمەدپاشا بە میقداریکی کەم سوارەوەو • فەتاح‌بەگی کوڕی لە تەکیا ئەبێ ، ئەچێنە چیمەنی برایم‌سەمین • ئەو فیرقەی جافە لە شاتریی ، لە پیاوەکانیان لە حەبس‌دا ئەمرێ . مالیان لە چیمەن ئەبێ‌و نیەتیان خراب ئەبێ • بە محەمەدپاشا ئەم خەبەرە ئەدەن[١٨] • محەمەدپاشا ئەهمیەتی ناداتێ • ئەلێ : جاف خیانەتی وا لەتەك منا ناکەن‌و ، ناتوانن جەسارەتی وا بکەن !

گەورەی ئەو فیرقە لە تەك ... سوارا دێت بۆ لای محەمەدپاشا بەم فکرە ئەگەر بتوانن دەست‌بوەشێنن • وەقتێ کە دێن ئەڕوانن فەتاح‌بەگی کوڕی بە هەشتا سواری محەمەد پاشاوە وا لە لای . کە ئەمە ئەبینن قورئانێ ئەبەنە لای محەمەدپاشا دایئەنێن ، عموومیان دەسی پیائەدەن ئەڵێن : ئەمە فیتنەی جافە ، وە ئێمە لەمە بەرین‌و خەبەرمان نیە ، ئێمە عەبدی تۆین‌و عەبدیش لە تەك صاحێبی خۆیدا ناتوانێ خیانەت‌بکا • بە عموووم دەست‌و پێی ماچ ئەکەن کە ئەم بوختانە بۆیان کراوە بێن لە دڵ دەریکە • محەمەد پاشایش پێیان‌ئەڵێ : من هیچ وەقت خەیاڵی وا لە ئێوە ناکەم • ئەڕۆنەوە بۆ ماڵی خۆیان •

---

(١٨) (ئەم خەبەرە بە محەمەدپاشا ئەدەن) ڕەوانترە .

محەمەدپاشا هەر ئەو رۆژە فەتاح بەگ لە تەك حەفتا سوار لە سوارەکان ئەنێرێتەوە بۆ پشتماڵە ، ئەڵێ : خۆیشم بەیانیی ئەچمە کفریی ، والیی کەرکووك بۆی نووسیوم چاوم پێ بکەوێ • هەرچەند فەتاح بەگ تەلاش ئەکا با ئیمشەو بمێنمەوە بەیانیی لەتەکدا بێم تا کفریی ، من نایێمە شار ، چونکە ئەجەلی پێوە ئەبێ فەتاح بەگ بەزۆر ئەنێرێتەوە دە سواری خدمەتچیی و قۆشچیی لای ئەمێنێتەوەو ، فیرقەکە چوارسەد ماڵ ئەبن و پێیان ئەوتن : کەرەم وەیسیی • ماڵیان عوموووم نیوسەعات لە خێوەتی محەمەدپاشاوە دوور ئەبێ ، چاویان بە لەشکرەکەی فەتاح بەگ ئەکەوێ کە ئەڕواتەوە بۆ پشتماڵەو ، پشتماڵەیش لە ژاڵەی سەفەر ، کە مەوقیعێکە لە کانیی چەقەڵ ، کە نۆ سەعات لە چیمەنەوە دوورە •• بەفرسەتی ئەزانن ئەچنە ئەسەر محەمەدپاشا هەر ئەو شەوە ئەیکوژن ، لە کوڕەکانی مەحموودپاشاو عوثمانپاشا لە سلێمانی ئەبن و ، حەسەن بەگی کوڕیشی لە ئەڵەبجە ئەبێ • سلێمان بەگ و ، محەمەد عەلی بەگ و ، قادربەگ و فەتاح بەگ ، ئەم چوار کوڕەی لە پشتماڵە حازر ئەبن • بەیانیی لە سەعات سێدا خەبەری کوشتنی محەمەدپاشا ئەزانن • بە لەشکری پشتماڵەو ، عەمەڵەو • لەشکری پشتماڵە عەبدوڵڵاپاشا رووبەچیمەن ئەڕۆن و ، لێشیان مەعلووم نابێ ئەمە عومووومی جاف داخڵە یا داخڵ نیە • شەشسەد سواریان لە تەکدا ئەبێ • وەقتێ کە ئەگەنە جەبەلی شاکەل لەشکری تەرخانیی و رۆغزادییان چاو پێ ئەکەوێ ، خۆیان حازر ئەکەن بۆ شەڕ لەتەکیانا ، کە تێ ئەفکرێن ئەوان لەمان زووتر خەبەریان وەرگرتووەو ، چوون جەنازەی محەمەدپاشایان هاوردوە •

هەر لەوێدا عومووومیان دائەبەزن و تەلاق ئەخۆن ئەڵێن : ئێوە لەم ئیقدامە دەستهەڵگرن ئێمە هەڵی ناگرین • جەنازەکە بە چەند سوارێکو ئەنێرێتەوە بۆ پشتماڵە ، خۆیان ئەڕۆن بۆ سەر ئەو فیرقە • ئەوانیش کە

ئەم موعامەلە ئەکەن ئەچنە ناو گەلالیی ، بە ئزادەی گەلالیی ئەیاندەنە بەر تفەنگ دەریان ئەکەن • روو بە رۆغزادیی بار ئەکەن کە بچنە ناو ئەوان و • ئەوانیش بەخۆیانەوە پیس بەدەن • حەبەریان ئابێ لە ئەمە لە رۆغزادیی وان لە ناو لەشکری بەگزادەدا ، بە یەك دەفعە لەشکری پشتماڵەو تەرخانیی و رۆغزادیی ئەڕژێنە ناو کۆچ و ماڵیان ، بە تەواویی تالانئەکرێن • خۆیان و ژنیان خەلاص ئەبن ، بەسەلتەسوارە ئەچنە چەمچەماڵ ئەلای بەگزادەی هەمەوەند • تاقمی فەقێقادر جوابیان ئەدەن ، لەوێ ئەچنە داری کەلیی ئەماڵی جوامێر •

جوامێر پێیان ئەڵێ : لە ناو عومومی هەمەوەندو عەشایرەکانی خاریجی جاف خۆم بە جانفیدای محەمەدپاشا زانیوە ، ئیسە کە پەناتان هاوردوە من دەرتان ناکەم و ، نایشتوانم موقابەلەی کوڕی محەمەدپاشاو جاف بکەم ، هەر وەکوو ئێوە فیرار بوون منیش لە تەکتانا فیرار ئەبم ، ئێوەش بۆیە هاتن منیش دووچاری نارەحەتیی بکەن و ، ئەم خەبەرە سەید ئەحمەدئاغای کفریی بە تەلغراف ئەیدا بە مەحموود پاشا لە سلێمانی •

مەحموود پاشایش لە تەك عوثمان پاشادا لە سلێمانی خەبەر ئەنێرن بۆ حەسەنبەگ لە ئەڵەبجە ئەویش لەشکری نەورۆلیی و شارەزوور هەر ئەو رۆژە سێصەد سواری لەتەك خۆیدا ئەبا بۆ لای مەحموود پاشاو عوثمانپاشا ، لە قرگەی سلێمانی ئەگاتە مەحموودپاشا ، عوثمان پاشا وەقتێ کە تەلغرافەکە ئەبینێ ئەوەندە ئەسەف ئەخواو ئەم موعامەلەی لە لا ناخۆش ئەبێ ئەکەوێ و دووچاری عیللەتی (تیفۆ) ئەبێ ، کە ئێمە پێی ئەڵێین (گرانەتێ) و • ئەنێرنە ئەڵەبجە بەو لەشکرەوە دێنە طەرەفی نەمەڵ و سێتەلان • هەرچە سواری بنەی رۆغزادیی و تەرخانیی ئەبێ ئەوانیش عەلاوەیان ئەبن و لەوێوە بەسەنگاودا مەحموود پاشا دێت بۆ قولیجانی سەرحەد ، حەوتصەد سواری رۆغزادیی و تەرخانیی عەلاوەی لەشکرەکەی

ئەکات • بەهەزارو دووصەد سوارەوە ئەچێتە کەرکووك موخابەرە لەتەك ئەستەموولدا ئەکا ، ئـەمری ریاسـەت‌و قایمەقـامیی بۆ مەحموودپـاشا ئەدەن‌و هەزار نەفەر عەسکەر بۆ ناو جاف رەوانە ئەکەن •

مەحموودپاشا لە کەرکووکەوە دێتە پێباز بۆ ناو پشتماڵەی محەمەد پاشا • مەنعی تەعزیە ئەکات • ئەڵێت : تەعزیە بۆ مردنە بۆ کوشتن نیـــە • تەعزیەی کوژراو ئیقدامکردن بۆ حەقیەتی‌و ، پشتماڵە بارئەکەن ئەیبەنـــە عەنەبی پشتی ئەڵەبجەو ، لەشکرێکی زۆر گـەورە لـە عوموومی جـاف ئەخەنە رێ بۆ سەر جـوامێر بۆ داری‌کـەلیی‌و بارۆیی ، بـە سێ‌هەزارو پێنجصەد سوارەوە ئەچنە سەری • جوامێر کە ئەم خەبەرە وەرئەگرێ لـە تەك ئەو فیرقەی شاتری‌یەدا فیرار ئەکەن روو بە کەرکـووك ، ئەمـانیش تەعقیب ئەکەن لە طاووغەوە بە شوێنیانا ئەڕۆن بۆ دەشتی قورفە ، تووشیان نـابـن !

هەمەوەندو شاتریی لای قەرەخانەوە ئەپەڕنەوە ، لەشکری بەگزادەی جاف لای‌تووپل کە نوقطەی کۆردەرەیە ئەپەڕنەوە ، لەشکری بەگزادە کە دێنە قزراباط حسابی لەشکری خۆیان ئەکەن هەزار سواری ئەمێنێ ، باقیی تر لەم تەعقیبەدا یا ولاخی لەکار ئەکەوێ ، وە یا ئەگەڕێتەوە • سێ شـەو لـە قزراباط ئەمێنن ، بۆ ئیستراحەتی لەشکرەکە • لەوێوە بە خانەقی‌دا دێنـە بنکوورەو ، ئەچن بە شوێن هەمەوەندو شاتری‌دا بۆ قەصری شیرین • لای قەصردا نزیکی پەنجا سواری لەشکری رۆغزادیی چاویان بە قیسمـێ لـە سوارەیان ئەکەوێ ، پەلاماریان ئەدەنێ • مەحموودپاشا دەست‌ئەکا بـە توندیی بەسەر ئەوانا ، ئەڵێ : ئێوە خەیاڵتان ئەمەیە قەصر تـالان بکـەن ، خەیاڵتان شەڕ نیە !

هەرچەند هاوار ئەکەن مەحموودپاشا بەری لەشکرەکە ئەگرێ نایەڵێ سوارێکی بڕوات‌و ، ئەگەڕێنەوە سەوزبولاقی بنکوورە ، کە تەحقیقـات

ئەکەن ئەو سوارانە لەشکری هەمەوەندو شاتریی بوە ، بەگزادەکان زۆر لە مەحموودپاشا عاجزئەبن • هەر ئەو شەوە دوو پیاو بە قەراولیی ئەنێرنە سەریان لە زەهاو تووشیان ئەبن‌و ، ئەگەڕێنەوە بۆ ناو لەشکر • شەو لەشکر سوارئەبێ ئەچنە سەریان ، لە تەك بەیانی‌دا لە زەهاو ئەچنە جێگەی ئەوان ، کە تازە باریان‌کردوە ، بە شوێنیانا ئەڕۆن ، لە پاس نیو ساعەت تووشیان ئەبن ، شەڕیان ئەبێ‌و ئەیان‌شکێنن ، روو بە دالاهۆ فیرار ئەکەن، لە دالاهۆدا دەوریان‌ئەگرن • برای جوامێر ، دەروێش ئاغا ، ئەکوژرێ‌و ، قادرحەمەڕەشی ئامۆزاشی ئەکوژرێ • تالانیان ئەکەن‌و چل‌کەسیان لێ ئەکوژن‌و ، سەری ئەو چل‌کەسە ئەبڕن‌و ئەیهێنن لە کۆردوودا تەسلیمی میرئالاّ ئەحمەدشەمسی‌بەگی ئەکەن لە شێروانە •

ئەم شەڕە ناوئەبرێ لە ناو جافدا بە شەڕی دالاهۆ • لە پاش یەك‌مانگ تەعقیب تووشیان ئەبن‌و ئەم‌شەڕە ئەبێ • مەحموودپاشاو بەگزادەکان لە شێروانەوە ئەگەڕێنەوە بۆ پشتماڵە لە عەنەب •

لە لەشکری بەگزادە حاجی قادری ئەحمەدشاسوار ، کە گەورەی فیرقەی محەمەدعەلی‌وەیسی میکایەڵی‌یەو باوکی حەسەنی حاجی قادر بوە •• زامدار ئەبێ ، ئیتر کەسیان ناکوژرێ ، ئەمما بیست ماین‌و ئەسپیان لێ‌ئەکوژرێ‌و ، بە گەیشتنی پشتماڵە ـ پشتماڵە بار ئەکەن ئەیبەنە بەردەمی پێنجوێن ، جێی پێشووی خۆیان •

محەمەدپاشا حەوت کوڕی بوە : مەحموودپاشاو ، عوثمان‌پاشاو ، حەسەن بەگ‌و ، سلێمان‌بەگ‌و ، محەمەدعەلی‌بەگ‌و ، قادربەگ‌و ، فەتاح‌بەگ • لە عومووميان گەورەتر مەحموودپاشا ئەبێ‌و ، باقیی گەورەیی عومریان بە تەرتیبی ئەم نووسینەیە •

محەمەدپاشا لە رەئیسە پێشوەکانی جاف لە هەموویان زیاتر دەستی رۆییوەو ، زۆریش دەوڵەمەند بوەو ، تیجارەتێکی زۆر موهیمی کردوە ،

ئەغلەبی صەرفیاتی لە تیجارەتی خۆی بوە • دایما بیستهەزار سەر مەڕی بوەو ، هەشتصەد مانیی یەلخیی لە صەحرادا بوە • هەر ولاخێ کە دابێتی بە سوارەی خۆی لەو یەلخیانە پەیدا بوە پارەی پێ نەداوە • هەموو ساڵێ دوانزە هەزار تەغار گەندم لە دێهاتی ئێران بە پارەیەکی جوزئیی سەندوویەتی ، جاف موکەللەف بوون بە ولاخی خۆیان بێرنیە گەرمیانو ، صەدوپەنجا جووت لە قەزای ئەڵەبجەو ناحیەی وارماواو ناحیەی شێروانەدا بوویەتی ، قانزاجی ئەمانەی ئەدا بە ئەسلیحەی ئەو وەقتە بۆ دەستی سواری خوصووصیی خۆیو ، لە ئەطرافی خۆیدا نە عەشیرەتی خۆیو نە غەیری تریش کەس نەبوە بەرامبەریی بکا • ئەگەر کەسێ بیکردایە قابیل نەبوە صەرفی نەظەری لێ بکاو حەقی لێ نەسێنێ •

خضرئاغای هەمەوەند ، کە باوکی مەحموودخضری صەفەروەند بوە لە هەمەوەند ، لە حوکوومەتی تورك عاصیی بووبوو ، ئەچێتە خاکی ئێران • لە ماڵی خۆیەوە بەعزێ تەعەرِوضی زوبانیی بە محەمەدپاشا ئەکا • لە کوێستانی ئێران خەبەری ئەم قسانە ئەدەن بە محەمەدپاشا • کە ئەو خەبەرە وەرئەگرێ بە هەزارو حەوتصەد سوارەوە لە سانئەحمەد ، کە مەوقیعێکە چواردە سەعات لە سنەوە دوورە ، دێت بۆ سەر خضرئاغا لە مەیدان ناحیەی هۆرێنو شێخانو ، ئەو وەقتە ئەو مەوقیعە داخلی خاکی ئێران بوەو ، دووصەد سواری هەمەوەندی لەلا ئەبێ • خۆیو سیوپێنج کەسیان ئەکوژێ •

لەم نەوعە موعامەلەیانەی زۆر بوە ، ئەگەر هەمووی بنووسم زۆر طوولانیی ئەبێ • بەم کەمە نیهایەتم هێنا • پێنجوێنو ئەڵەبجە ، کە ئێستە دوو قەصەبەن ، لە پێش محەمەدپاشادا دوو دێی بچووك بوون ئەو کردنی بە شار • قەیصەرییو ، حەمامو ، چایخانەی تێداکردنو ، بوون بە شارو ، لە ناحیەی قەرەداغا قیسمێکی گەورە دووکانو چایخانەی لە دێی زەردیئاوا

دروستکرد • قەلای شێروانەو ، لە تەك قیسمێ لە قـەلای کانیچـەقەلا بینای ئەونەو ، خانوویەکی زۆر گەورەشی لەسەر گردی بەکراوا بوو ، بە واسیطەی ئەمە کە خاکی شارەزوور کەمدەوامە زۆر دەوامی نەکردو ، دوو مزگەوتیشی هەیە ، یەکێ لە ئەڵەبجەو ، یەکێ لە پێنجوێن • مزگەوتـــی ئەڵەبجـەی ئیستـەش دەوام ئـەکاو ،ئەسـاسی طاپـۆی ئەراضییو ئـاو ئەو بۆ بەگزادەی داناوەو ، هەرچە بەگزادەی کەیخوسرەوبەگیی ، ئیسـتـە کە مەوجوودە ، ئەولادی ئەون ، خاریجی یەك دوو کوڕەزای ئەوڕەحمان بەگ نەبێ کە کوڕی کەیخوسرەوبەگ بـوە •

فەصڵی نۆهەم

بەحثی ریاسەتی کوڕەکانی محەمەدپاشایە •

لە تەئریخی هەزارو دووصەدو نەوەدو نۆی هیجریدا مەحموود پاشا بوو بە رەئیسی عموومی جافو بەگزادەو قایمەقامی ئەڵەبجە • خـۆیو براکانی لە پێش هەموو شتێکا عموومی هیممەتی خۆیان صەرفی ئیقدامی حەقی محەمەد پاشا لە کەرەموەیسیی ، کە فیرقەیێ بوون لە شاترییو ئەو موعامەلەیان کرد •• کردیان • ئەو فیرقە ، کە چوارصەد ماڵ بوون ، یەك دەفعە مەحوویان کردنەوە ، نە لە خاکی بابانو ، نە لـە ئێراندا ماڵێکیـــان نەماوەو نەیانهێشتن • بە قەرارێ وەکوو بیستوومە یێژن : دوو پیاویان کە کوڕەزایانن لە کرماشان ماون ، ئەوانیش بوون بە شیعەو ، ئیسمیان لە ناوجافی موراددیدا مەگەر بە ناوی وارگەکانو جێگەخێڵەکانیانەوە مابـێ ئەگەنا نەماوە •

مەحموودپاشـا لە سـاڵی هـەزارو سێصـەدو یەکـدا لە طـەرەفی سوڵتانحەمیدەوە روتبەی میریمیرانی بۆ هاتو ، مەحموودپاشا ، کە لـە

ئەڵەبجە قایمەقام بوو ، عوثمانپاشا بەسەر پشتماڵەوە بوو ، ئیدارەی عموومی جافی ئەکرد ، تا ساڵی هەزارو سێصەدو حەوت مەحموودپاشا زۆر بە تەرەقیو دەسترۆین لە ئەڵەبجەدا بوو ، لە عەینی ساڵدا ، لە وەقتی بەهاردا نامیقبەگی میرئالاّ بۆ تەشکیلاتی (اراضی سنیە) هاتە شارەزوور ماڵی عوثمان پاشا ، لەسەر ئاوی زەلم لە ناو پشتماڵەدا ئەبێ ، خزمەتێکی زۆری پێکردو میواندارییەکی زۆر چاك کراو ، زۆر لە عوثمانپاشاو هەیئەتی ماڵی رازیی ئەبێو ، عوثمانپاشاش ئەم خزمەتە کە پێی ئەکا هیچ مەتلەبێکی پێی نابێو ، قاعیدەی ماڵی عوثمانپاشا ، چە لە عەشایریداو ، چە لە دانیشتندا زۆر میوانپەروەر بوە • وەقتێ کە ئەچێتە ئەڵەبجە مەحموودپاشا موبالاتی پێناکا ، ئەڵێ بە مەحموودپاشا : من هاتووم ئەم ئەنهارانە کە داخلی طاپۆ نەبوون بۆ سوڵتان عەبدولحەمید خەریطەی بگرمو طاپۆی ئەکا • مەحموودپاشا ئەڵێ : موڵکی میللەت عموومی موڵکی پادشایەو ، پادشا لە ناو موڵکی میللەتدا موڵکبوونی باعیثی مەغدووریەتی میللەتـــــە •

خۆلاصە بە عاجزیی ئەگەڕێتەوە سلێمانی ، تەلغرافێ بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ئەنووسێ تاکوو مەحموودپاشا لە ئەڵەبجە قایمەقام بێ ئەراضیی (سنیە) بۆ تۆ سەرناگرێو ، بەڵکو تەئثیر ئەکاتە لیواکانی تری عێراقەوەو ، عوثمانپاشا ، کە ئێستە وا لە ناو جافدا ، بۆ قایمەقامیی ئەڵەبجە چاکترە •

طەبیعیی مەسئەلەیەکی وا موهیمم سوڵتان عەبدولحەمید عاجز ئەکا ، لە پاش پێنجمانگ تەلغرافێ لە ئەستەموولەوە ، وەقتێ پایز کە عەشایر بۆ گەرمیان ئەهاتین ، وە ماڵمان لە گەورەقەلاّ بوو •• هات بۆ عوثمانپاشا نووسرابوو: عوثمانپاشا قایمەقامی ئەڵەبجەو، مەحموودپاشا موتەصەڕیفی ئۆرفە • کوڕی گەورەی محەمەدپاشا لە پاش عوثمانپاشا رەئیسی جاف ئابا

عوثمان‌پاشاو باقیی کوڕەکانی محەمەدپاشا هەم لەبەر ئەمە کە عوثمان‌پاشا ئەچێتە ئەڵەبجەو لێیان دوور ئەکەوێتەوەو ، هەم لەبەر مەحموودپاشا کە ئەرشەدی ئەولادی محەمەدپاشا بوەو ، لەجێی باوکیان دانیشتبوو .. عادەتەن بوو بە تەعزیەیەکی گەورەو ، ئەمیشیانە لێ‌مەعلووم بوو کە مەحموودپاشا موتەصەڕیفیی ئۆرفە قەبووڵ ناکاو ئەبێتە باعیثی تەفریقی بەگزادە لە یەك‌و . هەم کوڕەکانی محەمەدپاشا نەیان‌ئەتوانی بڵێن بە عوثمان پاشا : کە ئەم قایم‌مەقامی‌یە قوبووڵ بکە . لەبەر موحافەظەی جێگەو ڕێگەکەیان مەجبوور بوون بۆ ناردنی عوثمان پاشا ئە ئەڵەبجە .

مەحموودپاشا چوارمانگ لە ئەڵەبجە ماوەو عوثمان‌پاشا لەو چوار مانگەدا کەمتر موداخەلەی ئوموورى قەزای ئەکرد . مەحموود پاشا لە بەهاری ئەو ساڵەدا خۆی‌و محەمەدعەلی بەگی برای ڕۆیین بۆ ئەستەمووڵ بۆ لای سوڵتان عەبدولحەمیدو ، سوڵتانیش کە مەحموودپاشای لە ئەستەمووڵ دەست‌کەوت بە سەهلیی ئیذنی نەدا ، دوو ساڵ لە ئەستەمووڵدا ماوەو بیست هەزار لیرە لە تەك سێ ئەسپی زۆر چاك‌و بەعزێ ئەشیای بەقیمەت لە تەك خۆیدا بردبووی ، ئەسپ‌و ئەشیاکان بۆ پێشکەشی سوڵتان‌وپارەکەش بۆ بەعزێ لە هەیئەتی وزەراو مەصرەفی خۆی .

لە پاش ساڵێ محەمەدعەلی‌بەگ هاتەوە بۆ ناو جاف . ئەمما بە محەمەدعەلی‌بەگدا کاغەزێکی نوسیبو بۆ لای براکانی : هەر وەقتێ کە نوسیم بۆ دوو صەد قەران‌و لیرەیەك بە تەلغراف کە حەواڵەی بکەنە لای حەمەقەدۆ لە موصڵ ئەو بۆم بنێرێ .. ئەمە لاتان مەعلووم بێ کە من لە ئەستەمووڵ بە ڕێی بادکوبەی رووسدا فیرارم‌کردوە ، فەتاح‌بەگی برام لە تەك دووصەد سواردا بێت بۆ ڕەشت ، لەوێ لە ماڵی ڕۆستەم‌بەگ ناوێ . کە ئەصڵەن خەڵقی سلێمانی بوەو ، لە طایفەی مەحموودبەگی صاحیبقەرانە،

خەبەری من ئەزانن‌و ، من تا ساڵێکی تریش بەهەر نەوعێ بێ تەحەمـول ئەکەم ، بەڵکە لە طەرەفی پادشاوە ئیعادەی لوطفێ بێ ۰

ئەم کاغەزە لە بەینی مەحموودپاشاو براکانیا وەکوو (شفرە) وابوو ، ئەمما عوثمانپاشایان حالیی نەکرد ، نەوەکوو عوثمانپاشا لەبەر مەحەببەتی جێگەو رێگەو نوفووذی خۆی ئەم خەبەرە بڵاوبکاتەوەو ، مەحموودپاشـا لە ئەستەموول دووچار بێ ، ئەگەر چە مەحەببەتی برایەتییان زیاتر بوو ، وە هەم دایکیشیان یەك بوو ، ئەمما براکانی ئیحتیاطیان ئەکرد ، چونکـە مەحموودپاشایان زۆر خۆش ئەویست ۰

مەحموودپاشا لە پاش ئەو ساڵە کە سوڵتان مورەخەصی ناکـات لـە تەك شێخ قادری شێخعوبەیدیللا ، وە کوڕی بەدرخانپاشا لە ئەستەموولا یەك ئەگرن‌و ، ئیتتیحادێکی قەومییەت ئەکەن‌و ، هەرسێکیان فیرباربکـەن هەرکەس بۆ مەوقیعی خۆی ۰ جوابی مەئموورینی تورك بدەن ۰

رۆژی وەعدەی راکردن مەحموودپاشا موەفەق‌ئەبێ ، ئەوان ئەکەونە دواو ، خەفیە خەبەریان لێ ئـەدا ، وە ئـەگیرێن ۰ شـێخ قـادری شێـخ عوبەیدیللا ئەنێرنە مەککەی موکەڕەمـە ، وە کوڕی بەدرخـان پاشـا بـۆ قەطعەیێکی تر نەفی ئەکەن ۰

مەحموودپاشا رۆژی راکردنی تەلغرافێکی نووسیبو بۆ براکانـی لەسەر ئەو قەرارە کە دایـنابوو ، خۆم لە فکرم دێ‌و لەو وەقتەدا عومـرم نۆ ساڵ بوو ، تەلغرافەکەیان هاورد ، بەگزادەکان لە ماڵی سلێمان‌بەگـی مامەم گردبوونەوە ، نەیانهێشت کەس لە پشتماڵەو جاف بچێتە ناویـان ، سێ سەعات زیاتر موذاکەرەیان دەوامی کرد ۰ من هەر ئەوەندەم لێ حاڵیی بوو فەتاح‌بەگی باوکم ئەو رۆژە سوار بوو ، رۆیی ، نەمئەزانی بۆ کـوێ ئەچێ ، حەتتا لە ماڵیشەوە ئەهلی ماڵ نەیان‌ئەزانی بۆ کوێ چوە !

بەلەشکرەوە ئەچێتە بیجاڕ. ماڵی عەلی ڕەزاخانی حاکمی بیجاڕو. عەلی ڕەزاخان دۆستی و یەکجیهەتیی لە تەك طایەفەی ئێمەدا زۆری[١٦] بوو. فەتاح بەگ قسەکەی لە تەکدا ئەکاتەوە، وە عەلی ڕەزاخان ئەڵێ بە فەتاح بەگ هەرچلۆن تۆ برابچووکی مەحموودپاشای منیش هەروامە. ئەمما بەم لەشکرەوە ڕۆیینی تۆ بۆ ڕەشت کە سەرحەدی ئێران و حودوودی رووسە. ئەمە زۆر بێ موناسەبەتە. من تەدبیرێکی چاکترت بۆ ئەکەم. تۆ لازمە تەبدیلی قیافەت بکەی، سوارێکی من و سوارێکی خۆت، ئەوانیش بە تەبدیلی قیافەت لە تەك تۆدا بێن، سوارەکەی من بۆ شارەزایی ڕێگەو. سوارەکەی خۆشت بۆ خزمەتی خۆت و، قیسمێ لە لەشکرەکە بگەڕێتەوە. پەنجا سوارێکی لێرە بمێنن تا مەحموودپاشا (ان شاء الله) ئەگاتە ئێرە. دەستێ لیباسی (میرپنجی) خۆی بۆ فەتاح بەگ و دوو دەست لیباسی سەربازی ئێران بۆ پیاوەکان ئەیانداتێ. لە بیجاڕەوە بە ڕێگەی طارم و خاڵخاڵدا ئەچن بۆ ڕەشت.

کە وەقتێ فەتاح بەگ ئەگاتە ڕەشت ئەچێتە ماڵی ئەو ڕۆستەم بەگە. لەوێ خەبەری لێ ئەپرسێ، ناوی مەحموودپاشا نابا، ناوی ئەو پیاوە ئەبا کە لە تەك مەحموودپاشادا ئەبێ، وەکوو مەلا محەمەدی سنەیی بێ، چونکە ئەو مەلامحەمەدە سنەیی یە ئەبێ بە واسیطەی دۆزینەوەی ئەو ڕۆستەم بەگە بۆ مەحموودپاشا. ڕۆستەم بەگ ئەڵێ: ئەم بەیانیە سەعات چوار مەلامحەمەد خۆی و پیاوێك لێرە حەرەکەتیان کرد بۆ طەرەفی سنە، ئێمشەو هان لە چوارشەمەبازاڕ، کە پێنج ساعات لێرەوە دوورە. هەر ئەو شەوە فەتاح بەگ دێتەوە چوارشەمە بازاڕ، ئەمما ناچێتە ئەو کاروانسەرایە کە مەحموودپاشای تێدا ئەبێ، نەوەك مەحموودپاشا لە خەو هەڵبسێ و بکەوێتە غایلەوە، ئەچێ لە کاروانسەرایەکی ترا دائەبەزێ، بەیانیی زوو

(١٩) ئەمەیش ئەگەر (ئێمەدا زۆر بوو) بێ باشترە.

ئەچێ بۆ لای مەحموودپاشا ، مەحموودپاشا سەعاتێ لەشەو ئەمێنێ سوار ئەبێ ئەڕوات • فەتاحبەگ خۆیو رەفیقەکانی بە غار ئەڕۆن بەشوینی‌دا ، لە رێگە ئەیگەنێ •

وەقتێ تووشی ئەبن مەحموودپاشا دائەبەزێ خەبەری براکانیو باقیی بەگزادە ئەپرسێ ، بۆ مردنی حەسەنبەگو قادربەگی برای زۆر موتەئەثیر ئەبێ ، چونکە لە تەئریخی هەزارو سێصەدو هەشتی هیجری‌دا ئەو دوو کوڕەی محەمەدپاشا ، لە بەینی پانزە شەوا ، بە عیللەتی چاوەقوولە مردن • لەو تەئریخەدا مەحموودپاشا لە ئەستەموول ئەبێ • ئەگەر چی زۆر تەلغرافیان بۆ نووسیبو ، کە چاوی ئەکەوێ بە فەتاحبەگی برای طەبیعیی بە تازەیی موتەئەثیر ئەبێ • فەتاحبەگ زۆر دڵخۆشیی ئەداتەوەو ، هەر لەو جێگادا مەحموودپاشا تەبدیلی قیافەتی خۆی ئەکا ، لەبەر ئەمە کە لە خاکی رووسەوە هاتبوو لیباسی ئەهلی رووسی لەبەردا ئەبێ ، لیباسیان بۆ بردبوو ، هەم ماینو تفەنگیشی بۆ ئەبەن •

سوڵتان عەبدولحەمید کە خەبەر وەرئەگرێ تەلغراف بۆ (ناصرالدین) شا ئەنووسێ : مەحموودپاشا بەسەرخاکی رووس‌دا روو بە ئێران هاتوە،ئەبێ دەردەستی بکەی ، بۆم بنێری ، وە ئەو سوارانە کە لە تەك فەتاحبەگ‌دا ئەچنە بیجاڕ• ئەم خەبەرە لە ئێرانا بڵاوئەبێتەوە شاە ئەمر ئەدا بە عەلیڕەزاخانی حاکمی بیجاڕ لە باتیی ئەوە بیگرێ ئەڵێ : ئیحتیرامی بگرەو ئیستیقبالی بکە بەعەسکەرەوە • وەقتێ کە مەحموودپاشا ئەگاتە بیجاڕ عەلیڕەزاخان بەو فەوجە عەسکەرەوە کە لە بیجاڕا ئەبێ ئەچێ بە ئیستیقبالیەوە زۆر خدمەتی ئەکاو ، چوارشەو لە ماڵی عەلیڕەزاخان ئەمێنێ • وە لە بیجاڕەوە دوو سواریان ناردەوە بۆ ئەم خەبەرە •

لە شارەزوورەوە عوموومی بەگزادەو عومووومی لەشکری جاف لە تەك بەگزادەی هەورامیی لهۆن‌دا نزیکی چوار هەزار سوار چوون بۆ

ئیستیقبالی . له پردی گاران لەشکرەکه بە عوموومی گەیشتنێ • پشتماڵەو جاف له شارەزوور بوو • هاتنەوه •

حوکوومەتی تورك کەوتە پەلەپەل بۆ مەحموودپاشا • چوار رۆژ دوای هاتنی مەحموودپاشا دووهەزار عەسکەری پیاده هات بۆ ئەڵەبجه • ئەو رۆژە عوموومی لەشکری جاف له پشتماڵەدا بوو • عەبدوڵڵاپاشا کە رەئیسی فیرقەی بارامبەگیی بوو له بەگزاده ، سوار بوو بۆ سەر رێی عەسکەرەکه • مەحموودپاشایش حەزی ئەکرد بەو شەڕە • محەمەدعەلی بەگی برای مەحموودپاشا زۆر پەلەپەلی کرد بۆ مەنعی شەڕو باقیی براکانی تری ، وەکوو سلێمانبەگو ، فەتاحبەگ طالیب بوون بۆ کردنی • محەمەدعەلی بەگ به هەر نەوعێ بوو پەکی ئەو شەڕەی خست لەو رۆژەداو حەقانیەت ئیصابەتی کرد فیکرەکەی •

عەسکەرەکه به سەلامەت چوونه ئەڵەبجه لای عوثمانپاشا ، له پاش سێوچوار رۆژ پشتماڵەو جاف باریانکردبۆ قەزای کفریی • وەقتێ کە ماڵ گەیشته کانیچەقەڵ ، جێیی زووسانەی بەگزاده ، سەیید عەبدولحەمید ناوێ له طەرەفی پادشاوه هات بۆ لای مەحموود پاشا ئیقناعی بکا بچێ بۆ ئەستەمووڵ • مەحموودپاشا ئیسراری وەقتی ئەکرد تاکو محەمەدعەلی بەگی برای چوو بەغدا لای نەصرەتپاشا موشیر،کە نەصرەتپاشا شتێکی وا بکا کە مەحموودپاشا نەچێتەوه بۆ ئەستەمووڵو پادشا عەفوی بکا • نەصرەتپاشا ئەڵێ بە محەمەدعەلیبەگ : لازمه مەحموودپاشا بێت بۆ لای من ئەبەغدا •

محەمەدعەلیبەگ له بەغدا هاتەوه له تەك مەحموودپاشادا موذاکەرەی کرد بۆ رۆیینی بەغدا • مەحموود پاشا لەسەر قەولو نەئمینی نەصرەتپاشا کە بە محەمەد عەلیبەگی برای دابوو چوو بۆ بەغدا • له ماڵی نەصرەتپاشای

موشیر دائەبەزێ • نەصرەتپاشا تەلغراف ئەنووسێ بۆ ذاتی شاهانە ، جوابی تەلغرافەکە ئەداتـەوە : لازمـە مەحموودپاشـا بێتـەوە بـۆ ئەستـەمـوول نەصرەتپاشا دووبارە تەلغرافێکی زۆر باش بۆ نەچوونی ئەنووسـێ • دووبارە جواب‌ئەداتەوە : قابیل نیە ئەبێ بێ بـۆ ئەستەمووڵ • سوڵتـان عەبدولحەمید لەو راکردنی مەحموودپاشایە لە ئەستەمووڵ زۆر عاجز ئەبێ •

مەحموودپاشا ئەڵێ : ئەڕۆمەوە بۆ ئەستەمووڵ ئـەمما بـە رێگـەی موصڵدا ئەڕۆمو ، لە کفریوە ، چونکە پارەو ئەسبابم وا لە ماڵدا ، لەوێوە ئەنێرم بۆم بێتەکفریی • طابوورئاغاسی‌یەك لە تەك پانزە سوار ژانـدرمەدا بۆ رێك ئەخـەن لە تەکیا بن تـا موصڵ •

محەمەدعەلی بەگی برای سێ رۆژ بەر لە حەرەکەتی ئەو لە بەغدا روو بە پشت حەرەکەتی کرد • بە گەیشتنی ئەو ئەپشتماڵە عوموومی بەگزادە لە تەك لەشکری عەمەڵەو پشتماڵـەو شاتریـی‌داو لەشکـری گەلاڵـیی بـە عوموومیی هەزارو پێنجصەد سوار لە رۆژی گەیشتنـی مەحمـوودپاشا ئەقەرەتەپە بەم لەشکرە گەورەوە داخڵی قەرەتەپە ئەبن • نییەتی تالانکردنی قەرەتەپە ئەکەن ، مەحموودپاشا نایەڵێو طابوورئاغـاسیی ، کـە لە تـەك مەحموودپاشادا ئەبێ ، ئەچێتە لای مەحموودپاشـا ئـەڵێ : موحافەظـەی ناموو‌سم بکە • مەحموودپاشا ئەو شەوە زۆر حورمەتی ئەگرێو ئینعامیشی لەگەڵا ئەکا •

بەیانیی لە قەرەتەپە بـەو لەشکـرەوە بەسـەر زەنگابـادو پـالانی‌دا بەڕاوکردن هاتەوە بۆ کانییچەقەڵ • لە ناو پشتماڵەدا تاکو بەهار دانیشت• لە وەقتی بەهاردا کە عەشایر ئەگەڕاوە بۆ شارەزوورو کوێستان ، وە جاف لە دەوری سیارەو پشتماڵەکانیش لە زەماوەنگە بوون لە سلێمانیوە شێخ مارفی قازانقایە کاغەزێکی بە خەفیە بۆ مەحموودپاشا نـارد : کـە وا دوو

هەزار سوارەو چوار هەزار عەسکەری پیادە بۆت حەرەکەتی کرد •
مەحموودپاشا کە ئەم خەبەرەی وەرگرد لە تەك فەتاحبەگدا لە ئاوی
سیروان پەڕیوە ، چوە کەژی زمناکۆو عەشیرەتی یەزدان بەخشیی لە
شەمیراندا لە تەك عەشرەتی تاوگۆزیدا بە عوموم چوونە ئەلای •
فەتاحبەگ گەڕایەوە بۆ پشتماڵە • لەو عەسکەرە کە بە عوموم گەیشتن ،
عوثمان پاشا کە لە ئەڵەبجە بوو بە عەجەلە کاغەزی بۆ براکانی نووسی کە :
بە هیچ نەوعێ شەڕ لە تەك ئەم عەسکەرەدا نەکرێو نە خۆتانو نە بێڵن
جاف تەعەڕوض بەم عەسکەرە نەکەن • ئیشی مەحموودپاشایش چاك ئەبێو،
ئەم عەسکەریشە لە مەحموودپاشا زیاتر حەقی بەسەر کەسەوە نیە هەموو
بەگزادە کەسی لە ماڵ دەرنەچوو ، عەسکەرەکە تا ئەلای پشتماڵە خەبەری
مەحموودپاشایان پرسیی وتیان : چوە بۆ شارەزوور لە پاش شەوێ
عوموومی روو بە شارەزوور گەڕاوە • وەقتێ کە ئەگەنە سەر سیروان لە
طەرەفی شەمێراندا خەبەری مەحموودپاشا ئەزانن کە وا لە زمناکۆ نزیکی
چل پەنجا کەڵەك ئەبەستن کە بپەڕنەوە • مەحموود پاشا کە ئەم خەبەرە
ئەزانێ • لەبەر سەلامەتیی عەشیرەتی یەزدانبەخشیی بەخۆیو سی سوارۆ
لە خواری عەسکەرەکەوە ، لە کۆتەرەڕەش لە سیروان ئەپەڕێتەوە •
تەسکەرەیێ ئەنووسێ بۆ کەریمبەگی قایمەقام : ئەگەر ئێوە مەقصەدتان
منە لەم پەڕینەوە من لە زمناکۆ نیم •

کەریمبەگی قایمەقام خەطەکەی مەحموودپاشا ئەناسێو بە دووربین،
هەم فەرقی سوارەکان ئەکا بە خۆیو عوموومی ئێسرسوارەکەیەوە
ئەکەوێتە شوێن مەحموودپاشا روو بە دەشتی شارەزوور مەحموودپاشا
بەڵەدیی ئەبێ لە دەشتەکەداو ئەوان نابەڵەد ئەبن • عەسکەرەسوارەکە
ئەخاتە چەمی ساردکەوە ، بە سێ سەعات لە قوڕ نەجاتیان نابێ ! تا ئەوان لە
قوڕ نەجاتیان ئەبێ مەحموودپاشا ئەچێتە بانیبنۆك سەر کەژی هەورامان •

برزوبەگ رەئیسی هەورامانی تەخت بەچوارصەد تفەنگەوە ئەچێتە ئەلای عەسکەری تورك • مەعلوومە تەجاوزی حودوودی نەئەکرد ، شەش‌حەوت رۆژ لە شارەزووردا عەسکەرەکە ماوە • عومووی چوونە ئەڵەبجە •

مەحموودپاشا دووبارە گەڕاوە بۆ زمناکۆ • تا ئەمانە کرا عومومی جاف‌و بەگزادە گەیشتنە شارەزوور ، مەحموودپاشا لە زمناکۆوە تەلغرافێکی نارد بۆ سلێمانی نووسییان بۆ سوڵتان‌حەمید کە : من بە عەسکەر ناگیرێم• بەم شەرتە مەئمووری حوکوومەت لە تەکما نەبێ‌و ، لە هەموو شارێ بەسەربەستیی تیابم خۆم یەمەوە بۆ خدمەت‌و ، سوڵتان عەبدولحەمید خان دووبارە مەرحەمەتی کردو تەلغرافەکەی قوبووڵ کردو ، ئەمری دا بەهاتنەوەی بەو نەوعە کە خۆی طەڵەبی کردبوو • عەسکەرەکەی ئەڵەبجە رۆییەوە بۆ سلێمانی‌و کەرکووك •

مەحموودپاشا هاتەوە ئەپشتماڵە ، خۆی‌و عەلی‌بەگی کوڕی ، ، کە لەو وەقتەدا عومری سێنگزە ساڵ بوو ، چوو بۆ ئەستەمووڵ • سوڵتان عەبدولحەمید ئەم موعامەلەیەیی نەختە ئەڕووی • لە پاش ساڵێ مانەوەی لە ئەستەمووڵ ئیعادە مەرحەمەتێکی زۆری لە تەكدا کرد ، مەعاشی بۆ بڕیوەو ، پانگزە موقاطەعەی گەورەی لە قەزای کفریی‌و ، قەزای ئەڵەبجەو ، سلێمانی‌دا دایە بە پێنج هەزار لیرەو ، پارەکەیشی بە پێنج ساڵ بیداو ، لە پاش سێ ساڵ روخصەتی‌داو ناردیەوە ئەناو جاف‌و شارەزوورو کردی بە رەئیسی جاف •

لە ساڵی هەزارو سێصەدو دوانگزەی هیجری‌دا هاتەوە ئەشارەزوور ، تاکوو ساڵی هەزارو سێصەدو بیست‌و شەشی هیجریی لە کەماڵی تەرەقیی‌و دەستڕۆیین‌و نوفووزێکی زۆر لە ناو عەشایرا دەوامی کرد ، بە نەوعێکی وا لە ویلایەتی سنەو کرماشان‌دا زیاتر دەستی ئەڕۆیی تاکوو لە ناو جاف‌دا ! براکانی لەم بەینەدا هەموویان مردن‌و ، مەحموود

پاشا خۆیشی پیر بووبوو و ، تاقەتی بەعزێ موعامەلەی دنیـایی نەمابـووو ، حوکوومەتی تورکیش لە پاش ئیعلانی مەشـرووطییەت فکریـان گـۆڕا ، مەحموودپاشا دەرکەناریی‌و بێ‌دەغلیی لە هەموو شت پێ‌خۆشتر بوو •

لە سالّی هەزارو نۆصەدو هەژدەی میلادی‌دا کە ئینگـلیس هاتـە کفریی‌و ، لیوای کەرکووك‌و ، سلێمانی سوقووطی‌کرد لەدەست تورك •• مەحموودپاشا بە خۆی‌و پشتماڵەکەیەوە لە قەزای ئەڵەبجە مانەوە • ئـەو ساڵە لە هاوین‌دا نەچوونە قزلجەو ، خۆی بە زوستان ئەچوە نەرگسەجاڕ، بە هاوین لە شەمێران ئەما ، تا لە تەئریخی ١٢٣٩ی هیجری‌دا لە ١٥ی مانگی شەعبان‌دا ، لە رۆژی چوارشەمەدا بە عومری حەفتاوهەشتەوە بەڕەحمەت چوو • لە سەر چەمی سیروان لە شەكمەیدان‌و لە جامیعی قزراباط ، کـە بناگە راوی خۆیەتی‌و ، مەوقووفەیەکی زۆری لە خانەقیی‌و قـزراباط بـۆ داناوە کە سالّی هـەزار لیرە واریـداتی ئـەبێ •• مەدفوونـە لە تـەك کەیخوسرەوبەگ‌و ئەحمەد بەگ ، کە کوڕینی‌و ، محەمەدئەمین‌بەگ کـە کوڕی کەیخوسرەو بەگەو ، محەمەدبەگ ، کە کوڕی محەمەدعەلی‌بەگـی برایـەتـی •

مەحموودپاشا پیاوێکی زۆر صاحێب ئیحسان بوو ، ئەگەر چی بـۆ حسابی دنیایی قوصووری نەئەکرد ، طەرەفی خودایـی زۆر موحافەظـە ئەکردو ، زۆر صاحێبی نەقد بوو ، کوللی ساڵێ زەکاتی شەرعیی لەو پارە نەقدییەی دەرکردوە • وە کوللی ساڵێ فەرزی کردبوو لە سەر خۆی کە چل کەس بە پارەی خۆی بنێرێتە حیجازو ، ئەم موعامەلەی تا چوار ساڵ بەر لە مردنی دەوامی کرد • هەروەکـوو مزگـەوتی قزرابـاطی دروست‌کردوە مزگەوتی دەککەو مەدرەسەی خانەقیی ئەوانیش لە بینای ئەون • وە لـە کانیی‌چەقەڵیشا زیاد لە بیناکانی محەمەدپاشای باوکی بینایـەکی گـەورەی کردوە •

فەصڵی دەهەم

بەحثی ریاسەتی عوثمانپاشایە :

لە پاش محەمەدپاشای باوکیان کە مەحموودپاشا لە ئەڵەبجە قایمەقام بوو ، عوثمان پاشا رەئیسی جاف بوو ئیدارەی بەدەست ئـەوەوە بـوو ، عوثمانپاشا زووتریش بەحثی کراوە لە وەضعییەتی مەحموودپاشادا •

لەعومری شانزەوە تا عومری گەیشتە شەصتو هەشتو بە ڕەحمەت چوو لە قایمەقامیی ئەڵەبجەو ریاسەتی جاف رۆژێ خاریج نەبوە ، مەگـەر ئەو چوار ساڵە نەبێ کە محەمەدپاشا لە خاکی ئێران بوە ، لەو وەقتەشدا لە ئێران حاکمی جوانڕۆ بوەو ، پیاوێکی زۆر مـەسعوودو صاحێـب نان بوەو ، زۆر صاحێبی نەقد بـوو ، ئاثارەکـانی کە ئیستـە لـە ئەڵەبجـەو پێنجوێندا ماون شاهیدن لە سەر پیاوەتیو ئیقتیداری •

فەصڵی یانزەهەم

بەحثی کوڕەزاکانی محەمەدپاشایە •

محەمەدپاشا ، وەکوو نووسیومانە ، حەوت کوڕی بوە : مەحموود پاشاو ، عوثمانپاشاو ، حەسەنبەگو ، سلێمانبەگو ، محەمەدعەلیبەگو ، قادربەگو ، فەتاحبەگ •

قادربەگ ئەولادی نەبوە •

مەحموودپاشا چوار کوڕی بوە : کەیخوسرەوبەگ • عـەلیبەگ • حسەینبەگ ، ئەحمەدبەگ • کەیخوسرەوبەگ ئیمڕۆ کوڕێکی لەحەیاتدایە کە ناوی عەبدوڵلابەگەو ، دوو کوڕی چاکی بوو لە حەیاتی خۆیدا مردنو، عەلی بەگ تەنها کوڕێکی هەیە حەسەن بەگی ناوە ، خۆی وەفاتیکردوەو ، حسەینبەگ بەرحەیاتە، سێ کوڕی هەیە، گەورەیان ناوی عەبدوڵلابەگە(*)

(*) خوالێخۆشبوو عەبدوڵلابەگ ئەم کوڕانەی لێ بـەجێماوە : سیروان ، کیسرا ، سالار ، فریا ، کچێکیش بە ناوی ئاواز •

ئەحمەدبەگ وەفاتی کردوە ، کوڕێکی هەیە عـومری دەساڵانـە ، نـاوی شەوکەت بەگەو(*) ، کەیخوسرەوبەگیش بەڕەحمەتچوە •

عوثمـانپاشـا پێنـج کـوڕی بـوە : مەجیـدبەگ ، طاهیربـەگ ، محەمەدسەعیدبەگ ، عیزەتبەگ • ئەحمەدبـەگ • مەجیـد بەگـو ، طاهیربەگو ، محەمەدسەعیدبەگ بەڕەحمەتچوون • مەجیدبەگ تەنهـا کوڕێکی هەیە کە ناوی حەمیدبەگەو ، ئیستە فائیممەقامی چەمچەماڵـەو ، حەمیدبەگ شەش کوڕی هەیە ، گەورەیان ناوی بورهانبەگە • طاهیربەگ تەنها کوڕێکی هەیە • ناوی مەسعوودبەگە • وەمحەمەدسەعیدبەگ تەنهـا کوڕێکی هەیـە نـاوی داودبەگـە ، داودبـەگیش کوڕێکـی هەیـە نـاوی کەریمبەگـــە •

وە عیزەتبەگ بەرحەیاتـە ، کوڕێکـی هەیـە نـاوی عەلیبەگـە ، ئەحمەدبەگیش،کە لە حەیاتدایە ، کوڕێکی هەیە ناوی ئەفراسیاوبەگە •

حـەسەنبەگ ، کـە بەڕەحمـــەتی خـودا چوە ، کـوڕێکـی لە دوا بەجێماوەو ،ئیستە مودیری وارماوایە ، ناوی حسەینبەگە ، چوار کـوڕی هەیە گەورەیان محەمەدبەگی ناوە •

سلێمانبەگ ، کە ئەویش بەڕەحمەتی خودا چوە ،پێنج کوڕی بوە : محەمەدڕەشیدبەگ • حەسەنبەگ ، حاجی ئیبراهیمبەگ عەبدولقادربەگو ،محەمەدبەگ ، محەمەدڕەشیدبەگ بەڕەحمەتی خوداچوە•یـەك کـوڕی هەیە ناوی عەلیبەگەو ، ئیستە لەسەر کـۆکس دانیشتوە بەسەر مۆڵکـی خۆیەوە • حەسەنبەگیش بەڕەحمەتی خودا چـوە • دوو کـوڕی هەیـە • محەمەدبەگو محەمەدڕەشیدبەگ ، هەردوکیان لە کۆکس بەسەر موڵکی خۆیانەوە دانیشتوون •

(*) نەوەی شەوکەتبەگیش ئەمانەن : ئەندازیار سەرتیـپ • دوو کچیش : پرشنگو ، شیرین •

حاجی ئیبراهیم‌بەگ بەرحەیاتە لە دەککە دانیشتوە ، کوڕێکی بچووکی هەیە ناوی عەبدولفادربەگەو ،ئیمڕۆ لە عومومی بەگزادەی کەیخوسرەوبەگی بەسال گەورەترەو ، پیاویکی زۆر چاکو موەففەق لەسەر طاعەتە • عەبدولقادربەگیش بەرحەیاتە ، ئەویش لە دەککە بەسەر مۆلکی خۆیەوە دانیشتوەو ، محەمەدبەگ لە پێش ژنهێناندا بەڕەحمەتچوە •

محەمەدعەلی‌بەگ ، کە خۆی بەڕەحمەت چوە سێ کوڕی زۆر چاکی بوو لە پاش‌خۆی ،لە ظەرفی سالێکدا لە تەئریخی هەزارو نۆصەدو هەژدەی میلادی‌دا، جەمیل‌بەگو ئەدهەم بەگو محەمەدبەگ لە بەینی سێ‌مانگدا ئەم سێ‌کوڕەی مردن •

جەمیل‌بەگ دوو کوڕی لە دوا بەجێ‌ماوە : جەمال‌بەگو ، ئەنوەربەگ •

ئەدهەم‌بەگ ئەولادی نەبوو •

محەمەدبەگ بەر لە ژنهێنان مردوەو ، ثەروەتێکی زۆر لە دوای محەمەدعەلی‌بەگ مایەوە • دووبەشی جەمال‌بەگ لەناوی داو ، بەشێکی بۆ ئەنوەربەگ ماوەتەوەو ، قادربەگ ـذاتاـ نووسیومانە بەبێ ئەولاد مردوە •

فەتاح‌بەگ کە بەڕەحمەت چوە لە تەئریخی هەزارو سێصەدو بیست‌وپێنجی هیجری‌دا شەش کوڕی لەدوا بەجێ‌ماوە : کەریم‌بەگ ، ڕەزابەگ ، محەمەدبەگ ، عەبدوڕەحمان بەگ(*)، ئەحمەدبەگ ، داود بەگو ، هەرشەشیان هان لە حەیاتدا • کەریم‌بەگ دوو کوڕی هەیە : محەمەدئەمین‌بەگو ، مصطەفابەگ • وە ڕەزابەگ چوار کوڕی هەیە : خالیدو ، مەحموودو ، عەلی‌و ، جەمیل •

وە محەمەدبەگ کوڕێکی هەیە ناوی سەعیدبەگە •

(*) عەبدوڕەحمان‌بەگ ئەم کوڕانەی لێ بەجێ‌ماوە : خوالێخۆشبوو صەلاح ، د . عەلی جاف ، عوسمان ، حەسەن . سێ کچیش : پەریخان ، نازەنین، ئەختەر .

عەبدوڕەحمانبەگ‌و ئەحمەدبەگ ژنیان هاوردوە ئەمما کوڕیان نیەو، داودبەگ ژنی نەهاوردوە •

بەگزادەی کەیخوسرەوبەگیی ، کە کوڕەزاو کوڕەزازای محەمەدپاشان ، ئەوانەیان کە ئیمڕۆ مەوجوودو بەرحەیاتن‌و لە قەضای ئەلەبجەو ، لیوای سلێمانی‌و ، لیوای کەرکووکو ، قەزای خانەقیی دانیشتوون •• عیبارەتن لەمە کە لەسەرەوە نووسراوەو ، بەگزادەی بارام بەگیی پیاوی مەعلوومیان مصطەفابەگی عەبدوڵلاپاشاو ئەحمدبەگی محەمەدصالحبەگ ، کە ئیمڕۆ مەبعووثەو ، برایەکی هەیە ناوی عیززەتبەگەو ، عەلی‌بەگی ڕۆستەم‌بەگ‌و، تۆفیق‌بەگی قادربەگ لە تەك ئەمین‌بەگی برایا ••• ئەمانە پیاوە مەعلوومەکانی بەگزادەی بارام‌بەگین •

وە بەگزادەی وەڵەدبەگیی مەعلوومەکانیان ، محەمەدسەعیدبەگ ، حەسەن‌بەگ ، عەلی‌بەگ ، ئەحمەدبەگی محەمەدبەگ‌و ، حسەین‌بەگی برای عەلی‌بەگە • وە نزیکەی چل‌کەسێکی تر وەکوو کوڕو کوڕەزای یارئەحمەدبەگ‌و ، کوڕو کوڕەزای عەزیزبەگ ، حسەین‌بەگ‌و عەزیز بەگی حەبیب‌بەگ ، ئەمانە مەوجوودن ، هان لە ناو جاف‌و شارەزووردا لە قەزای ئەڵەبجە •

فەصڵی دوانزەهەم

بەحثی ئادابی جاف بۆ بەگزادەو رەئیسیان‌و ، ئەمانە بە چەند تەکلیف موکەللەف بوون ، کەبیدەن بە رەئیسی خۆیان :

تەکلیفی ئەووەڵ :(خەرج) بوە • ئەم خەرجە عیبارەت بوە لەمە کوللی ماڵێ لە عەشیرەتی جاف ـدانیشتوو و گەڕیاو ـ موکەللەف بوە لە بیست قرانەوە تا هەزار قران ، لە بیست قران کەمترو لە هەزار قران زیاتر نەبوە • ئەمە لە دەفتەرێکی ئەساسیی رەئیسانی جافدا قەیدبوەو ، ئەمەیان داوە بە رەئیسی جاف • ئەم خەرجە بە صوورەتی قەطعیی نەفەوتاوە • ئەگەر

ماڵێکی جافی مورادیی چوویێتە خاکی ئێران ، چە لە قەصری شیرینو ، چە زەهاوو ، چە هۆرێنو شێخان ، مەئموور چوە لێیسەندوەو ، لە هەر جێگەیەك لە لیوای سلێمانیو لیوای کەرکووك ناو هەر عەشیرەتێ چووبن لێیان سەندوون • ئەگەر صاحێبماڵێ بمردایە بە ئیرثیی ئەو خەرجە ئەهاتە سەر کوڕی بۆ گمنەبوونی ماڵی جافو تەحصیلکردنی ئەم خەرجە ، چە بۆ گەڕیاو وە چە بۆ دانیشتوو ، نزیکی سیکەس مەعلووم کرابوو پێیانئەوت: (سوریاش) ئەمانە خۆیانو باوكو باپیریان وەظیفەیان بوو ماڵیان لە ناو جافدا بوو ، لە وەقتی پایز ، کە خەرج ئەسێنرا ، حازرئەبوونو لە تەك کوڕەبەگزادەی جافو سوارەی پشتماڵەدا تاقم-تاقم ئەچوون بۆ خەرجسەندن •

لە فیرقەکانی جاف نزیکی هەشت نۆ کەس نەبێ ، کە محەمەد پاشا لەخەرج عەفووی کردبوو ، ئەوانیش موکەللەف بوون بەو خەرجە بیدەن ، سوارەی خوصووصیی عەمەڵەو ، پشتماڵەو ، صەدانییو ، بەداخیی ، ئەمانە خاریج بوون لە خەرج • جاف مەگەر رەئیسی فیرقەی صەداقەت وە خزمەتێکی زۆر چە لە قەدیم کرابێ یا تازە ، ئەو رەئیسی فیرقە کردبێتی بە رەئیسی عومومیی ئەو رەئیسی فیرقە لە خەرج عەفوکراوە • ئەم خەرجە بۆ رەئیسو بەگزادە ، لە گەڕیاوو دانیشتوو ، عموومی ساڵی دوانزە هەزار لیرەی عوثمانیی زیاتر بوو •

تەکلیفی دوەم : ئەمە بوە پێیان وتوە (سوورانە) ئەمە رەئیسی عموومی نەیسەندوە ، حەواڵەی سوارەی پشتماڵە بوە ، هەرکەس لە گەڕیاوو دانیشتوو ، ژنێکی لە ناو خۆیدا یا بە غەیری جاف بەشوو درابێ ، ئەگەر دەوڵەمەند بوایە ماینێ یا هێسرێ یا تفەنگێ ، لە تفەنگی ئەو وەقتەو ، ئەگەر وەسەط بوایە گایەکی چاكو ، ئەگەر فەقیر بوایە بیست قرانی داوە • وە

ئەگەر پیاوێ لە جاف ژنێکی لە غەیری جاف بخواستایە سوورانەیان لێ نەئەسەندن .

تەکلیفی سێیەم : ئەمە بوە ئەگەر پیاوێکی جاف بکوژرایە لە ناو خۆیدا هەزار قران ، کە خوێنی جاری‌یەی عەشایرە ، سێصەد قران لەو پارەیە عایدی رەئیس بوە . ئەمما رەئیس نەیخواردوە عایدی سوارەی خوصووصیی بوە . ئەم خوێنە خوێنی پیاوی وەسەطی جاف بوە . ئەگەر رەئیسی فیرقەیێ خۆی یا کوڕی یا برای بکوژرایە تا صەد لیرەو ماین‌و تفەنگیش لەگەڵ ژنێکا کە بۆ واریثی کوژراو مارە بکرێ .. لە طەرەفی قاتیلەوە دراوە . ئەمما بە ئەغلەب لەبەینا لەسەر ئەو خوێنە شەڕ واقیع بوە . رەئیس بە تەلاشێکی زۆر موصالەحەی پێ‌کردوون .

تەکلیفی سێیەم : پێنجیەکی حوقووق بوە ، یەعنی ئەگەر کەسێ لە جاف شکاتی بکردایە لە یەکێکی تر بۆ صەد قران یا هەزار قران ، تا هەرچەند سوارەی خوصووصیی رەئیس ئەڕۆیی ، ئەوپارەیەی لە داوالێکراو ئەسەند بۆ داواکەر ،پێنجیەکی ئەو پارەیە حەقی سوارە بوەو ، ئەم پارەیە بێ‌سوئاڵو جواب نەئەسێنرا . قازیی لای رەئیس بوە ، موافیقی شەرع تەحصیل‌کراوە . ئەم هەموو سوارەی خوصووصی‌یە دایما خاڵیی نەبوە ، هیچ وەقتێ نەبوە دووصەد کەس شکاتکەر نەبێ ، دائما لە هاتوچۆدا بوون‌و ،کوللی ساڵێ حەوت هەزار لباد لە جاف سەنراوە ، وە هەشت هەزار حۆقەی سلێمانیی رۆن دراوە بە رەئیسی عومووەو ئەو بەگزادانەی کە صاحێب ئێل بوون . تەکلیفی رۆنانەو لبادانە تا تەئریخی هەزارو دووصەدو نەوەدو پێنجی هیجریی دەوامی‌کرد .

وە رەسمی جەزاش بۆ رەئیس بوە . حەتتا خۆم لە فکرم دێ ، وە گەورە بووم ، عەشیرەتی تەرخانیی لە تەك روغزانی‌دا شەڕیان بوو ،

چوارپێنج کەس لە بەین کوژرابوو ، بێ‌خەبەری مەحموودپاشا موصالەحەیان کرد • مەحموودپاشا لەمە عاجز بوو • تەرخانیی جەریمە کرد ، سیصەد کاجووت‌و ، پەنجا ماین‌و ، پەنجا تفەنگی جەزا لێ‌سەندن لە تەئریخی هەزارو دووصەدو پێنجی هیجری‌دا ، وەکوو نووسراوە ، بەگزادەکان ، چونکە بە عومووم بوون بە صاحێبی موڵك‌و طاپۆیەکی زۆر ، رەسمی رۆنانەو لبادیان لەسەر عەشرەتەکە لابرد • ئەمما خەرج‌و سوورانەو جەزاو پێنجیەکی حوقووق تا تەئریخی هەزارو سێصەدو بیست‌وشەشی هیجریی دەوامی‌کرد •

لە دوای ئینقیلابی عوثمانیی خەرج نەما ، جاف موکەلەف بوون بە ئەغنامی نەقدیی‌و ، رەسمی پێنجیەکی حوقووقی شەخصیی لە زەمانی ریاسەتی منیش‌دا بۆ سوارە مابوو •

ئادابی جاف بۆ گەورەی خۆی لە گەڵ عەشیرەت چاکترە • ئەدەبیان دەرحەق بە گەورە زۆرە ، لە عومووی جاف بیست‌و پێنج کەس حەقی دانیشتنی مەجلیسی رەئیس‌و بەعزێ لە بەگزادەی هەیە و ، عەشیرەتی تر بۆ گەورەیان وا نین • عوموومیان وەکوو یەك فەرقیان نیە •

رەئیسی ئاخریان کە خۆم بووم‌و لە تەئریخی نۆصەدو نۆزدەی میلادی‌دا بە ئەمرو تەشکیلاتی حوکوومەتی ئینگلیس بووم بە رەئیسی عومووی جاف ، وە ئەو تەشکیلاتە تا هەزارو نۆصەدو بیست‌و پێنجی میلادیی دەوامی کردو ئیدارەم کردن‌و لەو تەئریخەوە تەشکیلاتەکە نەما • ئومێد ئەکەم کە دواکەوتوانم تەرزی ئیدارەم داخڵی صەحیفەی ئەم تەئریخە بکەن‌و ، ئومێدەکەم لە حەق لانەدەن ، چونکە زەمانی من زەمانی محەمەد پاشاو مەحموودپاشا نەبوو •

فەصڵی سیانزەهەم

بەحثی ئەو شەڕانەی جافەیە کە لەناو خۆیداو لە تەك غەیری جافا بوویانە :

لە تەئریخی هەزارو سێصەدو یەکی هیجری‌دا عەتیرەتی شاتریی‌و هاروونیی‌و کەماڵەیی‌و صەدانیی بە عوموومی دەرحەقی رۆغزادیی‌و تەرخانیی لە مەریوان‌دا ئیتتیفاقیان‌کرد لە ناحیەی پێنجوین ، وەقتی پایز کە بۆ شارەزوور ئەهاتن ، چوون بە گژ تەرخانیی‌و رۆغزادیی‌یا لە قەڵای خاو ، کە سێ سەعات لە پێنجوێنەوە دوورەو خاکی ئێرانە ، شەڕێکی زۆر خراپ‌و گەورەیان بوو ، لەو شەڕەدا صەدو پەنجا کەس لە شاتریی‌و باقیی فیرقەکانی تر کوژران ، رۆغزادیی‌و تەرخانیی مووەفەق هاتن نزیکی پانزە کەسیان لێ کوژرا • ئەم شەڕە لە ناو جاف مەشهوورە بە (شەڕی‌قەڵای خاو) • ئەم شەڕو دوشمنایەتی‌یە دەوامی کرد تاکوو هەزارو سێصەدو دووی هیجریی ،لە وەقتی زوستان‌دا ،لە قەزای کفریی ئەم دەفعەیە غەیرەز میکایەڵیی‌و عەمەڵەو پشتماڵە باقیی تری جافی قەزای کفریی لە تەك شاتریی‌دا لەشکریان راکێشا بۆ سەر رۆغزادیی‌و تەرخانیی لە گامەخەڵا ، کە مەوقیعێکە لە کەوەڕێ ، بوو بە شەڕیان • چل کەسی تر لە لەشکری باقیی جاف کوژرا ، وە ئەم دەفعەیەش موەفەقی لە طەرەفی رۆغزادیی‌و تەرخانیوە بوو ، وە لە رۆغزادیی دە کەس کوژرا ، ئەمما پیاوی گەورەو ناوداریان • ئەم شەڕی دوەمە پێی ئەڵێن (شەڕی گامەخەڵ) •

شەڕی سێیەمیان لە شارەزوور بوو ، لە تەئریخی هەزارو سێصەدو نۆی هیجری‌دا لە پاش ئەم دوو شەڕە مەحموودپاشا موصالەحەی کردن‌و لە عەینی تەئریخی هەزارو سێصەدو نۆی هیجریدا تەرخانیی لە تەك رۆغزادی‌دا شەڕێکیان بوو پێنج شەش

کەس لە بەینیانا کوژرا • تەرخانیی لە رۆغزادیی جیابوونەوە ، لە تەك شاتریی‌و باقیی جافدا بوون بەیەك ، وە چوونە سەر رۆغزادیی رۆغزادی‌یان تالاْن‌کرد • ئەمما کوژراو لە طەرەفەین سێ چوار کەس بوو • ئەم شەڕیشە پێی‌ئەڵێن (شەڕی داری‌قەلان) • لە پاش ئەم شەڕە شەڕی ناودارو مەعلووم نەبوە • تەرخانیی‌و رۆغزادیی بوونەوە بەیەك‌و موصالەحەیان کردو، شەڕنەمان تاکوو ئیمڕۆ دەوام ئەکات •

وە تەرخانیی‌و رۆغزادیی هەم لە تەك داودەدا حەوت شەڕیان بوە ئەووەڵ‌و ئاخر لە داودە صەدوپەنجا کەس کوژراو لە روغزادیی‌و تەرخانیی سی کەس کوژرا ، تا تەئریخی هەزارو سێصەدو سی هیجریی دوشمنایەتی‌یان دەوامی کرد ، ئیستە دۆستن • لە حەق لانادەم داودە عەشیرەتێکی زۆر ئازاو بە ئیقدامن‌و ، لەشەڕدا کۆڵ نادەن‌و موقابەلەی رۆغزادیی‌و تەرخانی‌یان ئەکرد •

وە لە زەمانی ریاسەتی محەمەدپاشا لە تەك هەورامانی تەخت‌دا جاف شەڕی بوە • مەنشەئی ئەم شەڕە ئەمە بوە : بەگزادەیەکی وەڵەدبەگیی لە طەرەفی حەیدەربەگی باپیری مەحموودخانی مەریوانەوە ئەکوژرێ • حەیدەربەگ رائەکا بۆ ناو هەورامیی • عومووم جاف لەشکر ئەبەنە سەر هەورامان‌و نزیکی صەد کەس لە هەورامیی ئەکوژن‌و ئەحمەد بەگی باسامبەگ کە رەئیسی هەورامی ئەبێ ئەکوژرێ • وە ئەم شەڕە مەشهوورە بە (شەڕی چەمی شامیان)و ، لە تەئریخی هەورامی‌دا موفەصەلەن ئەم شەڕە نووسراوە ، چونکە لە حەوتصەدساڵ لەمەوبەرەوە هەورامی‌یەکان تەئرێخێکی خوصووصیی خۆیان هەیەو ، ئیمڕۆش باقییە ، وە لە هەورامانی تەختە کە پێی ئەڵێن (پیررۆستەم) •

لەم نەوعانە زۆرە بینووسم لەبەر توولپێدان صەرفی نەظەرم لێ‌کردن‌و خاتیمەم بەم تەئریخەدا •

وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم تسليما كثيرا

ئەگەرچی خاتیمەم بە تەئریخەکە داوە ئەمما کە بیرم کردەوە لە جافی ئیرانو جافی داخلی عیراق پێنج طایفەم داخل نەکردوەو ، چوار طایفەیان داخلی خاکی ئێرانەو ، یەکێکیان داخلی عێراقەو لە ژێرەوە عەدەدی ماڵ . عەدەدی سوارەو پیادەیان لەگەڵ ئیسمی گەورەی طیفەکەیانو ، جێگەی زووسانو هاوینیان موافیقی ئەم جەدوەلە یە[٢٠] .

جێگەی هاوین	جێگەی زستان	ئیسمی گەورە	عەدەدی پیادە	عەدەدی سوارە	عەدەدی ماڵ	ئیسمی طایفە
نیشوی دەشتی کرن	زەهاو	وەیس مراد	١٠٠	١٠٠	٤٠٠	گرێ کوڕپی و وردە گرێ کوڕپی
نەی لەك	زەهاو	سامراد سرلك	١٥٠	٦٠	٣٠٠	قەڵمان چەك
هەفتکانی و گلە زەرد	تەنگی حمام	کریمی مرادخان	٤٠	٢٠	١٠٠	نەی لەکی لە جافی عێراق دانیشتوون
		کوێخا حمە ئەمین و کوێخا سەعیدی جاسم و سایرە	٨٠٠	٣٠٠	٢٠٠٠	جافی بەشکە لە سوورطاش و سیدەر و شارستێن و ئەو ناوە دانیشتوون

(٢٠) بە داخەوە ئەم لا پەڕەی دوایی‌یە دڕاوە و بەشێکی لیستەکە تێدا چوە ، بۆیە وەك سەرەوە بە نیوەچڵیی نووسرا .

پاشبەند

بەشی زۆری فۆرمەکانی ئەم کتێبە چاپ بووبوو ئەم هەواڵەم لە ژمارە (٣٣٧)ی (١٠)ی مانگی سەفەری ١٢٩٠ی‌ك [١٨٧٣/٤/٩ی‌ز]ی رۆژ نامەی (زەورا)دا دی دەربارەی کۆچی حەمەپاشای جاف بۆ ئێران‌و ، دەستێوەردانی حوکوومەتی عوثمانیی لە کاروباری تیرەکانی جافدا بۆ قازانجی خۆی ، جێگەی سوودو بایەخە، بۆیە لێرەدا بەکوردیی دەیخەینە روو .

ح ، ج

بەرگوێمان کەوتووە کەوا سەرەکەکانی هەردوو تیرەی (شاتری)و (هاروونی) لە هۆزی جاف هاتوون بۆ مەڵبەندەکانی حوکوومەت بۆ سوپاسگوزاریی تایبەتی بەرانبەر بەو یارمەتی‌و هەڵاوێردنەی لە چاکەی شاهانەوە پێ‌یان‌گەیشتووەو ، بینا لەسەر ئەوەی کە داوایان کردووە کە لەمەولا ڕاستەوخۆ موراجەعەت بە حوکوومەت ئەکەن‌و با لەمەولا مامەڵە لەگەڵ ئەوانیش وەك مامەڵەی هەموو ڕەعیەتی‌تر بێ ، ئەم داوایەیان لەم‌بارەوە پەسەند کراوە . جا بۆئەوەی کاروباری ئەم دوو تیرەیەو دەربڕینی خوسووسیەتی خۆیان‌و کۆکردنەوەی زەکاتی ئاژەڵیان بەئاگاداریی موتەسەڕیف‌و قایمقامەکانی ئەو شوێنانە بێ کە ئەمانەیان لێن ، فەرمانی پێویست نووسراوە بۆ موتەسەڕیفیەتی شارەزوورو سلێمانی‌و ، فەرمانیش درا بە سەرەکەکانی هەردوو تیرەو زانی‌یان کە شاهی مەزن چ یارمەتی‌و چاودێری‌یەکی کردوون‌و سوپاسی ئەم مامەڵەو بانگ‌کرانەیان کرد کە ڕاستەوخۆ موراجەعەتی حوکوومەت بکەن‌و مامەڵەیان وەك خەڵکی‌تر لەگەڵ بکرێ . لەکاتێکدا کە زەوی‌وزار بۆ نیشتەجێکردنی جاف بەخۆڕایی دەدرا ، سەرەکەکانی ئەم دوو تیرەیە گفتیان‌دا کە لە بەرانبەری ئەو زەوی‌وزارەدا پێ‌یان ئەسپێررێ ، شتێ بە گەنجینەی دەوڵەت پێشکەش بکەن . ئەم حاڵەتانە بەشێکن لە نیشانەی دیارو ئاشکرای دادپەروەریی پیرۆزی شاهانە کە هەموو رەعیەت‌و خەڵکی خوای گرتۆتەوە . کاربەدەستی تایبەتی‌یش دانرا بۆ پێشاندانی ئەو شوێنانەی پێویستن بۆ کشتوکاڵ تێدا کردنی ئەم ناوبراوانەو لە چوارچێوی دانی سەنەدی تاپۆدا بە هەرکەس بە ناوی خۆیەوە .

ناوەرۆك

رقم الإيداع في دار الكتب والوثائق

بغـداد ٢٩٤ لسنـة ١٩٩٥